

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

Petőfi 200 melléklettel

Herczeg Zsolt: Nem lesz hősi halott a muzáj Herkulesből.
Beszélgetés Balázs Gézával, a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztőjével

Pátrovics Péter: Slavica sunt, non leguntur, avagy miért lehet fontos a hungarológus számára a szláv nyelvek ismerete?

Büky László: Virtuális szimbólumok

Adamikné Jászó Anna: A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből. Retorikai-stilisztikai elemzés

Demeter Szilárd: Születésnapodra

Lőrincz Julianna – Lőrincz Gábor – Istók Béla: A motívumisméltések hálózatos összefüggései Petőfi vers- és prózaszövegeiben

Deák-Sárosi László: Anapesztus vagy daktilus? – Petőfi Sándor *Szeptember végén* és Áprily Lajos *Március* című versének ritmusáról

Arató Balázs: A végrendeletek értelmezésének egyes kérdései

Szöllősi-Baráth Szabolcs: A normavilágosság követelményének vizsgálata a közbeszerzési jogszabályok esetén

Gaál Edit: Kemény Gábor: Tanuljunk magyarul is!

Cs. Jónás Erzsébet: Tuba Márta: „Cégére egy tündér”. Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban

Balázs Géza: Tamás Ildikó: „Adj netet!”

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben)

Alapította a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mifsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (Színház-
és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE),
Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK),
Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács
János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv%3D%3D0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizethető: 2022-től kizárólag a kiadóban, a Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társaságánál

Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft

„MONDOTTAM, EMBER: KÜZDJ ÉS BÍZVA BÍZZÁL!”

(MADÁCH IMRE)

OLYMPICS

110

több mint 10 fesztivál

11 műfaj

35 ország

70 helyszín

200 társulat

550 előadás

Húsvétől Szent Iván-éjig

2023. április 01. – július 01.

10. Színházi Olimpia

TARTALOM

<i>Herczeg Zsolt</i> : Nem lesz hősi halott a muszáj Herkulesből. Beszélgetés Balázs Gézával, a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztőjével	1
<i>Pátrovics Péter</i> : Slavica sunt, non leguntur, avagy miért lehet fontos a hungarológus számára a szláv nyelvek ismerete?	10
<i>Büky László</i> : Virtuális szimbólumok	27
<i>Adamikné Jászó Anna</i> : A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből. Retorikai-stilisztikai elemzés	38
Petőfi 200	
<i>Demeter Szilárd</i> : Születésnapodra	52
<i>Lőrincz Julianna – Lőrincz Gábor – Istók Béla</i> : A motívumismétlések hálózatos összefüggései Petőfi vers- és prózaszövegeiben	53
<i>Deák-Sárosi László</i> : Anapestus vagy daktilus? – Petőfi Sándor <i>Szeptember végén</i> és Áprily Lajos <i>Március</i> című versének ritmusáról	63
Jogi nyelv	
<i>Arató Balázs</i> : A végrendeletek értelmezésének egyes kérdései	78
<i>Szőllősi-Baráth Szabolcs</i> : A normavilágosság követelményének vizsgálata a közbeszerzési jogszabályok esetén	93
Szemle	
<i>Gaál Edit</i> : Kemény Gábor: Tanuljunk magyarul is!	108
<i>Cs. Jónás Erzsébet</i> : Tuba Márta: „Cégere egy tündér”. Szövegtípusok az oktatásban és a kutatásban	113
<i>Balázs Géza</i> : Tamás Ildikó: „Adj netet!”	120
Egyebek	
<i>Balázs Géza</i> : Százötven éves a Magyar Nyelvőr – A reformkor tényleg nyomot hagy	128
<i>Terádkné Takács Szilvia</i> : Deák-Sárosi László új verstanáról	134
<i>N. Császy Ildikó</i> : Posgay Ildikó (1947–2022)	137
A Nyelvőr postája	140
Új szavak, kifejezések	143

CONTENTS

<i>Herczeg, Zsolt</i> : Hercules does not Have to be a Heroic Dead. A Conversation with Balázs Géza, the Editor-in-Chief of Magyar Nyelvőr	1
<i>Pátrovics, Péter</i> : Slavica non Leguntur or Why is the Knowledge of Slavic Languages Important for Hungarologists?	10
<i>Büky, László</i> : Virtual Symbols	27
<i>Adamikné, Jászó Anna</i> : The Multifaceted Jókai: Two Different Short Stories from the 1860s. A Rhetorical–Stylistic Analysis	38
Petőfi 200	
<i>Demeter, Szilárd</i> : For your Birthday	52
<i>Lőrincz, Julianna – Lőrincz, Gábor – Istók, Béla</i> : The Network Connections of Motif Repetitions in Petőfi’s Poetry and Prose Texts	53
<i>Deák-Sárosi, László</i> : Anapest or dactylus? – About the Rhythm of Petőfi Sándor’s Poem <i>Szeptember végén</i> and Áprily Lajos’ <i>Március</i>	63
The Language of Law	
<i>Arató, Balázs</i> : Some Questions on the Interpretation of Testaments	78
<i>Szőllősi-Baráth, Szabolcs</i> : Examining the Requirement of Norm Clarity in Public Procurement Legislation	93
Reviews	
<i>Gaál, Edit</i> : Kemény, Gábor: Let’s Learn Hungarian. Selected Articles on Language Cultivation 2009–2019	108
<i>Cs. Jónás, Erzsébet</i> : Tuba, Márta: “Its Signboard is a Fairy”. Types of Texts in Education and Research	113
<i>Balázs, Géza</i> : Tamás, Ildikó: “Give me Net!”	120
Miscellaneous	
<i>Balázs, Géza</i> : Magyar Nyelvőr is 150 Years Old. The Reform Era Really Leaves its Mark	128
<i>Terádkné Takács, Szilvia</i> : On Deák-Sárosi, László’s New Metrics	134
<i>N. Császy, Ildikó</i> : Posgay Ildikó (1947–2022)	137
The Postbox of Magyar Nyelvőr	140
New Words and Phrases	143

MAGYAR NYELVŐR

147. ÉVF. * 2023. JANUÁR–MÁRCIUS * 1. SZÁM

HERCZEG ZSOLT

**NEM LESZ HŐSI HALOTT A MUSZÁJ HERKULESBŐL
BESZÉLGETÉS BALÁZS GÉZÁVAL, A MAGYAR NYELVŐR
FELELŐS SZERKESZTŐJÉVEL**

A Nyelvőr új szerkesztőbizottsága 10 egyetemről, illetve egyetemi karról állt össze, ez önmagában jelzés: össznyelvészeti lap kíván lenni – ez a legfőbb cél, amit Balázs Géza el akar érni. Van néhány másik, amiket viszont nem. Erről – és nyelvről, nyelv művelésről, közösségről – beszélgettem az új felelős szerkesztővel. Hogy miért éppen én? Miért Herczeg Zsolt, aki újságíró, tanár és művelődésszervező ugyan vagyok, de nyelvész nem, ráadásul soha nem voltam a tanítványa és az alkalmazottja, ellenben negyed évszázada szervezek vele egy másik közösséget. Hát éppen ezért! Hogy az igazat mondjuk, ne csak a valódit.

Balázs Géza. Forrás: Magyar Kultúra/Kurucz Árpád

Nemhogy nyelvművelő, de még nyelvész sem akartál lenni. Mi volt az „A” terv? Mi történt veled, hogy most a „B” terv megvalósulásának újabb állomásán összefutva beszélgetünk?

Tudatosan nem képzeltem el az életemet, ahogy most sincsenek szakmához vagy pozícióhoz kapcsolódó konkrét terveim. Jönnek a feladatok, és azokat elvégzem. A kezdetektől olvasok és írok, járom az országot. Emlékszem, már tizenkét-tizenhárom éves koromban téli estéken a cserépkályha mellé húzódva lapozgattam A magyarság néprajzát; megtanultam vakon, tíz ujjal gépelni, megalapítottam első lapomat, a Keresztúri Úti Híradót, és azóta nincs megállás. Mindig írni akartam. A világ legboldogabb embere voltam, amikor elsőre fölvettem az ELTE bölcsészkarára magyar–népművelés szakra. Akkoriban nem beszéltek az emberek az egyetemre... A bölcsészet divatos volt, helyhiány miatt olykor még a maximumpontot elérő felvételizőt is elutasították. Annyira megszerettem az egyetemet, hogy az első év végén fölvettem harmadik szakként a néprajzot. Leginkább néprajzkutató szerettem volna lenni. Mivel magyarból és népművelésből egy évvel hamarabb végeztem, állással kínáltak meg az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén. A néprajz mellett a nyelvészetet is megszerettem. De nyelvművelő tényleg nem akartam lenni. Csakhogy elkezdtek hívogatni a rádióba, televízióba, azután újra meg újra, és mivel a nyelvészek többsége ódzkodott ettől, így ez is rám maradt. Több ezer rádiós és televíziós műsor után, 38 év ELTE-tanári szolgálat után pedig most újabb fordulatot vett az életem: egy művészeti egyetem, a Színház- és Filmművészeti Egyetem hívott meg fontos feladatra. Másfél évig húzódoztam, amikor egyszer beugrott: hiszen én egyetemista koromban a harmadik szak kapcsán ingadoztam a néprajz és az esztétika között. Talán mégsem véletlen ez az egész.

Én pontosan tudom, hogy melyik tanárom, miért és hogyan fordított a színháztan irányából az újságírás felé. Te tudod, hogy melyik tanárod mutatta meg a nyelvészet felé vezető utat?

Valamennyi tanáromra név szerint emlékszem. Ez a mai diákokra és hallgatókra egyáltalán nem jellemző. Bár nagy volt az ellenerő a néprajz irányába, a nyelvészet felé Rácz Endre, Fábián Pál, Benkő Loránd, Hajdú Mihály, Fodor Katalin, Gallasy Magdolna, Nagy Ferenc, Kiss Jenő, G. Varga Györgyi, Huszár Ágnes húzott. De ne feledjük, hogy néprajzos tanárainknak, Balassa Ivánnak, Barabás Jenőnek, Voigt Vilmosnak is nagyon sok köze van a nyelvészethez! Tanított és hatással volt rám Dömötör Tekla, Király István, Czine Mihály, Király Jenő, Németh Lajos, Csepeli György... és még napestig sorolhatnám.

Sokfelé tanítasz, szakmai szervezetekben dolgozol, könyveket, cikkeket, blogot írsz, utazol, tanácsot adsz, műsorokban szerepelsz... Kívülről nézve ez sok. Neked mennyi? Kevés? Elég? Sok?

Grétsy László tanár úr, aki nem volt a tanárom, de nyelvész édesapám és sok felnőttkori közös munkánk kapcsán kiváló kollégám lett, kedvesen azt írta az 50. születésnapomra: Balázs Gézából kettő van. Mások nem kevés irigységgel pedig azt mondják a hátam mögött: azokat a könyveket nem is Balázs Géza írja. Szerencsés alkat vagyok, jól tudom beosztani az időt, nem hagyok üresjáratokat, vannak gondolataim, másoknak is adok belőle, és teherbíró, szorgalmas is vagyok. Talán Esterházy Péter írta valahol, hogy magát mindig íróasztalnál, papírok fölé görnyedve látja. Rengeteget dolgozom, sokat ültem az Erika írógép, de már több mint harminc éve a számítógép előtt. Olvasok, jegyzetek, viszont sok szerepben, sok helyszínen látom magam előadás, utazás, túrázás és evezés közben is. Munkámat nem érzem robotnak, hátamat görnyednek, tehát a helyemen vagyok. Ez nem jelenti azt, hogy 60 fölött ne kellene lassítani. Szerencsére segítenek ebben, három éve megszűnt a 28 évet élt rádióműsorom, a Tetten ért szavak, két éve pedig eltanácsoltak a Magyaróra és az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségéből. Utóbbiban pontosan a 30. évfolyamot szerkesztettem. Úgyhogy elkezdtem érezni és élvezni a lassulást.

A blogodnak az a mottója, hogy az „élet éppen elég hosszú”. Mindenre? Erre az új feladatra is?

Most olvastam újra Carl Gustav Jung emlékezéseit, aki alapvetően meghatározta gondolkodásomat, tudományos látásmódomat. Hadd válaszoljak az ő szavaival: „Nem tudom, mi okból jött létre a világmindenség, és soha nem is fogom megtudni. Így hát el kell ejtenem ezt a kérdést mint tudományos vagy intellektuális problémát.” Ebből az is következik, hogy tudomásul veszem, a lehetőségeimnek nem én szabok határt. Szorgalmasan végzem a munkám, vannak gondolataim, ötleteim, de nincs kötelezően elérendő célom, megelégszem azzal, amit a sors nyújt. Fontos dolog a tudomány, művelem is, de tudom, hogy vannak határai, és igazából nem lett általa boldogabb az emberiség. Nem hiszek a pusztán racionalitásában, például az önmagáért való nyelvészkedésben. Olyan szépen megfogalmazza ezt Kosztolányi Dezső: „Azok, akik a nyelvet pusztán gyakorlati eszköznek tekintik, melynek célja az, hogy környezetünkkel megértessük magunkat, végzetes tévedésben leledzenek... A nyelv az ember vallomása. Ez különbözteti meg az állatoktól. Lehetővé teszi a beszéd, a lélegzésével, melyet az ősnépek léleknek hívtak. Kétségtelen, hogy sok esetben szolgálja őt a nyelv, de sok esetben ő maga szolgálja a nyelvet,

ezt a titokzatos valóságot, melyben legmélyebb ember volta tárul ki.” Ilyen benyomások alapján jutottam el a művészet és a nyelv közös születésének, értelmének gondolatáig, továbbléptem a nyelvtudományból. Ez azért sem nehéz számomra, mert a határait eddig is igencsak feszegettem. Például azt sem értik sokan, hogyan voltam képes megírni a magyar pálinka művelődéstörténetét. Pedig megírtam, és ennek köszönhető a mai magyar pálinkakultúra felfutása. Nem csekély siker ez egy társadalomkutató életében. Talán még a magyar nyelvközösség számára is jelenthetek valamit.

Szerinted van a nyelvművelés iránti érdeklődésnek életkori determináltsága? Élni kell néhány évtizedet ahhoz, hogy az ember úgy érezze, „bezzeg az én időmben, régen minden jobb volt”, de most silányul, pusztul, tehát meg kell menteni? Vannak huszonéves nyelvművelők?

Probléma lehet annak a személyiséggel, aki ifjúként nyelvművelőnek készül. Nem tudok elképzelni sem őszinte, sem jó nyelvművelőt harminc év alatt. Legfőljebb olyat, akinek nincs önálló egyénisége, és ezért másokat másol. Én fiatal koromban nem hallgattam Lőrincze Lajos és Grétsy László műsorait. Felnőttként ismertem meg őket, és természetesen ma már nagyra értékelem a munkásságukat. Amikor a harmincadik életévemhez közeledve mégis belefogtam a nyelvművelésbe, ellenkezésből és nem megfelelésből tettem, és ösztönösen más stílust, a magamét vettem föl. Ebben sokat segített a rádiós múltam (14 éves koromtól iskolarádióztam); irodalmi-néprajzi beállítottságom és az ironikus, humorra hajlamos stílusom. Többen megjegyezték, hogy a nyelvművelőt szigorú, merev, szabálykövető embernek képelték el, én meg egészen más vagyok. Még valami lökött a nyelvművelés felé. Éspedig az, hogy a rendszerváltás után a nyelvtudomány részéről óriási ellentámadás indult a nyelvműveléssel szemben, áltudománynak, sarlatánságnak bélyegezve, sőt olyan felkiáltással, hogy a nyelvművelőket ki kell seprűzni az Akadémiáról. És senki nem volt a fiatal generációban, aki ellenállt volna. Nem áll tőlem távol a „muszáj Herkules”-szerep, nekem kellett vállalnom a feladatot. Viszont az emberélet útjának felén túl az ember valóban sok dolgot másként lát, örökségét, szülőföldjét, szüleit, még a nyelvészetet is, és ez természetes. Akkor kezdtem el tudatosan megismerni a világ összeomlott kultúráit a khmerektől a majákon át a Húsvét-szigetig, valamint a teljesen ismeretlenek által épített és ott hagyott óceániai kővárosokig. Szeretném megérteni az embert, és szeretném megóvni az én környezetemet, a magyarságot az összeomlástól. Ennek fontos tényezője a nyelv.

Nem tőlem és nem most tudod meg, hogy sokak – és nem csak laikusok – szerint a nyelvnek semmiféle védelemre, őrködésre, pláne művelésre nincs szüksége,

mert nincs semmi baja, csak változik. Alkalmazkodik, korrigálja magát. Te ezt nyilván nem így gondolod. De akkor hogy gondolod? Látod, egy mondat, ami a de kötőszóval kezdődik... Miért kell örködni a nyelv fölött, miért kell „beleenyúlni”, és miért kell beleszólni az emberek nyelvhasználatába?

Nem akarok örködni, védeni, gyomlálni, művelni... Beszélni szeretnék a nyelvről. Érdekesé tenni a nyelvi kérdéseket, problémákat. Szerethetővé tenni az anyanyelvet, a nyelvi kultúrát. Nem akarok beleszólni senkinek a nyelvi produkciójába, de szívesen megvilágítom a nyelvi jelenségek hátterét, és ha kérdeznek, tanácsot adok. Elméleti alapon kívántam rendbe tenni a nyelvművelés ügyét a magyar nyelvstratégia megalkotásával. Ez volt az első trilógiám 2000 körül, ebben megvannak a válaszaim egy korszerű nyelvművelés számára. Sajnálatos, hogy az erre létrehozott intézmény, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet belefulladt a dilettantizmusba, s rövidesen meg is szűnt. Viszont 2006-tól folyamatosan működik az általam alapított Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda online, nonstop, ingyenes nyelvi tanácsadása. 2010-ben létrehoztam a szómagyarító honlapot, és a közönségre bíztam, hogy – mindenki alkosson, „nyelvújítson”, kutasson, véleményezzen – gondolkodjon. Azután mindenki maga dönt a nyelvhasználata felől.

Én a kilencvenes évek közepén végeztem el a népművelés szakot, amit akkor már művelődésszervezőnek hívtak. Tetszett is, hogy átkeresztelték, mert a népművelő szóban gőgös leereszkedést éreztem. Egyetértesz azzal, hogy a népet nem felülről kell művelni, hanem valódi közösségeket kell szervezni, hogy művelhesse magát?

Teljességgel. Én még népművelés néven végeztem a szakot az ELTE-n, de a diplomámba már az került, hogy közművelődési előadó. Nagyszerű szak volt, távol mindenféle kioktató, gőgös szemlélettől. Művelődésselmélet, művészettörténet, esztétika, művelődés- és szociálpszichológia, szociológia, filmelmélet – és persze közösségszervezés. Arra is volt példa, hogy egyszerre mentoráltam egy szabolcsi cigány fiút és egy belvárosi kislányt. Gondolkodásomat nagymértékben formálta a Maróti Andor tanár úr vezetete tanszék.

A diákújságíró egyesületből ismerjük egymást. Megjegyzem büszkén, hogy ott, az évtizedek óta kiválóan működő közösségben hallottam tőled egy előadást a közösségek válságáról. Dióhéjban: miért vannak válságban a közösségek, és mit lehet tenni, hogy megmaradjanak?

Dióhéjban: a gondolat Hankiss Elemértől származik még az 1980-as évekből, és akkor nagyon felrázta a hazai értelmiséget. Mélyén a sok huszadik száza-

di hektikus fordulat, a bizonytalanság és persze a közösségi kezdeményezések szocializmusbeli akadályozása volt. Reméltük, hogy a rendszerváltás elhozza a közösségek újrászerveződését. Vannak változások. De például az egyesületi törvény 1989-es létrejöttékor alapított ifjúsági egyesületek közül ma már talán csak a miénk, a diákújságírók egyesülete maradt meg. Az okok további kifejtésére itt nincs lehetőségem, de azért megemlítem, hogy a politikai-történelmi-gazdasági váltásra jött egy mindent felforgató informatikai fordulat. Egyébként ez is a kutatásaim tárgya lett, s nemsokára jön az összefoglalóm Az internet népe címmel.

„Civil”, amatőr, autodidakta nyelvművelővel Facebookot lehet rekeszteni. Ez lehetne örvendetes jelenség, csakhogy a legtöbb ilyen megszólaló tőről metszett nyelvtannáci. Hibázik valaki – akár még csak nem is közszereplő – szóban vagy írásban, és máris kiszervezik és kirekesztik: online pellengérré állítják, gúnyolják, zaklatják, sértegetik; műveletlen, iskolázatlan, bunkó parasztnak titulálják. Ezzel pedig a véleményét is megsemmisítik. A közösségi médiában külön csoportok, erőszakos szabadcsapatok vannak arra, hogy a helyesírást és a nyelvhelyességet úgy forgassák fegyverként – leginkább bunkósbotként –, mint a rasszisták a származást. Ez ellen, a rossz szándékú nyelvművelés ellen is fel lehet és fel kell lépni?

A nyelvművelők sokszor megkapták az akadémiai nyelvészektől, hogy nekik, mármint a nyelvművelők ostoba, tudománytalan „tanácsainak”, örökös javítgatási szándékának az a következménye, hogy az emberek folyamatosan egymást javítgatják, piszkálják. Nem hiszem. A legnagyobb hatású nyelvművelőink az elmúlt több mint fél évszázadban Lőrincze Lajos és Grétsy László voltak – ők nem voltak ilyenek, tőlük ilyen senki nem tanulhatott. Én sem vagyok ilyen. Az emberek ösztönösen figyelik egymást, versenyeznek, és ennek jó terepe a másik viselkedése, nyelvhasználata. A falu-város beteges ellentéte már több évszázados. Ebből fakad a nyelvjárások megbélyegzése, lenézése. Mindehhez járul még a szokásos türelmetlenség. Az én alapelvem: Minden nyelvi megnyilatkozás – helyes. Valahol. Erre a „valaholra” kell nagyon odafigyelnünk! A „valahol”-ról szól a modern nyelvművelés.

Amikor azt hallom, hogy „a magyar a világ legszebb nyelve”, egyszerre fog el rossz és jó érzés. Sejtjed, hogy miért?

Hogyne. A magyar nép identitását jól összezavarták az elmúlt évszázadban. Ezért nem csoda, ha néha túlcsoportul a pohár. Ha valakit lenacionalistáznak, abban könnyen túlteng a hazafiság. Azután pedig jön az elhallgatás: jobb ezekről a gyanús dolgokról nem beszélni! Természetesen érvényes az, ha va-

laki magyarként azt mondja, hogy számára a magyar világ legszebb nyelve. Örülni kell ennek. És itt meg kell állni.

„Nyelvében él a nemzet” – neked mit jelent ez a Széchenyi Istvánnak tulajdonított mondat?

Nem Széchenyi mondta egyedül, hanem az egész reformkor visszhangzott ettől, ráadásul szinte az összes közép-európai népnél is megvan a mondas. Én is Széchenyit tartom a legnagyobb magyarnak, mert már ifjú korában túl tudott lépni az adott társadalmi kereteken, felelősségteljes, odaadó, türelmes, „összmagyarságban” gondolkodó személyiség volt, akire minden magyar feltekinthet, nem osztja meg a közvéleményt. A szállóige igaz: addig vagyunk magyarok, ameddig magyarul beszélünk. Én pedig nem látok jobbat, biztosabbat annál, mint azt, hogy valaki ragaszkodik a kulturális és a nyelvi hagyományaihoz. Egy olyan korban, amikor általánossá válik a rossz közérzet, a neurózis, kell lennie biztos pontoknak. A kultúránk, nyelvünk egészen biztosan az.

Térjünk rá a Nyelvőrre! Tele volt a bulvársajtó azzal, hogy kirúgták Grétsy Lászlót. Ez igaz?

Ez a bulvársajtó forgatókönyve. 2021-ben a Nyelvőr szerkesztőbizottsága nyilvánosan a laptulajdonos ellen fordult, azt kérte, hogy mondjon le a lapról. Ezek után a tulajdonos vált meg a szerkesztőbizottságtól. A tulajdonos, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága nem valamilyen befektetőcég, hanem a Nyelvőr legendás felelős szerkesztője, Lőrincze Lajos által alapított, 50 éves, tekintélyes társaság. Teljesen érthető, hogy nem kívánt lemondani az általa már két éve kiadott lapról. 2022 elején a Magyar Nyelvőr átalakult, új szerkesztőbizottság, új szerkesztőség állt fel. A Nyelvőr szerkesztését nem vállalta el a felkért akadémikus nyelvész, így a tulajdonos engem mint a korábbi szerkesztőbizottság legrégebbi tagját kért fel. Nem készültem erre a szerepre sem. Egyébként Grétsy tanár úr egy nekem küldött magánlevélben megerősítette, hogy szerinte jó kezdekbe kerül a Nyelvőr, talán visszakanyarodik a nyelvműveléshez. Igyekszem megfelelni az elvárásainak.

Hová pozicionálsz a lapot? Mit jelent a Nyelvőr ma a magyar nyelvtudomány életében?

A Magyar Nyelvőr 150 éves folyóirat. 150 év alatt hat szerkesztője volt, valamennyi nagyszerű nyelvész. Voltak időszakok, amikor a Nyelvőr a hazai nyelvtudomány vezető folyóiratának számított. A rendszerváltás óta azonban

egy szűk nyelvészeti kör, gyakorlatilag egyetlen egyetem egyetlen tanszékének lapja lett, s bár tudományosan jól jegyezték, a tudománymetriának, vagyis egy szűk kör egymást idézgetésének kiválóan megfelelt, példányszáma visszaesett, küldetése, vagyis a magyar nyelv ügyének képviselője gyakorlatilag megszűnt. Az új szerkesztőbizottság 10 egyetemről, illetve egyetemi karról állt össze, ez önmagában jelzés: össznyelvészeti lap kíván lenni.

Milyen tervekkel ültél bele a szerkesztői székbe?

Az olvasók kedvéért: a szerkesztői szék az otthoni székem az íróasztalnál. A tréfát félretéve: az alapvető programom a visszatérés a Magyar Nyelvőr legjobb hagyományaihoz: a Szarvas Gábor-i több tudományszakot átfogó közösségi szellemhez, a Simonyi Zsigmond-i nyelvtudományi elmélyüléshez, a Lőrincze Lajos-i, a nyelvtudomány színességét, élvezetességét és a széles közvéleményt befogó szemlélethez, valamint Balassa József és Beke Ödön akaratához, hogy a kemény támadások ellenére a Nyelvőrt fenn kell tartani (ha másként nem, saját pénzből), és csapatot kell építeni. A Magyar Nyelvőr szélesebbre tárja ajtaját a nyelvtudomány minden irányzata, ága felé, hívja a nyelvi kérdésekkel is foglalkozó rokon tudományokat, a kulturális antropológiát (néprajzot), a szemiotikát, a pszichológiát, a jogtudományt, a neveléstudományt, de akár az orvostudományt is, persze mindig nyelvi-kulturális (ha úgy tetszik: nyelvművelői vagy még inkább nyelvművelődési) alapállásból. Az általam szerkesztett 2022. évi évfolyam erre már példát is mutat. Néhány kiragadott téma: a magyar dallamhangsúly, az Ómagyar Mária-siralom verselése, Gárdonyi Egri csillagok című regényének szövegváltozatai, a nemzet fogalma, a moldvai csángó helynevek, igehirdetés a szórványban, a félreértés nyelvtana, a tudománymetria tudományt korlátozó kérdései. Visszahozzuk a Lőrincze alapította, de később megszűntetett, A Nyelvőr postája című, nagyközönségnek szóló rovatot. Dokumentáljuk a mai magyar nyelvet. Szeretnénk fölrázni a magyar etimológiai kutatást – erre pályázatot is kiírunk. Nem mondunk le a nemzetköziesítésről sem, minden évben kiadunk egy angol nyelvű különszámot. 2022-ben a „normavilágosság” témáját dolgozták fel magyar és osztrák vezető jogászok, alkotmánybírók. Ők pontosan tudják, hogy szó szerint mennyire életbevágóan fontos a világos, közérthető nyelvhasználat. Nemcsak néhány nyelvész vagy egy nyelvészeti irányzat érdekeit kell néznom, hanem úgy érzem, hogy velem van 150 év 3350 elődmunkatársa. Felkértem a magyar közélet négy jeles képviselőjét, vállalon védnökséget a lap felett. A Magyar Nyelvőrt 1905-ben magára hagyta a Magyar Tudományos Akadémia, a fél nyelvész-társadalom, szerkesztőjét, Simonyi Zsigmondot pedig addig vegzálták, míg belehalt. Terveimben nem

szerepel a Nyelvőr hősi halottja státusz. Viszont biztos, ami biztos: megírtam és kiadtam A Magyar Nyelvőr viharos története című könyvet. A folytatást természetesen másra hagyom.

A nyelvművelő nyilván azt szeretné, hogy az üzenete az összes nyelvhasználóhoz elérjen. Biztosan eretnokség a gondolat, és nem tagadom, kicsit provokatív szándékkal kérdezem, hogy 2023-ban már inkább TikTok-videókat kellene gyártani, nem? Vagy azokat is, nem csak folyóiratot.

Ez nekem is eszembe jutott, sőt javasolták is, hogy ilyen fórumon is folytassam. De ehhez más típusú ember kell. Nyelvi véleményformáló talán vagyok egy kicsit, de influenszer vagy tiktoker soha. A Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelyében – amely a magyar nyelvstratégia bázisa, s melynek spiritus rectora lehetek, s amelyet a tanítványaim vezetnek – vannak ilyen kezdeményezések, például az Élő magyaróra videófolyóirat. Megújítottuk a Kossuth-szónokversenyt, és mellénk állt egy nem az én világomból való, nevesnek tartott tiktoker. Hiszek abban, hogy emellett azért marad egy kis hely a tudományos és médiatérben a Magyar Nyelvőrnek is.

Cseh Tamás Születtem Magyarországon című dalában egy öregember töpreng így: „Fiamból idegbeteg lett, nem bírta a váltásokat, / és elnézem az unokámat, látom, hogy gyöngé alak, / hogy lesznek ezek túlélők, valami itt korcsosul, / kérdezném, hogy száz év múlva ki tud majd itt magyarul?” Szerinted száz év múlva ki tud majd itt magyarul?

Nem tudom. Ha a világ egyáltalán megmarad olyannak, amilyenek mi ismerjük, akkor szerintem továbbra is lesznek népek, nyelvek és kultúrák. De azért közbeszólhat az a bizonyos összeomlás. Visszaulva Jung már idézett gondolatára, mivel bizonyos dolgokat nem tudhatok, ezzel nem is foglalkozom, nekem itt és most vannak feladataim, és ezeket végzem, ameddig végezhetem.

Herczeg Zsolt
újságíró, szerkesztő,
magyar nyelv és irodalom szakos tanár,
művelődésszervező
E-mail: herczegzs7@gmail.com

SLAVICA SUNT, NON LEGUNTUR, AVAGY MIÉRT LEHET FONTOS A HUNGAROLÓGUS SZÁMÁRA A SZLÁV NYELVEK ISMERETE?

Kivonat

A dolgozat a szlávokkal közös kulturális és nyelvi örökségünkön keresztül kívánja felhívni a magyar kutatók figyelmét a szláv nyelvek és kultúrák ismeretének fontosságára. A magyarországi szlavisztika komoly mértékben járult/járul hozzá a magyarországi hungarológia eredményeihez. A szlavisztika elengedhetetlen a magyar nyelv tanulmányozásához, de segíthet bizonyos magyar nyelvi kategóriák (pl. az igeaspektus) és tendenciák (pl. az igekötők kialakulása, használatuk nagyarányú elterjedése és folytonos változása) tágabb nyelvészeti kontextusba helyezésében és jobb megértésében is. A velünk évszázadok óta együtt élő szláv népek nyelveinek és kultúráinak ismerete nélkül nem érthető meg Kelet-Közép-Európa világa és az a sajátos kultúrákötés sem, amely areánkra annyira jellemző. A következtetések összegzése után a tanulmány a szláv nyelvek megismerésére irányuló felhívással zárul.

Kulcsszavak: szláv nyelvek, szlavisztika, hungarológia, Kelet-Közép-Európa

1. A cím első része némi magyarázatot kíván, hiszen a *Slavica sunt, non leguntur* 'Szlávul vannak, nem olvassák' valójában egy ismert latin mondás, a *Graeca sunt, non leguntur* 'Görögül vannak, nem olvassák' parafrázisa. Ez volt az általános vélekedés a kolostori könyvtárak félreeső sarkaiban porosodó görög könyvekről a középkorban, amikor a nyugati egyházi műveltség kizárólag a latinon alapult, és a görög nyelven írt szövegeket szinte senki sem olvasta (tudta elolvasni). Ilyen értelemben adódik a párhuzam a szláv nyelvekkel, hiszen ezeket nálunk szintén viszonylag kevesen ismerik: csak kevesen értenek, tudnak „szlávul”.

A leendő hungarológusok figyelmét – valamely finnugor nyelv (pl. finn, észt) mellett – elsősorban a német és a latin ismeretének fontosságára szokták felhívni, amit főként nyelvtörténeti és történelmi, illetve areális okok magyaráznak. Itt jegyezzük meg, hogy a finnugrisztika kutatói számára viszont az orosz nyelv fontossága vitathatatlan, többek között az e nyelven hozzáférhető, kisebb finnugor nyelvekről szóló szakirodalom miatt. Tehát már itt jelentkezik az egyik (a legtöbb anyanyelvi beszélővel rendelkező) szláv nyelv fontossága, megkerülhetetlensége. De vajon érdemes-e – különösen a magyar nyelvvel hivatásként foglalkozóknak – valamely szláv nyelvet és kultúrát *általában is* tanulmányozni, valamely szláv nyelven tudni? Több érv

hozható föl e mellett, hiszen a nagyobbrészt szláv nyelvek közé ékelt magyar nyelv helyzete, a Magyarországon élő szláv nemzetiségek jelenléte, illetve az ebből adódó, meglehetősen komplex kölcsönviszony egyenként és együttesen is a szláv nyelvek és kultúrák ismeretének fontossága mellett szólnak. További szempontként merülhet fel, hogy a korunkban mindent elurálni látzó világangol hatásait ellensúlyozandó, talán hasznos lehet más nyelv(ek) gondolkodásmódjának és világgképének megismerése (is), de erről talán majd más alkalommal... E szabad asszociációkra épülő írás keretében most leginkább azoknak a kapcsolódási pontoknak a felmutatására vállalkozunk, amelyek a szláv nyelvek fontosságát támasztják alá a hungarológiában, kitérve egyben néhány, a szélesebb olvasóközönség számára talán kevésbé ismert információra is. Az irodalmi és a történelmi-kultúrtörténeti érdekességek említése mellett főként a nyelvi-nyelvészeti tényekre fókuszálunk. Jóllehet óhatatlan, hogy az alábbiakban olykor talán triviálisnak tűnő ismereteket is közöljünk, meggyőződésünk, hogy ezeket is érdemes újra felidézni, evidenciában tartani. Írásunkban kiemelt figyelmet szentelünk a budapesti szlavisztikai iskola képviselőinek és eddig elért eredményeiknek.

2. A közelmúltban elhunyt szlavista nyelvtudós, Nyomárkay István akadémikus írja *Szláv szomszédaink* című propedeutikus művében (Nyomárkay 2013: 8), hogy csak keveset tudunk a szlávokról, hozzátéve, hogy bizony ők se tudnak többet rólunk. S valóban, sokan nagyobb érdeklődéssel fordulnak messzi vidékek egzotikus kultúrái felé, mint saját közvetlen környezetünk vagy a szomszédos szláv népek felé, akikkel pedig számos dolog fűz össze bennünket. Idézzünk most föl ezek közül néhányat! Gondolhatunk közös Kárpát-medencei zenei örökségünkre, dallamkincsünkre: az *Érik a szőlő, hajlik a vessző...* kezdetű népdal például ismerősen cseng a szlovák fülnek is, csak ők más szöveggel: *Ej duby, duby...* 'Hej, tölgyek, tölgyek...' éneklik. Még a lengyelországi Tátraalján élő hegylakók, a gurálok dallamai között is megtaláljuk több, idehaza jól ismert népdal megfelelőjét.

Számos egyéb közös szál is akad azonban, egyesek egészen koraiak. Az például, hogy a keleti szlávok talán valamikor a VIII–IX. század táján valahol a végtelen dél-orosz sztyeppéken találkozhattak az akkoriban még az onogur törzsek szövetségéhez tartozó őseinkkel. Az *ungur* népnév, amely később több európai nyelvben is általánossá vált a magyarok megnevezésére (vö. angol *Hungarian*, német *Ungar*, francia *hongrois*, olasz *ungherese*), a keleti szlávoktól ered, tőlük vette át a lengyel is *Węgiel* formában. Ez került vissza később az oroszba *vengr* (венгр) alakban. Nota bene, e szó nőnemű alakja, a *vengerka* (венгерка) tkp. 'magyarka' jelenthet az oroszban zsinóros díszítésű kék huszárdolmányt (amely igen népszerűvé vált a XIX. századi orosz

falusi földesurak körében), 2/4-es ütemű, a csárdásra emlékeztető magyar táncot, de a XIX–XX. század fordulóján az oroszországi mulatókban fellépő táncosnőt is, amely tulajdonképpen a prostituált egyik eufemisztikus megnevezésére szolgált akkoriban.

Egy másik lengyel szál szintén a régmúlt időkbe vezet. Írásos források és a térségben végzett kutatások leletanyaga azt igazolja, hogy egy magyar törzs vagy annak katonáskodó része nem kelt át a Kárpátok északkéleti szorosain, hanem a hágók védelme vagy a Kijev–Prága kereskedelmi útvonal ellenőrzése végett tartósabban megtelepedett Przemysl, Halics és Lodomér térségében, ütközőzónát kialakítva a területen. Ennek képlékeny határaitól északra és nyugatra helyezkedett el a *lędzian* nevű nyugati szláv néptörzs szállásterülete. Valahol itt lehet az eredője annak, hogy Lech fejedelem utódait, a lechitákat vagy „lendzsiceket” mi, magyarok – sok Nyugat-Európában beszélt nyelvtől eltérően – lengyeleknek nevezzük, hiszen a magyarok egykor a Kárpátoktól északra élő szláv népek mindegyikét lengyelnek hívták. Ezt a nevet a magyarban régebben óorosz eredetűnek vélték, s ez az elképzelés máig jelen van a történelmi gondolkodásban (Szabados 2021: 5). Okunk van azonban feltételezni, hogy a magyar nyelv a szót közvetlenül a lengyelből vette át (Tapolcai 2010: 130–1). Akárhogyan is történt, *lengyel* népnevünk végső forrása az 'irtványföld' jelentésű szláv **lędo* alak. Megemlíthető még, hogy egy Vas megyei falu, *Sorokpolány* mellett feltárt Árpád-kori temető leletei szintén arra mutatnak, hogy akkoriban magyar és szláv – valószínűsíthetően lengyel – népesség élt együtt a településen. Az ide a X–XI. században betelepített, talán lengyel földről érkezett, katonáskodó népességre egy fontos pont, az egykori római kori borostyánút Sorok-pataknál lévő átkelőjének védelmét bízták a magyar gypűn. A lengyel kapcsolatot a helység nevének *Polány* eleme is alátámasztani látszik. Későbbi, de szintén a lengyel–magyar kapcsolatok körébe tartozó szál, hogy Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király uralkodásának idején tartózkodott Lengyelországban a magyar reneszánsz legnagyobb költője, Balassi Bálint. Krakkó ekkoriban nemcsak lengyel, de magyar kulturális központ is volt, az 1530-as évektől kezdve Krakkóban nyomtatták a magyar nyelvű könyveket. A magyar nyelv és művelődéstörténet számára kiemelkedően fontos vizsolyi biblia nyomtatásához Krakkóból hozták a betűket, ezért az eredeti (és a reprint) kiadásban több lengyel betű (pl. Ł, ę, ś) is található. E korszak lengyel és magyar irodalmának, az ekkoriban virágzó lengyel és magyar történelmi-kulturális kapcsolatoknak részletes áttekintését és elemzését adja a polonista irodalmár, Várnai Dorota gazdag tényanyagot kínáló kötete (Várnai 2019), amely megkerülhetetlen a kérdéssel komolyabban foglalkozni kívánó kutatók számára. Folytatva a történelmi-kultúrtörténeti barangolást villantsuk itt

most fel néhány olyan személyiség arcképét, akiknek egyike-másika joggal lenne tekinthető akár közösnek is; annyi mindenesetre bizvást kijelenthető róluk, hogy szorosan kötődnek a magyar nyelvhez és kultúrához.

A nyugati szlávtság körébe tartozó szlovákokkal számos közös szál akad, ezek közül most csak egyet említünk. A fentieknél évszázadokkal későbbi történet, hogy a szlovákok egyik nagy, máig népszerű nemzeti költőjét, a Felsőkubinban született Országh Pált, aki később a Hviezdoslav költői nevet vette fel (szlovák alakban: Pavol Országh Hviezdoslav), szülei Miskolcra adták gimnáziumba, hogy jól megtanuljon magyarul. Országh Pál középiskolai tanulmányait aztán már a késmárki magyar gimnáziumban fejezte be, Eperjessen jogi tanulmányokba kezdett, és Budapesten tett ügyvédi vizsgát. Irodalmi pályája kezdetén a fiatal Országh magyar nyelven írt költeményeket, hiszen Petőfi Sándor és Arany János költészetének hatására kezdett verselni, később – más világirodalmi nagyságok művei mellett – már az ő verseiket fordította szlovákra. Szintén Országh Pál volt az, aki Madách Imre világdramáját, *Az ember tragédiáját* szlovákra átültette, amiért a Kisfaludy Társaság a tagjává választotta.

A déli szláv nyelvek, jelesül a szerb felé fordulva érdemes szólni a magyarországi szerb költő és műfordító Vitkovics Mihályról (1778–1829), aki gimnáziumi tanulmányait Egerben és Pesten, majd jogi tanulmányait már teljes egészében Pesten végezte, ahol később Virág Benedekkel, Horvát Istvánnal, Szemere Pállal és Révai Miklóssal került kapcsolatba. Vitkovics a verselésen kívül még a színművészet és a színműírás iránt érdeklődött komolyabban. Maga is írt magyar történelmi tárgyú színműveket, és fordított is magyarról szerbre. Fontos mozzanat Vitkovicsnak a Kazinczy Ferencsel kötött ismeretsége és részvétele a magyar nyelvújítási mozgalomban. Kazinczy hozzá írta 1811-es híres episztoláját, amely a magyarországi nyelvújítási harc megindításának egyik döntő momentumja. (Kazinczyról máskülönben meg kell jegyezni, hogy nemcsak nyelvújítóként, de fordítóként is maradandót alkotott. Többek között Shakespeare, Molière, Goethe és Lessing műveit fordította magyarra, de a délszláv irodalom fontos népi balladájának – *Hasanaginica* – is ő a fordítója.) Érdemes még említést tenni Vitkovicsnak a magyar könyvkiadás terén és a Magyar Tudományos Akadémia szervezése körül végzett értékes munkájáról: áldozatosan támogatta a magyar nyelvű könyvek kiadását és azok minél szélesebb körben történő terjesztését, valamint haláláig aktív tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia szervezőbizottságának. A Pest belvárosában álló, Szerb utcai háza a kor íróinak szellemi központja volt, ahol a komoly irodalmi vitákat és megbeszéléseket rendszerint vidám hangulatú, bőséges lakomák zárták. A szerb költőt kellemes modora és elméssége a pesti szellemi élet egyik legkedvel-

tebb alakjává tette. Vitkovics egyébiránt korának pesti „sztárügyvédje” volt, nála jurátuskodott Deák Ferenc. Nem ő volt azonban az egyetlen jeles szerb személyiség, akit szoros szálak fűznek Magyarországhoz. A szerbség nagy költője, az Újvidéken születő Jovan Jovanović Zmaj (1833–1904) középiskolai tanulmányait többek között Halason, Pozsonyban és Pesten végezte, Pesten kezdett jogi tanulmányokba is, amelyeket aztán Prágában és Bécsben folytatott. Magyarországnak a szerbség kulturális életében betöltött szerepéről sokat elmond, hogy az első szerb irodalmi társaság is Budapesten alakult meg (a témára vonatkozóan l. még Hadrovics 1994: 99–106).

Továbbra is a déli szlávoknál időzve: a XX. századi horvát irodalom egyik legnagyobb alakja, Miroslav Krleža – bár Zágrábban született – Pécssett végezte el a katonaiskolát, s a budapesti Ludovikán avatták az osztrák–magyar hadsereg tisztjévé. A horvát író jól tudott magyarul, és behatóan ismerte kora magyar irodalmát és szellemi életét, különösen Ady és a *Nyugat* című folyóirat, valamint a Galilei-kör és Jászi Oszkár gyakoroltak meghatározó hatást irodalmi és politikai szemléletére. Krleža ifjúkorában gyakran időzött Budapesten (a Belvárosi kávéház volt a törzshelye), eleven kapcsolatot tartott fenn magyar írókkal, költőkkel, és a szellemi élet más képviselőivel. Később odahaza gyakran hívta fel a horvát irodalmárok figyelmét a magyar nyelv és kultúra ismeretének fontosságára.

A mintegy bevezetőnek szánt történelmi-kulturális szálak és a közösnek tartott vagy magyar vonatkozásokkal is bíró személyiségek mellett természetesen a szláv nyelvek magyarra gyakorolt, alapvetően szubsztrátum jellegű hatása is kiemelt figyelmet érdemel.

A magyar nyelv jelenkori areális helyzetével kapcsolatos, fentebb már említett, a szláv nyelvek tanulmányozása mellett szóló egyik érv történelmi előzményekre vezethető vissza: a Kárpát-medencébe érkező honfoglaló eleink jórészt olyan népeiséget találtak itt, amely a már felbomlóban lévő ősszláv dialektusait beszélte. Elsőként a dalmáciai tudós püspök, Verancsics Faustus 1595-ben (Vig 2011), majd a Bécsi Egyetem szlovén származású professzora, Franz Miklosich 1870-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvben nagyszámú szláv kölcsönszó található. Ezek mennyisége jóval meghaladja a más nyelvből átvett szavaink számát, arányuk pedig megközelíti ősi, finnugor szavainkét. Ezeknek a magyar nyelvbe a IX–X. század táján bekerült szavaknak a többsége az alapszókincshez tartozik, és igen kiterjedt szóbokorral rendelkezik, példaként álljanak itt csupán az alábbiak: *ablak, asztal, barát, beszéd, család, cseléd, ebéd, kalács, király, korong, málna, mostoha, munka, nadrág, széna, szilva, tészta, tiszt, uzsonna, vacsora*. Jóllehet sokan talán nem is gondolnák, de szláv eredetű az *utca* szavunk is, amelynek mai formája egy régebbi *ulcza* (vö. *ulcza* < *ulica*) alakból

az *út* szavunk segítségével történt értelmesítés révén alakult ki. Egyes szláv szavakat a magyar két formában, két eltérő jelentéssel is átvett. Ezek közé tartozik az óbolgár hangtani jegyeket magán viselő *mezsgye*, valamint a nyelvünkbe később bekerült, óhorvát hangtani jegyeket mutató *megye*, de hasonló a története a *rozsa* és *ragya* szavainknak is (vö. Zoltán 2012: 279). A korai szláv–magyar együttélés meglehetősen szoros voltára mutat, hogy a szavakon kívül még egy kicsinyítő képző, a máig produktív *-ka* átvételére is sor került. Szláv eredetű a magyarban a hét néhány napjának a neve (pl. *szerda*, *csütörtök*, *péntek*), a földműveléssel kapcsolatos lexika (*asztag*, *barázda*, *csoroszlya*, *zab*, *bab*, *széna*, *répa*) és a keresztény terminológia (erről l. Vig 2017: 305–14) egy része (maga a *keresztény/keresztény* szavunk), de számos földrajzi helyneveink is. Ez utóbbiak közé tartozik például a *Beszterce* 'gyors folyású patak (partjára épült település)', a *Balaton* 'mocsaras, sáros (tó)', a *Csongrád* 'fekete (azaz földből való) vár', az *Esztergom* 'örzött (vár)', a *Keszthely* 'templom(os hely)', a *Kesztlöc* 'templomocska', a *Nógrád* 'új vár', *Paloznak* 'a szőlős mellett (épült település)', a *Pécs* 'kemence', a *Pest* 'barlang', *Tapolca* 'meleg vízű folyó (partján épült település)', vagy a *Zemplén* 'földből való (vár)'. Sok családnevünk is szláv átvétel. Ilyenek például a *Bodnár*, a *Kádár*, a *Korcsmáros*, a *Kovács*, a *Mészáros* – ennek ösibb változata egykori kiváló színészünk családneve, a *Mensáros* – a *Molnár* és a *Takács*. A fentiekén kívül még számos olyan szláv eredetű magyarországi családnev van, amelyeknek jelentését inkább csak az etimológusok értik, de olyan régóta vannak már jelen nyelvünkben, hogy nem érezzük őket idegennek. Ezek többsége foglalkozásnév, de akad közöttük népnév is (pl. a *Hornyák* 'bányász', a *Hudák* 'sovány ember', a *Gerencsér* 'fazekas' (ennek létezik *Gelencsér* és *Gancár* vagy *Gancsár* változata is), a *Kollár* 'kerékgyártó, kerekas' (ennek egy régebbi változata a *Koleszár*), a *Polyák* 'lengyel', a *Ruszin*, 'ruszin' vagy 'rutén', a *Slezák* (illetve *Szlezák* vagy *Lezsák*) 'sziléziai' vagy a *Tokár* 'esztergályos'. Kevésbé ismert, hogy egyes vélemények szerint a szláv átvételek közé tartozik még a népszerű *Bodri* kutyanév is, amely Arany *Tengeri hántás* című balladájában a népies *Bodré* alakban fordul elő, s amelynek eredeti jelentése 'fürgő'. A szláv átvételeknek szentelt döntő figyelem mellett sokszor háttérbe szorul az a tény, hogy a magyarban nemcsak szláv jövevényszavak, de szláv tükörszók is vannak. Szláv mintára képződtek például számneveink tíztől felfelé (vö. pl. *dva* + *na* + *desęty* = *dvanast* – tkp. kettő + (a) tizen = tizenkettő), és igen valószínűnek tűnik, hogy a magyar *fog valamit tenni* típusú, jövő időt kifejező szerkezet is a 'fog, vesz' jelentésű szláv *jeti* + *infinitívusz* szerkezetet másolja. Szláv – pontosabban szólva horvát mintára – történt két borfajtánk: a „hárslevelű” és a „juh fark” elnevezése. Előbbi a *lipanji list*, utóbbi az *ovęji repak* kifejezés tükörfordítása. Mindkét szőlőfajtát a törökök elöl menekülő horvátok hozták

magukkal, s nekik köszönhetően terjedtek el aztán Magyarországon. Szláv mintára történt tükörfordítás eredménye a *vízkereszt* ünnepnevünk is.

Magyar nyelvészeink, például Szarvas Gábor azt hangsúlyozva igyekeztek csökkenteni a nyelvünkbe bekerült szláv szavak jelentőségét, hogy azok nem egy, hanem több különböző szláv nyelvből származnak. Zoltán András szlavista nyelvész azonban egy nemrégiben megjelent tanulmányában (Zoltán 2017: 1–9) arra hívta fel a figyelmet, hogy magának a lexikai anyagnak a természete olyan, hogy nem lehet megállapítani, hogy ezek a korai kölcsönszavak pontosan melyik szláv nyelvből kerültek a magyarba, hiszen bekerülésük idején a szláv nyelvek még nem léteztek mai, kikristályosodott formájukban. Ezek az ősi szláv nyelvjárástömbök ugyanis a hangtani jegyek olyan kombinációit mutatják, amelyek már egyetlen mai szláv nyelvben sem lelhetők fel ilyen formában. A fenti megállapítást némiképp árnyalja, hogy mivel a magyarság a legkorábbi szellemi és kulturális kapcsolatait a horvátok felé építette ki, az államigazgatás (pl. *ispán, kenéz, király, megye, perel, poroszló, tömlöc, zálog*), az egyházi terminológia (*bérmál, kereszt, szent, vecsernye*) és a katonai étellel kapcsolatos szavaink egy része (pl. *betyár, pribék, rab, strázsza, vitéz*) tudhatóan óhorvát vagy ószlovén eredetű. A kérdéssel Hadrovics László és Nyomárkay István szlavistáink foglalkoztak részletesen (Hadrovics 1994: 245–301; Nyomárkay 2004a). Itt kell említést tenni továbbá arról, hogy a tokaji borospalackok némelyikének címkéjén olvasható *samorodni* szavunk szintén azon kevés szláv jövevényszó közé tartozik, amelyről pontosan tudható, hogy a lengyel nyelv volt az átadója, hiszen ez a fentebb felsoroltaktól eltérően évszázadokkal később került be nyelvünkbe. Maga a szó (*samorodny*) a lengyelben eredetileg ’öntermőt’ jelent, de a magyar borászati szaknyelv ’az aszúszemek kiválogatása nélküli, egybeszüretelt’ borra alkalmazza. Ez volt a tokaji főbor elnevezése, amely borféleség már a XVI. század második felétől ismert volt Tokajban, amikor még Lengyelország volt a magyar bor legnagyobb felvevőpiaca, az elnevezés azonban csak a XIX. század második felében honosodott meg a magyarban (Csoma 2011: 57).

A szláv jövevényszavaink kérdésével már korai szlavistáink, Asbóth Oszkár és Melich János is igen behatóan foglalkoztak, számos addig tisztázatlan etimológiájú szavunk megfejtése köszönhető nekik, még hosszú évtizedekig kellett azonban várni arra, hogy Kniezsa István monumentális, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című, kétkötetes, nagy filológiai pontossággal megírt munkában (Kniezsa 1955) dolgozza fel a kérdést, a magyar szlavisztika régi adósságát törlesztve ezzel. Kniezsának a témához kapcsolódó kutatásait olyan művekben foglalta össze, mint a *Magyarország népei a XI. században; Helynév- és családnév vizsgálatok, Kelet-Magyarország helynevei* (Kniezsa 2000, 2003). A nyelvtudós munkájának továbbviteleként fog-

hatók fel Hadrovics László és Zoltán András későbbi etimológiai kutatásai, amelyeknek eredményeit utóbbi szerző külön tanulmányokban közölte, aprólékos figyelmet fordítva egy-egy addig tisztázatlan szó (pl. *darázs*, *émely*, *karácsony*, *szemérem*, *szégyen*, *szid*) vagy kifejezés (pl. *azon van 'arra törekszik'*, *hálát ad*) eredetére. Ezen etimológiai és szövegkutatások eredményeit több, a témához kapcsolódó nyelvi-kulturális tanulmánnyal együtt Zoltán András *Szavak, szólások, szövegek* című kötete tartalmazza (Zoltán 2005).

A magyarba bekerült szláv lexikai elemek mellett valamiért sokkal kevesebb szó esik arról, így kevésbé él a köztudatban, hogy fordított irányú átvétel is történt: a szláv nyelvekbe is bekerült több magyar szó, és itt természetesen nem vagy nem csak az olyan kultúr- vagy vándorszavakra gondolunk, mint a *csárdás*, a *gulyás*, a *kocsi* vagy a *paprikás*, amelyek a világ számos más (nem szláv) nyelvében megtalálhatók. A szlovákba bekerült például az *oldomás* 'áldomás', az *arok* 'árok', a *beľár* 'betyár' (az eredetileg a déli szlávból a magyarba bekerült szót tőlünk vette át aztán a szlovák nyelv), a *chotár* 'határ', a *chyba* 'hiba', a *chýr* 'hír', a *kantár* 'kantár', a *korhel* 'korrhely' (forrása a német *Chorherr* közvetlenül a magyarból), az *osoh* 'haszon', a *perkelt* 'pörkölt', a *vankúš* 'vánkos', a *vidiek* 'vidék', a *pohár* 'pohár' (forrása eredetileg a görög *bikos* 'boroshordó', ebből a népi latinon át a németből [*Becher*] került a magyarba, s tőlünk aztán a szlovákba), a *šiator* 'sátor' vagy a *salas* '(pásztor)szállás'. A kérdést részletekbe menően vizsgálja az általános szlavista, – „szűkebb pátriáját” tekintve szlovakista – Gregor Ferenc nyelvészprofesszor két munkájában (Gregor 1993, 1999).

A lengyelben – főként a gazdag történelmi kapcsolatoknak, elsősorban a már említett Báthory István uralkodásának köszönhetően – nem elhanyagolható a magyar eredetű szavak aránya. Ezeket Robert Wołosz (1989a: 215–317, 1989b: 3–27), hazánkban élő polonista nyelvész tekintette át, majd az általa közölt terjedelmes anyagot a krakkói etimológus, Marek Stachowski (2002: 45–52) vonta kritikai vizsgálat alá, s a kérdéshez később egy szerény előadás keretében magam is hozzászóltam (Pátrovics 2020). E szavak közül több (pl. *bekiesza* 'bekecs', *dobosz* 'dobos', *giermek* 'apród, fegyverhordozó' [vö. gyermek], *hajduk* 'hajdú', *harcierz* 'cserkész', *harcować* 'hadakozik', *hejnał* 'kürtszó a krakkói Mária-templom tornyából', *husarz* 'huszár', az argóban ismert *ment* 'zsaru' és származékszava a *mentownia* 'rendőrség', melyeknek forrása a magyar *mente* szó, *orszak* 'menet' [ez utóbbinak nem az *ország*, hanem az *őrség* szavunk az eredője], *szalas* 'pásztorszállás', *szereg* 'sereg, sokaság', *szyszak* 'sisak') ma is a nyelvhasználat része. Az oroszba bekerült magyar lexikai elemekről a szláv, ezen belül is főként az orosz nyelv történetével foglalkozó Hollós Attila nyelvtörténész írt átfogó monográfiát *Az orosz szókincs magyar elemei* címen (Hollós 1996).

A horvát nyelvújítás magyar mintái című értekezésével 1987-ben akadémiai doktori címet szerzett, fentebb már említett Nyomárkay István nyelvész-professzor kutatásai mutattak rá arra, hogy a XIX. századi horvát nyelvújítók a német vagy a cseh minták mellett magyar mintára is több horvát kifejezést alkottak (erről. l. még Nyomárkay 2004b: 85–99, 2009: 211–7, 2011: 11–113), s hogy nemcsak a mai horvát irodalmi nyelv (vö. *ašov* 'ásó', *bitanga* 'bitang', *đilkoš* 'szélhámos' tkp. *gyilkos*, *gumb* 'gomb', *hajduk* 'hajdu', *lopov* 'tolvaj' tkp. „lopó”, *salas* 'tanya', *soba* 'szoba', *šargarepa* 'sárgarépa', *varoš* 'város'), de egy mikrosztenderd szláv nyelv, a burgenlandi horvát is több magyar lexikai elemet tartalmaz (Nyomárkay 1996). A magyar nyelvújítás kérdéséhez – azt a környező kultúrák kontextusába helyezve – magam is hozzászóltam egy előadás formájában, amely a pomázi Teleki–Wattay-kastélyban tartott, *Verstan – poétika – nyelvújítás* című emlékülésen hangzott el (Pátrovics 2009: 33–40).

Amint az már a fentiek alapján is látható, a hungarológia a szlavista, vagy szlavistaként indult nyelvészeknek és irodalomtörténészeknek több felfedezést, illetve jelentős művet köszönhet. Vannak ezek között eminenter a magyar nyelvet, illetve kultúrát érintők, de olyanok is, amelyek inkább csak kiegészítésképpen tartalmaznak magyar vonatkozásokat. Az alábbiakban ezekről szólunk vázlatosan.

3. A régebbi generációknak Hadrovics László neve leginkább az Akadémiai Kiadó gondozásában számos kiadást megért *Magyar–oros / Orosz–magyar szótár* társszerzőjeként lehet ismerős (Hadrovics–Gáldi 1989). Kevésbé él azonban a köztudatban, hogy a magyar irodalom Hadrovics László munkálkodásának eredményeképpen fedezett fel két elveszettnek hitt középkori magyar regényt, a *Nagy Sándor regényt* és a *Trója regényt*. Ezek a korban népszerű témákat feldolgozó, irodalomtörténeti szempontból jelentős alkotások a történelem viharaiban elvesztek ugyan, de délszláv fordításaik megmaradtak. Annak minden kétséget kizáró igazolása, hogy a délszláv regények magyar eredeti fordításai kizárólag Hadrovics László aprólékos filológiai kutatásainak köszönhetők. Ugyancsak ő a szerzője a szakmai körökben máig mérvadónak tekintett *Magyar történeti jelentéstannak* (1992). A jelentős művek közé tartozik Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1978) is, amely Hadrovics fentebb hivatkozott nagyszótára mellett ugyancsak színvonalas szótáraink sorát gazdagítja.

Zoltán András alább ismertetett monográfiája (Zoltán 2004) azonban nem szótár, hanem nagy minuciozitással készített munka, amely a hun királyról, Attiláról szóló művek hosszú sorába illeszkedik, igaz, csak áttételesen, hiszen

ebben a szerző nem magáról Attiláról, hanem egy Attiláról szóló műről, Oláh Miklós *Athilájáról* írt filológiai tanulmányt. Udvari István a kötet előszavában tömören így tájékoztat a darab előtörténetéről: „Ez a mű a magyar humanista irodalom sikerdarabja volt Kelet-Európában. 1568-ban jelent meg először Bázelen, történelmi léptékkal mérve szinte azonnal lefordították lengyelre (1574), lengyelről fehéroroszra (1580 k.), 1582-ben egy igazi kelet-európai bestseller, Maciej Strykowski krónikája vesz át belőle szövegrészeket, amelyeket aztán a XVIII. században e krónikával együtt fordítanak le ismételen fehéroroszra, majd nagyorosz egyházi szlávra.” Az *Athila* szerzője, Oláh Miklós (latinosan Nicolaus Olahus 1493–1568) a neves magyar humanista, II. Lajos, majd a mohácsi csatavesztés után Mária özvegy királyné titkára, később esztergomi érsek. *Athila* című művét Németalföldön írta meg latin nyelven 1536-ban vagy 1537-ben. A művet, amely először Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* című történelmi munkájával egybefűzve jelent meg, a magyar Zsámboky János (humanista néven Johannes Sambucus) adta ki elsőként a szerző halálának évében. Ezután Oláh Miklós műve latin eredetiben még több kiadást is megért (a legutóbbi 1938-ból való), magyar nyelven azonban csak 1977-től olvasható Kulcsár Péter fordításában. Bizonyos szempontból tehát furcsa sors jutott Oláh művének. Nemcsak azért, mert – jöllehet magyar szerző tollából való – lengyel nyelven mégis mintegy négyszáz évvel előbb volt olvasható, mint magyarul, hanem azért is, mert a művet sokáig nem is Oláh Miklósnak tulajdonították. A lengyel irodalomtörténészek és bibliográfusok jó ideig úgy hitték, hogy Cyprian Bazylik, az *Athila* fordítója nem Oláh Miklós munkáját, hanem egy olasz humanista, bizonyos Callimachus Experiens *Attila* című, 1489-ben kiadott latin nyelvű művét ültette át lengyelre, ami azonban nem felel meg a valóságnak. Zoltán András a filológia oldala felől megközelítve a problémát Oláh Miklós szerzősége mellett érvel, amit szerinte a lengyel és a latin nyelvű szövegek már pusztán futólagos összehasonlítása is minden kétséget kizáróan igazol. A művel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy sajnálatos módon kimaradt *A krakkói nyomdászati szerepe a magyar művelődésben* címet viselő illusztris kötetből. Pedig a mellőzést semmi sem indokolja. Oláh Miklós *Athilája* ugyanis a legkorábbi prózai mű, amelyet magyar szerzőtől lengyelre fordítottak, s melynek témájául ráadásul egy, a magyar nemzeti múlt szempontjából igen fontos történet szolgál: Attila, a hun király története. Ennek humanista szellemben való feldolgozását találjuk a műben, amely névtelenül terjedt a korabeli kelet- és közép-európai térségben. Ez a névtelenség persze több, meglehetősen szövevényes filológiai probléma forrása is. Ezeknek a száznak a felfejtésére-kibogozására és megnyugtató tisztázására vállalkozott Zoltán András.

A következő – a magyar őstörténet és honalapítás szempontjából lényeges – munkának Király Péter nyelvészprofesszor a szerzője (Király 2006). A több mint két és félszáz oldalas, *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve* című kötet szakmai körökben élénk konsternációt keltett (Zoltán 2010). Király Péter a műben arra a két kérdésre keresi a választ, hogy: 1) vajon a *kalandozások* honalapító eleink külföldi harcainak a legmegfelelőbb/legméltóbb elnevezése-e; valamint, hogy: 2) a honalapítás éve – a hivatalos állásponttal megegyezően – valóban 895/896 volt-e? Az első kérdéssel kapcsolatban Király megállapítja, hogy a latin *calendae* főnévből eredő magyar *kalandozások* szó először a XIX. század második felében jelent meg, és lassanként kiszorította a régi *had*, *hadakozás*, *hadjárat* szavakat – szinte kizárólagosnak nevezhető elterjedtsége ellenére –, nem fogadta el minden történész. De nyelvészeink közül a fentebb már említett Kiss Lajosnak a véleménye szerint is téves a szó használata. A *kalandozások* idegen nyelvekre tulajdonképpen lefordíthatatlan, ezért aztán jobb híján ’betörések, zsákmányolások, zsákmányszerző akciók, portyázások’ kifejezésekkel próbálják azt visszaadni. Mivel ebben s magában a *kalandozások* szóban Király a honalapítók nemzetmentő harcainak a lebecsülését látja, s ezért a „honalapítás kori hadjáratok” kifejezés használatát javasolja. A mű második része a honfoglalás időpontjának meghatározásával foglalkozik. A honfoglalás éveként 895/896-nak a törvénybe iktatásával (1896. évi VII. törvénycikk) Király adatai szerint az a fő probléma, hogy ebben az évben magyar eleink *bizonyíthatóan nem foglalták el* a Kárpát-medencét – a nyugati forrásokban ugyanis ilyen eseményről nem tudósítanak. A szerző által idézett források viszont egytől egyig arról tanúskodnak, hogy magyar eleink már 561–562-ben megjelentek a Kárpát-medencében.

A szerző érvelésének egyik fő alapját a nyugati kolostorok névjegyzékeiben felfedezett *Ungarus*, *Hungarius* személynévek képezik, mint a magyarság külső elnevezésének korai dokumentumai. A legrégebb fellelhető ilyen adat egy 731-ben keletkezett testamentumból származik Svájcban, a Boden-tótól délre fekvő Sankt Gallen Benedek-rendi apátságban. E név legrégebb, 731. évi előfordulásából a szerző arra következtet – számításba véve a beilleszkedéshez szükséges két emberöltőnyi időt –, hogy őseink már 650 táján megtelepedhettek a Kárpát-medencében. Ez természetesen egyéb korai adatokkal is alátámasztható; fellelhető például egy Észak-Itáliából származó (Friaul 760/770) előfordulás is. A szerző álláspontja szerint magyar őseink egyszerre telepedtek meg a Kárpát-medencében az avarokkal együtt, s ez a terület állandó támaszpontjukká vált, bár szálláshelyeik máshol (pl. 811-ben az Al-Dunánál) is voltak. Király Péter úgy véli, hogy az 590. évi adat

ismeretében nem fogadható el, hogy szakembereink hiányos forrásismerete következtében (pl. a cirill betűs szláv források figyelmen kívül hagyása) Kárpát-medencei múltunk 415 évvel megrövidült. Király Péter professzor könyve szenzációs könyv, de nem könnyű olvasmány. Komoly forrástörténeti munka, amelyben rengeteg adat és hivatkozás van görög, latin, szláv, német nyelven. A szerző az egyes forrásokat (és ezek magyar fordítását) részletesen, a tágabb szövegekörnyezetbe ágyazva adja közre, értelmezi és értékeli. Érvelése meggyőző, szakértelme és szerteágazó nyelvi, művelődéstörténeti tájékozottsága pedig bámulatos.

Folytatandó a magyar vonatkozású történelmi-irodalomtörténeti művek sorát ide kívánkozik még a déli szláv nyelveket és irodalmakat, kiváltképp a horvát és a szlovén nyelvet behatóan ismerő, külföldön, és idehaza is ismert és elismert kiváló irodalomtudós, Lukács István *Dramatizirani Kajkavski Marijin Plač iz Erdeja 1620 – Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből* című, kétnyelvű (horvát–magyar) munkája, amely igazi – leginkább irodalomtörténészeknek szánt – „csemege” (Lukács 2000). Ebben a szerző egy Csíksomlyóban fellelt Mária-siralom nagy filológiai műgonddal elvégzett (és nem kis meglepetésre is okot adó) elemzését nyújtja. Szintén Lukács Istvánnak köszönhetők azok az értékes kutatások is, amelyek Mátyás király alakjának továbbélésére irányulnak a szlovénoknál. A témát a kutató *A megváltó Mátyás király színeváltozása a szlovén néphagyományban és szépirodalomban* című kötetében (Lukács 2001) dolgozta fel részletesen.

A magyarországi szlovakisztika nemzetközi hírű, jeles képviselőjének, Kiss Szemán Róbertnek *Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között* című műve (Kiss Szemán 2010) szintén számos magyar vonatkozást tartalmaz. A szerző széles történelmi-kultúrtörténeti kontextusban mutatja be a pesti szlovák evangélikus lelkész és költő, Ján Kollár pályájának 1819 és 1849 közötti szakaszát, a szlovák lelkipásztor működésének színtereit és sajátos pesti miliójét. A műben olvashatunk arról a sokrétű kapcsolatról, amely Kollár munkásságát a reformkor magyarországi tudományosságával összeköti. A szlovák lelkipásztor munkásságának reformkori magyar vonatkozásait tárgyaló részben szó esik arról, hogy *A Szláv nemzet jó tulajdonságai* című, kollári prédikációkra milyen termékenyítőleg hatott Horváth János veszprémi kanonoknak a korban publikált, a régi magyarok vallásáról és erkölcséről szóló, nagy ívű tanulmánya. Kollár ugyanis számos gondolatot vett át Horváthtól, s több helyen is a kor szelleméhez híven „literátus-etimológus régiségi vitába szállt” a magyar szerzővel.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a szlavisztika az etimológiaiakon kívül ihlető forrása volt más, kimondottan magyar nyelvészeti vonatkozású kutató-

soknak is. Aligha tagadható például, hogy Wacha Balázs 1976-os, *Az igeaspektusról* címet viselő tanulmányához (amelyet továbbiak követtek) komoly ösztönzést adtak azok a problémák, amelyekkel idehaza az orosz tanárok és a tanulók szembesültek az akkoriban még kötelező orosz nyelv aspektuskategóriájának tanítása/tanulása során. A russzista aspektológus Jászay László Tóth Lászlóval társszerzőségben írt, *Az orosz igeaspektusról – magyar szemmel* című könyve (Jászay–Tóth 1987) aztán részletes vizsgálat alá vonta a kérdést számos fogódzót kínálva, nemcsak az oroszral történő összevetésre, de egyben a tudatosabb magyar nyelvhasználatra is sarkallva az olvasót. Jászay az 1990-es évek elején orosz nyelven publikált egy, az igeaspektusról szóló egyetemi tankönyvet is, amely külön fejezetekben tárgyalja az orosz aspektusjelentések kifejezési lehetőségeit a magyarban (Jászay 1993: 54–60, 70–9). Ezen művek sorába illeszthetők az általam írt, immár a lengyel (esetenként a német) és a magyar nyelvet az aspektus- és az időkategória szempontjából összevető munkák is (Pátrovics 2004, 2018), amelyek egy magyar nyelvész számára is haszonnal forgathatók/forgatandók. Wacha Balázs fentebb hivatkozott, úttörő jelentőségű cikkének megjelenése óta – éppen a szláv nyelvekkel történt összehasonlítás eredményeként – egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar nyelvben is létező kategória az igeaspektus, ám az alapvetően más természetű, mint a szlávban.

Az előbbiekhöz hasonlóan, Bańcerowski Janusz nyelvészeti kutatásaihoz is egy szláv nyelvnek, a lengyelnek a magyarral történő összevetése adott ösztönzést. A professzor életművének meghatározó darabjai a magyar és a lengyel nyelv hangtanáról, pragmatikájáról vagy az egyes fogalmak eltérő nyelvi világméretéről szóló, gazdag példaanyaggal illusztrált, színvonalas munkák (Bańcerowski 2000: 384–8, 2001a, 2001b: 21–30, 2007: 76–87, 2008), amelyek a polonisták és a magyar nyelvészek számára egyaránt számos tanulsággal szolgálnak.

A fenti – a hungarológia számára olykor „csak” érdekes, sokszor azonban kiemelten fontos, sőt egyenesen korszakos – művek létrejöttében jelentős, mondhatni meghatározó szerepet játszott szerzőik szláv nyelvismerete, szlavisztikai műveltsége.

4. Az már e vázlatos áttekintés alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a magyarországi szlavisztika komoly mértékben járult/járul hozzá a magyarországi hungarológia eredményeihez. Tegyük tehát fel a kérdést, hogy miért lehet fontos a hungarológus számára a fentebb már említett német és latin mellett valamely szláv nyelv ismerete, a szláv nyelvek és kultúrák világában való tájékozottság is. Szigorúan nyelvészeti szempontból tekintve a dolgot

elsősorban azért, mert elengedhetetlen a magyar nyelv – kiváltképpen annak szókinccse, a magyarországi hely- és családnevek, valamint a magyar hangtörténet – tanulmányozásához, de segíthet bizonyos magyar nyelvi kategóriák (pl. az igeaspektus) és tendenciák (pl. az igekötők kialakulása, használatuk nagyarányú elterjedése és folytonos változása) tágabb nyelvészeti kontextusba helyezésében és jobb megértésében is. Tágabb értelemben pedig azért, mert a velünk évszázadok óta együtt élő szláv népek nyelveinek és kultúráinak ismerete nélkül nem érthető meg Kelet-Közép-Európa világa, és az a sajátos kultúrákötés sem, amely areánkra annyira jellemző (Fried 2014: 53–65). (Itt jegyezzük meg, hogy szláv nyelveken számos, színvonalas nyelvészeti és irodalomtörténeti vagy folklorisztikai munka olvasható, több közülük – a nyilvánvaló földrajzi közelség, illetve érintettség okán – magyar vonatkozásokat is tartalmaz.)

Azoknak tehát, akik elmélyültebben szeretnék tanulmányozni nyelvünk, a magyar nyelv történeti hangtanának és szókinccsének fejlődését, vagy más okból érdeklődnek térségünk „közös dolgai” iránt, a szláv nyelvekről szóló, a szláv nyelven írott művekre vonatkozóan egy szintén latinul hangzó, Szent Ágoston élettörténetéből ismert szentenciára hívjuk fel a figyelmét, ami felfogható akár tanácsként is: *Tolle, lege!* ’Vedd és olvasd!’

Szakirodalom

- Bañcerowski, Janusz 2000. Az országismeret nyelvi vonatkozásainak egyes elméleti kérdései a lengyel és a magyar nyelv anyaga alapján. In: Nyomárkay István (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék. Budapest. 384–8.
- Bañcerowski, Janusz 2001/a. *Podstawy polsko-węgierskiej fonetyki i fonologii kontrastywnej*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 2001/b. *Perspektywy polsko-węgierskiej semantyki kontrastywnej*. In: *Lengyelek és Magyarok Európában. Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem. Debrecen. 21–30.
- Bañcerowski, Janusz 2007. Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban. *Magyar Nyelvőr* 76–87.
- Bañcerowski, Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Csoma Zsigmond 2011. Borból lettem, borra leszek. *Múlt-kor*. 2011/nyár 54–7.
- Fried István 2014. A magyar irodalom meg a szláv irodalmak. In: *Bolyongás a (kelet-) közép-európai irodalmi labirintusban. Egy soknyelvű, sokműveltségű régió „természet”-rajza*. Lucidus Kiadó. Budapest.
- Gregor Ferenc 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.

- Gregor Ferenc 1999. *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz Gregor Ferenc válogatott írásaiból. / Hilfsbuch zu slawistischen Seminarübungen. Ausgewählte Schriften von Ferenc Gregor.* ELTE, Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.
- Hadrovics László – Gáldi László 1989. *Magyar–oros / Orosz–magyar szótár* (8. változatlan kiadás). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hadrovics László 1994. *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz Hadrovics László válogatott írásaiból. / Hilfsbuch zu slavistischen Seminarübungen. Ausgewählte Schriften von László Hadrovics.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan (Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat).* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hollós Attila 1996. *Az orosz szókincs magyar elemei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Jászay László – Tóth László 1987. *Az orosz igeaspektusról – magyar szemmel.* Tankönyvkiadó. Budapest.
- Jászay László 1993. *Лекции по глагольному виду.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Király Péter 2006. *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve.* Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10., Örökségünk Kiadó Bt. Nyíregyháza.
- Kiss Lajos 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiss Szemán Róbert 2010. *Szláv pokol Pesten. Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között.* Cathedra Philologiae Slavicae, Balassi Kiadó. Budapest.
- Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kniezsa István 2000. *Magyarország népei a XI. században.* Lucidus Kiadó. Budapest.
- Kniezsa István 2003. *Helynév- és családnév vizsgálatok, Kelet-Magyarország helynevei.* Lucidus Kiadó. Budapest.
- Lukács István 2001. *A megváltó Mátyás király színeváltozása a szlovén néphagyományban és szépirodalomban.* Lucidus Kiadó. Budapest.
- Lukács István 2000. *Dramatizirani Kajkavski Marijin Plač iz Erdeja 1620 – Dramatizált kaj-horvát Mária-síralom Erdélyből.* Slovenika. Hrvatska Samouprava Budimpešte. Budapest.
- Nyomárkay István 1996. *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nyomárkay István 2004/a. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében (A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene).* Nyomárkay István akadémiai székfoglaló beszéde. Elhangzott 2004. november 15-én az MTA-n. <https://mta.hu>
- Nyomárkay István 2004/b. *Die ungarischen Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung im Spiegel der zeitgenössischen terminologischen Wörterbücher.* In: *Nyelveink múltja és jelene.* Opera Slavica Budapestinensia. Linguae Slavicae. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Budapest. 85–99.

- Nyomárkay István 2009. Nyelvújítások Közép-Európában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 211–7.
- Nyomárkay István 2011. Egy érdekes nyelvi kölcsönhatás. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Tegnapi filológiánk mai szemmel*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 111–3.
- Nyomárkay István 2013. *Szláv szomszédaink*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pátrovics Péter 2004. *Az aspektus története és tipológiája*. Philosophiae Doctores. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pátrovics Péter 2009. A nyelvújítás többnyelvű kontextusban. *Polisz* 2009/116. Kráter Műhely Egyesület. Budapest. 33–40.
- Pátrovics Péter 2018. *A lengyel igeaspektus kérdései. Lengyel–magyar strukturális aspektusszótár*. Lengyel Kutatóintézet és Múzeum. Budapest.
- Pátrovics Péter 2020. *Magyar lexikai hatás a lengyel nyelvben*. (Elhangzott 2020. február 21-én az ELTE BTK-n, az ELTE–Anyanyelvápolók Szövetsége által megrendezett „Anyanyelvek napja” c. konferencián) e-nyelvmagazin.hu 2020. 04. 15.
- Stachowski, Marek 2002. Uwagi o wybranych etymologiach węgierskich w języku polskim. *Studia Slavica Hungarica* 47/1–2. 45–52.
<https://doi.org/10.1556/sslav.47.2002.1-2.4>
- Szabados György 2021. Árpádok és Piastok. A lengyel–magyar kapcsolatok első századai. *Rubicon* 2021/7. 4–11.
- Tapolcai László 2010: *Lengyelország történeti és mitikus kezdetei. A tér alakulása*. United U-rope Bt. Budapest.
- Várnai Dorota 2019. *Wokół polskiej i węgierskiej literatury epoki renesansu*. Opera Slavica Budapestinensia, Litterae Slavicae. ELTE, BTK, Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.
- Vig István 2011. *Verancsics Fautus Dictionáriuma A Korabeli Európai Kontextusban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. <https://doi.org/10.17161/scn.1808.9954>
- Vig István 2017. Új szempontok a magyar egyházi szókincs jövevényszavak eredetének pontosabb meghatározásához. In: *Világkép és etimológia, Írások Nyomárkay István 80. születésnapjára*. Modern Filológiai Társaság. Budapest. 305–14.
- Wacha Balázs 1976. Az igeaspektusról. *Magyar Nyelv* 59–69.
- Wolosz, Robert 1989/a. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Hungarica* 35. 215–317., 37. 3–27.
- Wolosz, Robert 1989/b. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Hungarica* 37. 3–27.
- Zoltán András 2004. *Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása*. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 6., Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar, ELTE Ukrán Filológiai Tanszék. Nyíregyháza.
- Zoltán András 2005. *Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*. Lucidus Kiadó. Budapest.

- Zoltán András (szerk.) 2010. *Király Péter „A honalapítás vitás eseményei” fogadtatása. Állásfoglalások, vélemények és további többirányú kutatások.* Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 11., Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. Nyiregyháza.
- Zoltán András 2012. A szláv denazalizáció a magyar szavak tükrében. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A szótól a szövegig.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 277–80.
- Zoltán András 2017. Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 1–9. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.1.1>

Pátrovics Péter

nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár
ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék
E-mail: patrovics.peter@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4226-3576>

Abstract

PÁTRÓVICS, PÉTER

SLAVICA NON LEGUNTUR OR WHY IS THE KNOWLEDGE OF SLAVIC LANGUAGES IMPORTANT FOR HUNGAROLOGISTS?

Through our shared cultural and linguistic heritage with the Slavs, the paper aims to draw the attention of Hungarian researchers to the importance of knowledge of Slavic languages and cultures. Slavic studies in Hungary have contributed to the results of Hungarian studies to a considerable extent. Slavic studies are essential for the study of the Hungarian language, but it can also help to place certain Hungarian language categories (e.g., the verb aspect) and tendencies (e.g., the formation of verbs, the large-scale spread of their use and continuous changes) in a broader linguistic context and to understand them better. Without knowledge of the languages and cultures of the Slavic peoples who have lived with us for centuries, the world of Central and Eastern Europe cannot be understood, nor can the specific interculturality that is so characteristic of our area. After summarising the conclusions, the study ends with a call to learn about Slavic languages.

Keywords: Slavic languages, Slavic studies, Hungarology, East-Central Europe

BÜKY LÁSZLÓ

VIRTUÁLIS SZIMBÓLUMOK

Kivonat

A biliárd-, a kártya-, a sakkjáték stb. szabályrendszereinek alkalmazása az irodalmi művek ábrázolt tárgyiasságában bizonyos élethelyzetekhez virtuális külső szimbólumként viszonyul, amelyben vagy a hely vagy az impulzus ismerhető meg pontossággal; ez a részecskefizikában a határozatlansági reláció. Vagyis a biliárd-, a kártya-, a sakkjáték a hely, az ezekhez kapcsolódó szabályrendszer az impulzus, vagyis a szimbólum, amely jel. A szimbólumok ismerőinek érthető csak a szabályrendszer alkalmazása, mások számára a nyelvi ábrázoltság vagy értelmetlen vagy komikus képtelenség. Gárdonyi, Karinthy, Weöres, Tandori és mások művei adják a jelen tanulmány példáit.

Kulcsszavak: irodalmi mű és biliárd, kártyajáték, sakkjáték, határozatlansági reláció, szimbólum, szabályrendszer, Gárdonyi Géza, Karinthy Frigyes, Weöres Sándor, Tandori Dezső

1. A megállapodásokon alapuló jelek érzékszerveinkkel észlelhetők, ilyenképpen alkalmasak az emberek közötti kapcsolatok (gondolatközlés, -rögzítés) eszközei lenni. Jel gyanánt fölfogva a szimbólumok is ilyenek. Valamiképpen mindegyiküknek nyelvi alapja van: aki a társadalomban használt nyelvet érti, megérti az ugyanebben a társadalomban használatos szimbólumok (σύμβολον) jelentéseit is. Ezekről a külső szimbólumoktól különböznek az ún. belső szimbólumok, például az álmok képeit maga az álmodó sem tudja értelmezni, a kívülálló(k) pedig voltaképpen tetszőleges magyarázattal állhat(nak) elő. Az effélékre nagy hatással adott bő száz éve példákat Sigmund Freud (é. n.). (Az álmok nyelvi vonatkozásainak áttekintésére ld. Balázs 2017.)

Freud tanaival André Breton, aki orvosi pályára készült (végzettség nélkül dolgozott katonai idegkórházakban), nem csupán megismerkedett, hanem a magánpraxist folytató bécsi orvossal kapcsolatba került az első világháború idejében. A francia költő által elindított avantgárd irodalmi (és képzőművészeti) irányzat, a szürrealizmus – különösen első szakaszában – az álomban látta a legfőbb realitást, amint például André Breton (1984: 89–98) *Öt álom* című (próza)verse mutatja (Bajomi 1968). Ugyan a magyar költészetben kevés nyoma van a szürrealizmusnak, az álmok bizonyos hasonló vonatkozása-

sai meg-megjelennek. Az álmok nagyon sokszor a valóságos világ rendjével gyökeresen ellenkező dolgokat tartalmaznak, hasonlóképpen úgy, amint az angol költészetben az ún. nonszensz versek. A különféle elemzések révén az álmokképekből föltárt szimbólumoknak nincsen (köz)megállapodáson alapuló jelentésük, ezek a szűkebb értelemben vett bensőséges (intrinsic) fajták, szemben a tágabb értelemben vett külsődleges (extrinsic) szimbólumokkal, amelyek nélkülözhetetlen eszközei az emberi kapcsolatok említett működtetésének (vö. Fónagy é. n. 320). Nem csupán a költészet, hanem a prózairodalom is fölhasználja az álmokat az olvasókra tett legkülönfélébb hatások céljára. Az álom az alvási folyamat része, értelmi módon nem hozzáférhető látási és hallási érzékszálódások, logikai következetlenségek halmaza.

2. Az álmok képtelensége nem ritkán olyan természetű, mint a komikus képtelenség, amelyet jól példáz Karinthy Frigyes *Ötórai záróra* című írásának zárása: „Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam, és játszottam egymással” (Karinthy 1958: 519). Ez a szinte szállóigévé lett kijelentés jól mutatja az álom groteszk világának hatást keltő fölhasználását, amelynek természetesen számos más és másféle megjelenése ismeretes, csupán két regénypélda: *Orlando* (Virginia Woolf) és *A gólyakalifa* (Babits Mihály) (Büky 2020: 97–100).

Két, vonaton utazó beszélget Gárdonyi Géza (URL1) egyik novellájában. Társalgásukban először az álom komikus képtelensége jelenik meg.

„– Egész mostanig aludtam – felelte [az útitársam] jól megszívja a szivarját –, azonban hogy folytassam, mi történik velem: azt álmodom, hogy fehér bástya vagyok, és egyszer csak azt veszem észre, hogy a fekete ló üthet.

– Talán rúghat?

– Nem, kérem, ez műszó. Azt jelenti, hogy a fekete ló a helyemre ugorhatik. Igen ám, de körül vagyok zárva. Nem mehetek egy lépést sem. Végem van!

– Miért nem tetszett szintén ugrani? [...]

Szíves türelemmel magyarázta meg, hogy a bástya nem ugorhatik, mert az nem fér össze a természetével.”

Megfigyelhető, hogy ebben a szövegrészben az álmodó a sakkjáték szabályainak megfelelően álmodik, sőt most, amikor elbeszéli az álomtörténetét, szintén a szabályt említi („a bástya nem ugorhatik”). Egyébként a veszélyes helyzet megoldódik: „A rettentő gyötrelemben szerencsémre fölbredtem.”

A „két macska voltam, és játszottam egymással” megnyilatkozás álom gyanánt főként groteskségével hat, a Gárdonyi-hős azonban az álomban is és az ábrázolt valóságú életben is követi a valóságos világban a sakkra érvényes sza-

bályrendszer, ami pedig nem felel meg a valóságos világban szokásos viselkedésnek a gondolkodás szempontjából. Voltaképpen pszichiátriai értelemben vehető képzettársítási zavarról van szó „[...] a társítás összefüggése bomlik fel, ha a képzetek nem az ismeretes gyakoribb kapcsolási módon társulnak egymással” (Nyíró 1967: 122). A sakkjáték szabályainak társítása történik az „én”-nel („fehér bástya vagyok”). Emiatt a helyzet komikus is, hiszen „[a] komikus képtelenség ugyanolyan természetű, mint az álmok képtelensége” (Bergson 1968: 151) éppen a szürrealizmus alakulásának idejében.

Hasonló megoldás van a kártyázással és más játékokkal kapcsolatosan Karinthy (1922: 48) egy másik írásában. (Az idézetekben az egyes játékokra vonatkozó – alkalmasint áttételes – kifejezések vannak kiemelve.)

„Egyszer egész délután kártyáztam: utána kimentem az utcára. Percek mulva vettem csak észre, hogy öntudatlanul folytatom a játékot: egy vörös kalapu nőismerősömnek nem köszöntem, mert *az én kalapom zöld volt, vöröset pedig csak vörössel üthetek*, villant át rajtam, *ha az én kalapom nem adu*. Nem szálltam fel a hetes villamosra, mert utána *kilences jött, sláger*.”

Ebben Karinthy a valóságos életben folytatható kártyajáték szabályrendjét a valóságos élet más eseményeivel társítja (köszönés, közlekedés), ami legalábbis komikus. Ugyanebben a karcolatban a sakkjáték hasonló módon jelenik meg:

„Máskor sakkoztam néhány órát: mikor végre felkeltem az asztal mellől, idegesen *tettem félre egy szemben levő széket, amelyik lóugrásnyira állt a szekrénytől, nehogy a szekrény leüssön* – mohón és vadul, ugrásra készen pillantottam legjobb barátomra, egy finom lírikusra, aki mögött *más valaki ült: nekimegyek*, gondoltam, *leütök és sakkot adok az ajtónak*.”

Karinthy ugyanitt a biliárdjátékot is áttételezi e módon:

„Fáradtan jöttem le egyszer a Dunapartra, néhány éves billiárd-parti után: az ihlet teremtő ekstázisában rögtön észrevettem, ami eddig elkerülte figyelmem, hogy a *Bazilikával, ha vékonyan el tudom találni a budai várat, keresztduplával megcsinálom a karambolt, úgy, hogy éppen telibe találja a parlamentet*; – hogy azt a *kövér képviselőt, ha gyengén fogom, alul, siberre hozzáütöm a mögötte álló kereskedőhöz, onnan elpattan és találja a Petőfi-szobrot*; hogy a *Göncöl szekérének három elülő csillagát tisztára is meg lehet csinálni, ha egy kicsit meghuzom és így tovább*.”

(NB. A *karambol*, a *keresztdupla*, a *siber* ’továbbgurítás, Schiber’ biliárdozás kifejezései.)

Az efféle jelenségekre Charles William Morris (1975: 89) is utal: „Egyes elmebetegségekben a deszignátum és a denotátumok különbsége teljesen eltűnik: a létezők problematikus világa félresöprődik, és a kudarcot vallott értékek a jelek irodalmában keresik a kielégülést, különböző fokban megfelelkezve a szintaktikai és szemantikai dimenziók kiróttá verifikálhatósági és ellentmondástalansági korlátozásoktól. A pszichopatológia területe nagy lehetőségeket kínál a szemiotika alkalmazására és kiegészítésére.” Azt még Charles Sanders Peirce (1975: 29) állapította meg, hogy a szimbólum az általa jelölt tárgyra „[...] olyan törvény segítségével utal, amely rendszerint általános eszméket társít egymással[,] és működésével azt a követelményt vonja maga után, hogy a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal.” Ugyanakkor „[az] irodalomban, művészetben, lélektanban, teológiában a szó rendszerint tágabb értelemben használatos, és az így fölfogott szimbólum a szűkebb értelemben vett rögzött, zárt jellel szemben, nem kevésbé nyitott, bár másképpen, mint a metafora” (Fónagy é. n. 309). Ha egy dolog, tárgy nem felel meg semmilyen szokásosnak, akkor a hozzárendelt, felvezetett (*ἀναγωγή* ’felvezetés’) szimbólum is ilyen vagy hasonló lesz. (A szimbólum e hozzárendeltségére ld. Voigt 1977: 62; Szívós 2013: 463.) Minthogy a jelek világában élünk, az irodalomban is újra meg újra megjelenik az *ἀλληγορεῖν*-jelenség (vö. Bókay 1997: 414 skk.). Fónagy (é. n. 289) szerint nem ritkán el akarjuk rejteni a valóságot az avatatlanok szeme elől. Ez jól látható a sakkozás folyamán a (nem hivatásos) játékosok beszédében, Karinthy (1957: 395) karcolatában a sakkozók egymás figyelmét is el kívánják vonni saját versenylázukat is levezetve a különféle kicsavart szavakkal (részletesen ld. Büky 2021), amelyek hangoztatása a fatikus funkció (*φάτις* ’hír(esztelés), szóbeszéd’) megnyilvánulásának is tartható:

„– *Plem, plem.*

– *Plem, plem?* Hogy mondta: *plem, plem?*!

– Voltam bátor. Voltam bátorságos.

– Na, ha maga volt egy *bátor Ságos*, ha ön egy *Ságos*, az a bátrabbik fajtából való, hát akkor én adok magának egy sakkot, kedves *Ságos*.

– Maga ad nekem egy sakkot, egy *sakkantyút*.”

Karinthy (1958b: 286) egy másik karcolatának hőse nem tud elaludni,

„[a] napközben történt eseményekre gondol tehát, de semmi érdekes sem tudja megállítani, legfeljebb este az a két parti sakk, az határozottan érdekes volt. Ő váratlanul sakkot adott, oldalt állt a huszár, a vezért sem lehetett ütni, mert fedte a királyt, egy futóval leütött egymás után két parasztot.

[Amint forgolódik az ágyban] és a szoba sötét belsejébe mered. Két szék áll szemben az asztallal, az egyik oldalt fordul. Ejnye, ejnye, de kellemetlenül áll ez a szék! Miért olyan borzasztó ez a szék, el kellene vinni onnan. Hja, persze, világos, a szék huszárugrásnyira áll a szekrénytől, szóval a szekrényvel le lehet ütni a széket, amivel sakkot adunk a kályhának. Csak-hogy elől van a köpöcsésze, az védi a széket, mégse lehet leütni. De mindenesetre jó lesz onnan elvinni, mert addig semmi se lesz az alvásból.”

A komikus hatást a zárómondat azzal erősíti, hogy az ideges úr „[k]iugrik az ágyból és elteszi onnan a széket.” Mindez – eltekintve az ábrázolt tárgyiasság ténye(i)től – nem álombeli történet, hanem ébrenléti, vagyis a szabályok gyanánt alkalmazott sakklépések alkalmazódnak a szoba bútorzatára.

Tandori Dezső (2005: 90) egyik könyvében ez a sakkra, a sakktáblára utaló rész olvasható: „Később igen kevés sakk-munkám akadt. Nem egészen tisztázott mű így a Világos sötét egyszerre lép. Én csináltam, de nem egészen az én ízlésem. Újabban viszont, ahogy 63. évemet (a megszűnt 63-as villamos éve!) »A Sakk Évén«-nek neveztem el [...]” Hasonlóképp: egy másik művében *65. *mező* metafora, a hatvannégy mező van azonosítva az eddigi hatvannégy életévvel: „Az évek teltek. / Én csak / leléptem a tábláról, / 64 mezejéről, / a 65. / – rontom a sort! – mező ez, / fogy időnk, / vésszesen [...]” (URL2). Olyan szövegművei is vannak Tandori Dezsőnek, amelyekben a sakk bábjainak lépésleírását alkalmazza (e leíráshoz ld. Füzi 2017: 83, 9. jegyzet). Nem a tényleges lépéslehetőséget – amint azt Gárdonyi teszi –, hanem a szimbolikus-metaforikus sűrítményt adja: „A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz | Hc3” (Tandori 1973a: 74). Itt még csupán egyetlen lépés (*Hc3*), másutt a teljes mű a sakklépések sorozata, mindössze a cím –Táj két figurával (Tandori 1973b) – az úgynevezett tartalmas szöveg:

		Hh6
		Hg4
		Hf6
		Hh7
c5		Hg5
c6		He6
c7		Hd8
c8H		

Az efféle Tandori-versek értelmezésének bő az irodalma (vö. Odorics 2007; Füzi 2017). Az is tudható, hogy a sakkban többszörös jelentésrendszer van: a szabályok szerinti játék, kulturális invenció, a háború jelzése (Voigt 1977:

195). A magát álomban is, ébrenlétben is fehér bástyának tartó Gárdonyi-hős és a Karinthy leírta esetek gondolkodásmódjában a sakkjáték (vagy a biliárd-, illetőleg a kártyajáték) teljes jelrendszere mint olyan szimbólumként használatos. Olyan hozzárendeltséget mutat, amely egyéni találékonyságon, leleményességen alapul, viszont e játékoknak a (köz)műveltségi ismeretessége folytán a szimbólum gyanánt való használata képletesen szól (maradva a már említett áttételnél: ἀλληγορέω) valamiről, ami többé-kevésbé rejtve marad. Ennek következménye, hogy az efféle jelenség mint nonszensz, mint komikum, mint pszichés zavar értékelődhet.

A matematika, amely szintén a társadalmak kulturális találmánya, episztémé, amely csupán az emberi gondolkodásban létezik, többek között arra való, hogy számos jelenségben – amelyet esetleg más tudományág vizsgál – bizonyos közös jegyeket le lehessen vele írni. A matematika absztrakt gondolkodási rendszere vagy ennek egyes részei ugyancsak szimbólumként társíthatók.

Karinthy matematika–fizika szakon egy szemesztert végig is hallgatott, és mindig megőrizte a tudományok iránti érdeklődését. Nem egy tekintetben egyedülálló gondolkodásmódja volt, már 1929-ben olyan karcolatot írt, amelyben megvan az évtizedek múltán, 1967-ben Stanley Milgram által „kicsi világ”-nak emlegetett jelenség (Braun 2003). Karinthy a matematikai műveleteket – a sakkszabályokhoz hasonlóan – alkalmazta az irodalomban. Egyik irodalmi paródiájának tekhnéje erre (is) épül, a Babits Mihály-paródia – Karinthy a Dana Idáknak a „Matematikai költemény” alcímet adta – lezárása így mutatja ezt a négyzetgyök, a logaritmus és a zárójelek $^2\sqrt{\text{fogjanak}}$ révén:

„Százkilenczven bünös asszony, óriási amphorába $^2\sqrt{\text{amphorába}}$, rába, rába, majd mekegve, (*log*) majd makogva, mindörökre, mindhiába, (mert hiába [mind hiába] töltögetve, öblögetve) öblögetve ablakokba, ablakogva, és makogva, öblögekbe² és mekegve és mekegve és makogva, meg, fogjanak meg...” (URL3).

A matematikában használatos jelekkel és képletekkel ($\sqrt{\quad}$, ∞ , \times , $+$, $-$, 2×2 stb.) írott műveletek számos költő lírájában megtalálhatók (Büky 2019a). Ezek használati módja különbözik a Karinthyétól, jobbára tipográfiai trouvaille-ok, effélék: „Nincsen líra $\sqrt{\text{nélkül}}$ ” (Marno 1999); *Nyitó* ∞ és *Záró* ∞ című szonettekkel kezdi, illetőleg fejezi be egyik könyvét (Tandori 1976: 218); akad metafora is, amelyiknek azonosítottja számtani (alap)művelet: *a 2 × 2 józansága* (Radnóti 1959: 263); „[egyik szelíd és vad állat] nem tudta, mennyi a 2×2 ” (Kassák 1964: 92).

Weöres Sándor lírájában a hasonlók mellett olyan költői szövegművek is vannak, amilyenek részben vagy egészben bizonyos matematikai formula

alkalmazásán alapulnak, ilyenek a Téma és variációk és a [Tenger felhő...] címűek (Weöres 2013: 437 – részletesen ld. Büky 2019b: 86–105; 120–7).

*Tenger felhő csillag szántás
csilger fellag szánhő tentás
lagten hőger szánfel csiltás
felcsil szánger hőten lagtás
hőszán tencsil lagger feltás
szánlag felcsil gerten hőtás
csilfel laghő tenfel gertás*

E költői szövegmű első sora (vagy szövegmondata?) értelmes szavak egymásutánja, amely voltaképpen nominális szófajúnak tartható szavakból kialakított (szövegmondatnyi?) tájleírásnak tartható. Ezek szótagokra bontva a következő mátrixot adják:

<i>Ten</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>hő</i>	<i>csil</i>	<i>lag</i>	<i>szán</i>	<i>tás</i>
<i>csil</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>lag</i>	<i>szán</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>tás</i>
<i>lag</i>	<i>ten</i>	<i>hő</i>	<i>ger</i>	<i>szán</i>	<i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>tás</i>
<i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>szán</i>	<i>ger</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>lag</i>	<i>tás</i>
<i>hő</i>	<i>szán</i>	<i>ten</i>	<i>csil</i>	<i>lag</i>	<i>ger</i>	<i>fel</i>	<i>tás</i>
<i>szán</i>	<i>lag</i>	<i>fel</i>	<i>csil</i>	<i>ger</i>	<i>ten</i>	<i>hő</i>	<i>tás</i>
<i>csil</i>	<i>fel</i>	<i>lag</i>	<i>hő</i>	<i>ten</i>	<i>fel</i>	<i>ger</i>	<i>tás</i>

A permutáció (mint matematikai eljárás) egy véges halmaz elemeinek bizonyos sorrendben való felsorolása, n elemű halmaznak $n!$ (= 'n faktoriális') felsorolása lehetséges (ismétlés nélkül). Weöres Sándor egy-egy szó első tagjához kapcsolja egy másik szó első vagy második szótagját, és eljár fordítva is. Az első sor *TEN* szótagjával elkezdve a sor többi szótagjával a következő (a jelen tanulmányban egyszerűsítve bemutatott) mátrix adódik.

<i>TENger</i>		<i>*TENlag</i>
<i>TENtás</i>	∅	<i>*TENhő</i>
<i>TENcsil</i>		<i>*TENSzán</i>
<i>TENfel</i>		∪
∪		<i>*felTEN</i>

lagTEN || **csilTEN*
hőTEN || **szánTEN*
gerTEN || **tásTEN*

Jelmagyarázat. – A lehetséges kapcsolás jele *, a bijeetiós pár hiánya \emptyset , a párhuzamosság jele ||, a kapcsolási rend fordulása \cup . (A bijeetio két halmaz elemeiben minden A-nak pontosan egy B-beli megfelelését jelenti [és fordítva]). Egyébként 40 320 lenne a Weöres-nyelv(i)anyag lehetséges változatszáma, nyilván emiatt a költő elhagyta a verset.

3. A biliárd-, a kártya-, a sakkjáték szabályrendszereinek alkalmazása a fentebb látott élethelyzetekhez (az irodalmi művek ábrázolt tárgyiasságában) úgy viszonyul, mint virtuális külső szimbólum, amelyben vagy a hely vagy az impulzus ismerhető meg pontossággal; ez a részecskefizikában a határozatlansági reláció. Vagyis a biliárd-, a kártya-, a sakkjáték a hely, az ezekhez kapcsolódó szabályrendszer az impulzus, vagyis a szimbólum, amely jel.

A következő táblázatban az egyes jelöltek és a hozzájuk kapcsolt virtuális külső szimbólumok rendjének példái tekinthetők át.

Az összekapcsolás módja			
szabály nélkül	szabály (sakk, biliárd, kártya, matematika) alapján		
	álomban	ábrázolt tárgyiasságú életben	valós életben
<i>azt álmodtam, hogy két macska voltam, és játszottam egymással</i>	<i>fehér bástya vagyok</i>	<i>a bástya nem ugorhatik – sakkot adok az ajtónak – Hc3</i>	
		<i>keresztduplával megcsinálom a karambolt, úgy, hogy éppen telibe találja a parlamentet</i>	
		<i>nem köszöntem, mert az én kalapom zöld volt, vöröset pedig csak vörössel üthetek</i>	
			<i>Tenger felhő csillag szántás [n!]</i>
		$^2\sqrt{\text{fogjanak meg}}$	
			2×2

A szabályrendszer tehát az említett, az irodalomban megjelenő élethelyzetekben átvíve szerepel jelként. A való életben efféle jelenség a kisgyermekek szimbólumjátékában (Balázs 2011: 192, 284 skk.), illetőleg a pszichés zavarokban tapasztalható, amelyek, ha nem lépnek át bizonyos határokat, komikum gyanánt (is) értékelhetők.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2017. *Az álom nyelve*. Inter – IKU. Budapest.
- Balázs István (szerk.) 2011. *A koragyermekkorai fejlődés természete – fejlődési kérdések és kísérletek*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. Budapest.
- Bajomi Lázár Endre 1968. A szürrealizmus története. In: Bajomi Lázár Endre (szerk.): *A szürrealizmus*. Gondolat Kiadó. Budapest. 7–115.
- Bergson, Henri 1968. *A nevetés*. Gondolat Kiadó. Budapest. (Eredetije: 1914.)
- Bókay Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Braun Tibor 2003. Egyetemes lángeleme. A hálózatok új tudományának előfutára: Karinthy Figyes. *Magyar Tudomány* CIX (= XLVIII): 1601–3.
- Breton, André 1984. *Mágneses mezők. André Breton és Philippe Soupault válogatott versei*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Büky László 2019a. Irodalmi matézis. *Jelentés és Nyelvhasználat* VI. 2: 5–9. <https://doi.org/10.14232/jeny.2019.2.2>
- Büky László 2019b. *Verssek, szavak, szerkezetek Weöres Sándor lírájában*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Büky László 2020. *Karinthy és a nyelv*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Büky László 2021. Irodalmi sakklépések – „Plem, plem”. *Forrás* XXXIII. 10: 77–84.
- Fónagy Iván é. n. *A költői nyelvről*. Corvina. [Budapest, 1999.]
- Füzi Péter 2017. A sakkírás mechanikája. *Tiszatáj* LVI. 5: 82–7.
- Freud, Sigmund é. n. *Álomfejtés*. Helikon, h. n. [Budapest, 1985.]
- Karinthy Frigyes 1922. Szemléletek. In: *Két mosoly*. Pegazus. Wien. 48–52.
- Karinthy Frigyes 1957. Plem-plem. In: *Hököm-Színház* I–III. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. III: 395–7.
- Karinthy Frigyes 1958a. Ötórai záróra. In: *Az egész város beszél* I–IV. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. II: 516–9.
- Karinthy Frigyes 1958b. Ideges úr elalszik. In: *Az egész város beszél* I–IV. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. II: 285–8.
- Kassák Lajos 1964. Elporzott évek. In: *A tölgyfa levelei*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 87–95.
- Marno János 1999. *Nincsen líra √ nélkül*. Palatinus Könyvek Kft. Budapest.
- Morris, Charles Williams 1975. A jelelmélet megalapozása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat Kiadó. Budapest. 45–92. [1938.]

- Nyíró Gyula 1967. Kapcsolási funkciók és zavarai. In: Nyíró Gyula (szerk.): *Psyhiatria*. Medicina Könyvkiadó. Budapest. 120–45.
- Odorics Ferenc 2007. Antropomorfizmus az értelmezésben, azaz Táj két figurával – Tandori Dezső verse. In: „*Nem süllyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Szerk. Jankovics József. MTA Irodalomtudományi Intézet. Budapest. 963–8.
- Peirce, Charles Sanders 1975. A jelek felosztása. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat Kiadó. Budapest. 21–41.
- Radnóti Miklós 1959. Levél a hitveshez. *Összes versei és műfordításai*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 262–3.
- Szívós Mihály 2013. *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Loisir Kiadó. Budapest.
- Tandori Dezső 1973a. A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz. In: *Egy talált tárgy megtisztítása*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 74.
- Tandori Dezső 1973b. Táj két figurával. In: *Egy talált tárgymegtisztítása*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 75.
- Tandori Dezső 1976. *A mennyezet és a padló*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Tandori Dezső 2005. *A Holnap Utáni*. Tiszatáj Könyvek. Szeged. 90.
- Voigt Vilmos 1977. *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek*. Helikon Kiadó. h. n. [Budapest].

Internetes hivatkozások

- URL1 Gárdonyi Géza 1922. Hordj magadnál tüzet. In: *Kék pille. Válogatott elbeszélések 1888–1922*. <https://mek.oszk.hu/05900/05990/05990.htm#5> (Letöltés: 2023. január 7.)
- URL2. Tandori Dezső: *A 65. mezőről*. <https://pim.hu/hu/dia/napi-idezet/65-mezorol> (Letöltés: 2023. január 7.)
- URL3 Karinthy Frigyes 1912. *Igy irtok ti*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest. <https://mek.oszk.hu/11700/11758/html/> (Letöltés: 2023. január 7.)

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvészeti Tanszék
E-mail: buky@hung.u-szeged.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>

Abstract

BÜKY, LÁSZLÓ

VIRTUAL SYMBOLS

The application of the rule systems of billiards, cards and chess in the depicted objectivity of literary works relates to certain life situations as a virtual external symbol in which either the place or the impulse can get to be known with precision. This is the indeterminacy relation in particle physics. In other words, billiards, card, chess and the system of rules related to these is the impulse, i.e., the symbol, which is a sign. Only those familiar with symbols understand the application of a system of rules, for other persons the linguistic representation is either meaningless or a comical impossibility. The works of Gárdonyi, Karinthy, Weöres, Tandori and other authors provide examples of this study.

Keywords: literary work and billiards, card, chess, indeterminacy relation, symbol, rule system, Géza Gárdonyi, Frigyes Karinthy, Sándor Weöres, Dezső Tandori

**A SOKOLDALÚ JÓKAI: KÉT KÜLÖNBÖZŐ NOVELLA AZ 1860-AS ÉVEKBŐL –
RETORIKAI-STILISZTIKAI ELEMZÉS**

Kivonat

Jókai Mórnak az 1850-es években írt két novellája (A Kardvas és a Villám és a Mégsem lesz belőle tekintetes asszony) az író sokoldalúságát bizonyítja. A Kardvas és a Villám történelmi és török témájú novella, uralkodókról szól, a Mégsem lesz belőle tekintetes asszony Jókai korában, a szabadságharc alatt játszódik, szereplői debreceni iparoscsaládok, főhőse egy debreceni henteslegény. A történelmi novella bonyolult szerkezetű: sok elágazás jellemzi; a magyar jelenkori témájú novella egyenes, lineáris menetű, belső mesével. A történelmi novella helyenként fennkölt, a debreceni témájú végig egyszerű stílusú. Mindkettő szól a jelenhez, kapcsolatban van közönségével, buzdítja, lelkesíti olvasóit. A retorikai-stilisztikai elemzés kiemelt szempontjai: szituáció, szerkezet, érvelés, tétel, stílus.

Kulcsszavak: Jókai Mór, novella, retorikai-stilisztikai elemzés, A Kardvas és a Villám, Mégsem lesz belőle tekintetes asszony, szituáció, szerkezet, érvelés, stílus

A Bach-korszak tíz éve alatt Jókai nagyon sok novellát írt, a monográfiákban az olvasható, hogy ekkoriban a novellairás jelentősebb volt a regényírásnál. Ez a sorrend a következő évtizedekben megfordult, a novellák száma lényegesen kevesebb lett. Ennek a csökkenésnek az a tény is oka lehet, hogy ebben az évtizedben fellendült a politikai élet, az 1849 utáni hosszú szünet után, 1861-ben végre összehívták az országgyűlést, s Jókai lelkesen csatlakozott a politikai mozgalmakhoz: sok újságcikket írt, sok beszédet mondott.

Regényeinek száma nem sok az 1860-as években, de ezek a történetek annál jelentősebbek: *Szegény gazdagok*, regény négy kötetben, 1860; *Az új földesúr*, regény három kötetben, 1862; *Mire megvénülünk*, regény négy kötetben, 1865; *Szerelem bolondjai*, regény négy kötetben, 1868. (1945 előtt *Az új földesúr* volt az iskolai kötelező olvasmány.)

Novelláinak csoportosítása változatlan, ugyanaz, mint az ötvenes években: a külföldi és a hazai tárgyú novellák két nagy csoportját különböztetjük meg. A külföldi tárgyú novellák is két csoportra bonthatók: európai és egzotikus novellákra, ezeken belül szerepelnek a török és az orosz tárgyú novellák. A magyar tárgyú novellák történelmi, bennük östörténetiek és magyar történelmi; valamint jelenkori novellák.

Jókai novellái nemcsak tematikájukban, hanem stílusukban is igen változatosak. Ezt az állítást az alábbiakban egy egzotikus, történelmi, mégpedig török tárgyú és egy jelenkori, magyar tárgyú novellájával bizonyítom (a jelenkoron természetesen Jókai idejét, a 19. századot kell értenünk). A két különböző tárgyú és stílusú novella tehát Jókai sokoldalúságát bizonyítja, ugyanakkor mindkettőnek van mondanivalója a jelenkor számára: Jókai minden alkalmat megragadott arra, hogy emlékeztessen, vigasztaljon, buzdítson. (A Jókai-művek retorikai-stilisztikai elemzéséhez mintaként lásd korábbi írásaimat: Adamikné Jászó 2021a, b, c, d; az értelmezéshez pedig: Balázs és mtsai 1994, Balázs 2018, illetve: Balázs–Kiss 2020).

A Kardvas és a Villám

„A novella címe két történelmi személyre, Timur Lenkre (1336–1405) és I. Bajazidra (1360–1402) utal, tárgya pedig a kettejük között 1402-ben lezajlott ankarai csata, illetve az azt megelőző több mint egy évtized. Jókai találóan és képszerűen fogalmazta meg a kettejük közötti konfliktus lényegét: »A két hódító birodalmának sarkai összeértek« – tudósít a kritikai kiadás, s alaposan tájékoztat Jókai forrásairól (Jókai 2014: 352).

A **retorikai szituáció** tehát a két hódító és a két hatalmas birodalom szembenállása, egy hatalmas ellentét.

Az 1863-ban publikált novella ideális hosszúságú, 32 oldalas, római számokkal ellátott tizenhat fejezetre van osztva. **Szerkezete** meglehetősen bonyolult, igaz rá az az állítás, hogy Jókainak vannak regényszerű novellái. Bonyolult eseményeket tár fel, ezért szerkezete is bonyolult, fraktális (elágazásos), ugyanakkor előrehaladó. A XI. fejezet a seregszemle, a XII. fejezet a csúcspont: a csata leírása. A csúcspont kb. a kétharmadánál van a novellának, elhelyezése emlékeztet az arany metszés szabályára: ez gyakori arányelosztás Jókai műveiben. Az utolsó, XVI. fejezet a rövid lezárás: Bajazidnak, a Villámnak temetése.

Bonyolítja a szerkezetet a retrospektív jelleg: a következménnyel, az ellentét megszűnésével, azaz a pusztulással kezdődik, majd visszatekintünk a megelőző eseményekre:

I. Az első rész a bevezetés: a jelen állapot leírása. Utolsó mondatai a **tételek**: „Amit lát, amit hall, az lelkének gyönyör! / A pusztaság sír! A föld siratja önmagát!” Az első mondat a győztes Timur elégedettségére utal, a második a szörnyű helyzetre. A novella maga ennek a kettős – mondhatjuk: szubjektív és objektív – tételnek a kifejtése, bizonyítása.

A bevezetés komor hangulatú. Szűkítő leírással kezdődik: először a tájat látjuk, majd a férfit: „Körös-körül, amennyire szem lát, egy bokor, egy kóró,

egy pálma, egy fűszál nem lepi a mezőt; a láthatár egyik szélétől a másikig nem vet semmi árnyat a kelő nap előtt, csupán egy domb a puszta közepén, s egy férfi, aki a domb oldalán fekszik, könyökét azon négyszögű kőre nyugtatva, mely a domb elejére van ásva.” A férfiről nehéz eldönteni, hogy „valami kegyes zarándok, valami bölcs, valami nyomorék koldus?” Egyik sem, hanem Timur – a Kardvas, „kinek lábai alatt az Industól a Volgáig huszonhét ország népei nyögnek, a rettenetes Tamerlán!”

„Az a puszta Irán boldog földje; még tegnapelőtt Ázsia negyedik paradicsoma: ma sivatag.”

„Az a domb Abu Mozlim (iráni hadvezér, 750 táján) sírja, ki félmillió embert öletett meg hosszú harcaiban.”

„Az a bölcs, az a vándor, az a koldus, aki a síron pihent, Timur – a Kardvas.”

„Az a veres gúla ott a keleti láthatáron, az koponyapyramid, melyet kilencvenezer hadifogoly levágott fejeiből rakatott (ez is történelmi tény), – az a mozdulatlan felhő a nyugati látkörön, az Szivász füstje, mely két nap előtt még százezer lakos városa volt, és ma ugyanannyinak sírja.”

„Ez a félelmetes döngés, sírás itt a föld kebelében pedig, ez pedig négyezer örmény harcos jajszava, kiket a győztes hódító élve behantoltatott, deszkákkal falaztatva ki sírjaikat, hogy halálkínjaik sokáig tartsanak. Azok sírnak fel a föld alól.”

Jókai anaforákkal (*az*) nyomatékosítja a felsorolást, ami félelmetes fokozás egyben, a csúcsponton megváltoztatja a névelőt, közelre mutató lesz (*ez*), a rémség csúcspontján van: itt, előttünk, a közelünkben.

A bevezetés tehát szűkítő leírással kezdődik, majd részletezése egy nagy fokozás, a lezárás pedig a **kettős ellentétes tétel**: Timur elégedettsége – a föld, az emberek fájdalma.

Mi vezetett ide?

Erre kapunk választ a következő fejezetben.

II. „Ahol két kard éle összeér, ott verekedés van. Két világfoglaló hogy férhetett meg egymás mellett?” Az egyik a már bemutatott Timur, a másik „a nikápolyi diadalmaskodó Bajazid”. (Az Olt Dunába folyó torkolatánál fekvő Nikápolynál 1396. szeptember 28-án I. Bajazid szultán legyőzte Luxemburgi Zsigmond magyar király kilencvenezer főnyi seregét.) Bajazid elfogta Aidin kánt, Timur kegyencét, s nem adja ki Timur követeinek kérésére. Ezzel a kérés-megtagadással kezdődik a két vezér nyílt konfliktusa. De közben egy bűvész kér Timurtól bebocsátást, akiről – miután lemossa magáról a festéket – kiderül, hogy Aidin kán. Megszökött, és mint kötélzáncos bohóc jutott el Timurhoz.

A következő három fejezet Timurról szól.

III. Timur a történésszével, Shacheddinnel (létező személy, 1435-ben fejezte be Timur életrajzát) levelet írat a szultánnak, felszólítja, hogy adja vissza az elfoglalt városokat, s bocsássa szabadon Aidin kán fogva tartott családját. A válasz provokatív: jöjjön értük, ha szabadon akarja látni őket.

IV. Timur elhatározza Szivász várának ostromát (város Kis-Ázsiában).

V. Szivásznak százezer lakosa volt, köztük húszezer harcos, parancsnokuk a szultán egyik fia, Ertogrul. Az ostrom leírása következik: először indiai falmászókat küldött Timur a vár falaira, de ezeket elfogták. Ágyúkkal lövik az ostromlókat, az ágyúgolyók a falmászó indusok fejei. Timur utána alagutat ásott, s ként égetett bennük, fojtó füstöt okozva. Elfoglalta a várat, mindenkit legyilkoltak. Ekkor temetteti a föld alá a négyezer örmény harcost. Itt kapcsolódik a történet a bevezetéshez. A történetíró az uralkodó kegyelméről ír, a valóság ellentéte kerül a „történelembé”. Ez a hazugság zárja le az első részt.

Ezután vált a történet: Bajazidot és környezetét látjuk.

VI. (Elágazás, azaz fraktál) Mária, Eleázár bolgár király lánya a szultán neje lett, szultána. Imádja Bajazidot, imádkozik érte, amikor a szultán a görög császár, Konstantinápoly ellen indul. A szalak összeérnek: „Mikor az ostromzár már be volt fejezve, jön Nikomédia felől a rémhír, hogy a bosszúálló Timur kihívását meg is pecsételé már. A dönthetetlen Szivász elesett, s a szultán legjobb, legvitézebb fiát leölte a győztes ellen. Bajazid rögtön felhagyott Bizánc ostromával.”

VII. Kitérés: Bajazidnak mindenki azt tanácsolta, hogy hagyjon fel Bizánc ostromával, s mentse meg Szivászt. Nem hallgatott a tanácsra, s miután Szivász elesett, magát hibáztatta. Abbahagyta Bizánc ostromát, átkelt a Pontuszra, s felkészült a bosszúálló harcra.

VIII. (Elágazás: fraktál) Visszatér a történet Timur Lenkhez. Végigpusztítja Egyiptomot, Szíriát, lerombolja Damaszkuszt, „a hedsret nyolcszáznegyedik évének derék nyarán átlépte az Araxes folyamát”. (Az Araxes Örményország legnagyobb folyója, Törökországban ered.)

IX. (Elágazás: fraktál) Visszatérünk Bajazidhoz. Mária el akar vele menni a harcba, látni akarja a dzsinneket (azt képzeletben, hogy a férjén kívül nincsenek más férfiak, csak dzsinnek). Háromszor, három napon át kéri (meseszerű ismétlést olvasunk). A szultán végül beleegyezik kérésébe.

X. (Elágazás: fraktál) Egy üstökös jelent meg az égen. A két hatalmas sereg felkészült, a két vezér mindegyike saját javára magyarázza az üstökösöt. Elindultak.

XI. A seregszemle. Csibuk-abádnál találkozik a két sereg (Ankara melletti fennsík, itt volt 1402. július 20-án az ankarai csata). Bajazid vadászatot ren-

dezett felesége örömére, de a forrásba beleölte magát egy megütött dervis, nincs vizük, támadni kell. (A dervisnek háromszor ad pénzt, de az mindig visszaadja: a pénzen Timur Lenk képe van, e miatt a varázslása miatt üti meg a dervist. Meseszerű a háromszoros ismétlés és a rejtélyes varázslat.)

XII. Hosszú fejezet a csatáról, az események csúcspontja. Az üstökös végig az égen van. A tatárok elpártoltak Bajazidtól, a szövetséges szerb vajda, Lazarevics megfutamodott, a csata elveszett. Timur végül beveti lovasait és harci elefántjait. Mária és a nők megrémülnek, menekülnek, Bajazid menteni akarja őket, elfogják.

XIII. (Elágazás: fraktál) Timur Lenk sakkozik kedves fiával. Kegyesen viselkedik Bajaziddal. A szultán megígéri, hogy nem fog megszökni.

XIV. Bajazid egy hamis levelet kap, szökési tervvel. Hisz a levélnek, szökik, s Timur áll előtte az alagút végén. Tulajdonképpen álnok, hamis módon megszervezte a szultán elfogását, majd halálát.

XV. Vasketrebe zárja Bajazidot, úgy hordozzák a táborban. „A fegyveres csőcselék kacagott.” Bajazid átkot mond, fejét a vasrácsba veri, öngyilkos lesz.

XVI. A történetíró hazug szövege Bajazid pompás, méltó temetéséről. A történetíró, Shacheddin felolvasta Timurnak:

„És midőn Timur Dsihángir ellenségét legyőzte és elfogá: úgy bánt vele, mint testvérrel; asztalához ülteté, barátjának nevezte, fejedelmileg kitünteté, s midőn az idők rendi szerint Bajazid szultán megtért az ő atyáihoz, mint királyt temetteté el, s fejedelmi sírboltot emeltetett hamvai fölé. Dicsőség annak, aki mindent lát!”

Timur kedvelte a tudósokat, csillagjósokat, költőket, maga köré gyűjtötte, de megvetette őket. Lelke mélyén tudta az igazságot, de szüksége volt a kifelé mutatott képre, az „imázsra”. Az igazság a bevezetésben van megfogalmazva. A bevezetés és a befejezés ellentétben áll egymással, ez egyedi megoldás Jókai novelláinak szerkezetében. Általában visszakanyarodik a bevezetéshez – a romokhoz, a tájhoz –, így van a *Shirin*ben, a *Kelet királynéjában*. Itt a kegyetlen valóság és a népnek beadott hazugság áll ellentétben, a felszín hazugsága a *Faustina* konklúziójára, vagyis a valóság elkendőzésére, a történelem meghamisítására emlékeztet.

A novellát egy csillaggal elválasztott mondat zárja le: „Az üstökös pedig visszatért és nem törte össze a földet.” Igaz, nagy csaták voltak hajdanán, de az élet mindig ment tovább. Vigasztalás a mának, a jelenkornak? 1863-at írunk!

Látjuk, hogy a novella két részre bomlik. Az első öt fejezet alkotja az első részt, a többi tizenegy a másodikat. Mindkettőt a történetíró megszépítő és hazug szövege zárja le. Emlékeznünk kell tehát az igazságra?

A novella **érvelése és stílusa** érdekfeszítő.

Tudjuk, hogy az összecsapás oka a két nagy birodalom ellentéte. Az összecsapás közvetlen oka a levélváltás: Timur követeli, hogy Bajazid adja ki Aidin kán családját, de Bajazid a kérést elutasítja. Ez a levélváltás az ürügy, a közvetlen ok. Mindig valamiféle ürügy robbantja ki a harcot. A mérgezett forrás is ürügy a harc elkezdésére. Bajazid elfogásának oka a szultána fölösleges jelenléte a csatatéren, s felesége megmentésének szándéka. A valóság mindig az, hogy van egy mély, feloldhatatlan ellentét, az igazi ok; a felszínen pedig ürügyek, gyakran kreált vagy véletlen okok. Kreált ok Bajazid megszervezett szökési kísérlete. Öngyilkosságának közvetlen oka a megaláztatása, az igazi ok a reménytelen rabsága.

Mi közünk Bajazidhoz?

„A hedzsef nyolcszázharmincadik évében történt az, hogy két hódító birodalmának sarkai összeértek; az egyik volt Timur, a másik Bajazid, kinek mellékneve volt Dsildirim – Villám.

Ugyanazon Bajazid, kinek neve egy másik boldogtalan nemzet évkönyvében is vérbetűkkel van beírva; amely nemzetet, akik nagyon kegyelmesek nevére emlékezni, még ma is magyarnak neveznek, – a nikápolyi diadalmaszkodó Bajazid.” (Emlékezzünk: a nikápolyi csata 1396-ban volt.)

Minden bizonnyal érezhetünk valamiféle igazságszolgáltatást: nikápolyi legyőzőnket elérte a végzete. (Vajon működik-e mindig ez az igazságszolgáltatás? Levert szabadságharcunk nyomán is? Az író jelenkorában is? Az 1860-as évek adtak némi reményt, különösen az osztrákok vesztés csatái.)

A retorika három stílusnemet különböztet meg: egyszerűt, középsőt és fennköltet. Ezt a novellát nem jellemzi egészében a fennkölt stílus, végül is történelmi események elbeszéléséről van szó; de helyenként eluralkodik a szövegen. Az ötödik fejezet csúcspontját érdemes idézni:

„Csak négyezer örmény harcosnak hagyta meg Timur az életét.

Elég kegyetlen volt Ertogrulnak megígérni, hogy élve hagyja őket, s a szultánfi sem öleti meg, amíg ő maga nem fogja kívánni.

És szavát tartá.

A négyezer örmény vitézt eltemetette élve, kifalazott sírokba; Ertogrul pedig átadta rabszolgáinak, hogy fején koronával, nyakán aranyörvvel hordozzák körül

a táborban, s mutogassák a bámész sokaságnak, mint egy ritka vadállatot, mint egy csodaszörnyet. Harmadnap maga kérte a szultánfi, hogy öljék meg. Timur megadta, amit kért.

És amely napon ez történt, *ő maga táborától távol*, || azon pusztaságon, melyet tábora letarolt, abban a temetőben, ahonnan ellenségeinek átka, kétségbeesése még

fölngett; azon a síron, melyben Abu Mozlim, a kegyetlen, számol a sír férgeivel, ||
aludta át az éjt, | és amidőn megvirradt, táborának vezérei kijöttek hozzá a szivászi sátrak közül, hogy az elfoglalt vár pompás rézkapuját lábaihoz tegyék.”

Az első négy bekezdés az egyszerű stílusú – ám ironikus – történetmesélés. Az utolsó az alakzatos fokozás, a fennkölt stílusú. A beékelés három, nagyjából egyforma hosszúságú összetett mondat (*iszokólon*), előismétlésekkel (*anaforákkal*) bevezetve; fennkölt stílusú ritmikus próza. A tördelt közlés azt is megmutatja, hogy az anafóras tagmondatok egyre hosszabbak:

És amely napon ez történt,
ő maga táborától távol, ||
azon pusztaságon, melye tábora letarolt,
abban a temetőben, ahonnan ellenségeinek átka, kétségbeesése még
 fölngett;
azon a síron, melyben Abu Mozlim, a kegyetlen, számol a sír férgeivel, ||
aludta át az éjt, |
 és amidőn megvirradt, táborának vezérei kijöttek hozzá a szivászi sátrak közül, hogy az elfoglalt vár pompás rézkapuját lábaihoz tegyék.

Érdeemes a két világhódító levelezését idézni. Timur levele tele van alakzatokkal: költői kérdésekkel, anaforákkal, ellentéttel s végül egy retorikai példával – parabolával – zárul:

„Nem tudod-e, hogy Ázsia legnagyobb része fegyvereimnek s törvényeimnek hódol? nem tudod-e, hogy hadseregem az egyik tengertől a másikig ér, s a föld fejedelmei sort állnak kapum előtt? S mi a te büszkeséged? Az anatóli ke-resztyének fölötti szegény diadalok? Azok felett győztél, mert a próféta kardja volt kezdedben, s azt megáldá Allah. De ki véd meg énellenem? Egyedüli védelmed a Korán, melynek parancsait teljesíted, mint én. Légy bölcs, és ne vesd meg ellenségedet azért, mert valaha kicsiny volt. Mikor a sáska megnő, hogy szárnyai megveresednek, akkor szembeáll a verébbel, mely őt meg akarja enni, és megverekszik vele.”

Bajazid válasza sem volt különb: „Nem olvasá a hízelgő neveket Timur, nem nevezték őt Gurgánnak, Dsihángirnak, hanem nevezték országok rablójának, pusztai tolvajnak, féregnek, nyomoréknak, félelbernek: ki egyik lábára sánta. És olvasá híre ócsárlását; fegyverei gúnyját; kérelme kicsúfolását, fenyegetései megvetését.” A válasz anaforákkal kombinált hármas ismétléssel zárul (a hármas ismétlések gyakoriak ebben a novellában, de Jókai egyéb műveiben is):

„Amit elfoglaltam, az az én országom; akit elfogtam, az az én rabszolgám.
Ha el akarod venni, jöjj érte.
Jöjj, és hozd magaddal milliónyi hadadat, a nyomorult nyíllövőket, kik edzett
vitézeim
előtt mint polyva fognak szétszóratni.
Jöjj, és szemközt fogsz találni.
Jöjj, és háromszor légy nődtől elválasztva, ha meg nem jelennél előttem.”

A novella lezárása különösen kegyetlen. A XV. rész így kezdődik: „Timur nem volt közönséges kegyetlen ember, ki beéri azzal, ha vérben fürödhet, s ellensége tagjait tördelheti össze. Timur költője, művésze volt a kegyetlenségnek. Neki mérges nyíl kellett, mely ellensége lelkébe szúr. Ő nem halottá, örültté akarta tenni Bajazidot. / A szökési kísérlet után vastag ércrudakból kalitkát kovácsoltatott a fogoly szultán számára, abba záratta be.” Bajazid túri a megaláztatást, háromszor ismétlődik „a szultán arca nem változott” megállapítás, azaz a fokozás részletei ezzel zárulnak. De amikor eléje vezetik az ittas, megalázott Máriát, rettenetes átkot mond, s öngyilkos lesz. Háromszoros ismétlés anaforákkal, egy nagy fokozás a rettenetes átok. „Timur Lenk maga is ittas volt; bor, győzelem és bosszú hármas mámorral tölték el minden idegét.” Végül: „Tamerlánnak több öröme nem volt ellensége dühében.” – A végső lezárás a történetíró hazug, megszépítő szövege.

Mit üzenhetett Jókai saját korának ezzel a tragikus novellával? A szultán legyőzött ugyan bennünket, de elérte végzete. Ez fog történni a jelenkor győzteseivel is, mert ez a sorsa a zsarnoknak.

S ezek után mit üzen az író a jelenkornak?

Mégsem lesz belőle tekintetes asszony

Mikszáth ezt írja: „Úgyhogy Jókai, aki mindig rossz gazda volt, kedvetlenül látta csinos tőkéjének megcsappanását, s hogy azt visszahozhassa, kitervelte, hogy még egy harmadik lapot alapít a kettő mellé, egy a nép szája ízére szánt hetilapot, mely 1865-ben meg is kezdte pályafutását. Az Igazmondó

név alatt, s »összeütését« Bakcsira bízta. Itt jelent meg mindjárt kezdetben a »Mégsem lesz belőle tekintetes asszony« című elbeszélés, egy valóságos zsuzsu, »Adatok a szabadságharc történetéből«, »Egy magyar honvéd« s más apróságok. A lap hamar elterjedt, mert eleinte, amíg megalapításakor Jókai is többet foglalkozott vele, s nem bízta teljesen másokra, jól volt szerkesztve, nem ama együgyű recept szerint, mellyel írónk a nép számára dolgoznak még ma is zsírtól csöpögő pórias nyelven, mely a nép durvább és körmönfontabb szólamaiból van összehordva. Az írók csak képzelik azt, hogy az megfogja a nép fiát, ha őt ily sujtásos nyelven szólítják meg, pedig ellenkezőleg van; nem szereti azt olvasni, lenézésnek veszi, hogy nem finomabban beszélnek hozzá, mikor pedig megértené amúgy is – sőt az úgynevezett »törülmetszett« nyelv nem is az ő nyelve, nem beszél úgy senki a nép között [...] A tartalomnak kell világosnak lenni, tisztának, a nép eszéhez, fölfogási erejéhez igazítottnak» (Mikszáth 1910: 66–7). Mikszáth soraiból két fontos tényt tudunk meg: 1. a „Mégsem lesz belőle tekintetes asszony” című novella a népnek íródott; 2. „valóságos zsuzsu”, vagyis csecsebecse, kis ékszer. A népnek íródott, szép, tiszta stílusban, nincsenek benne a fennkölt stílusra jellemző alakzatok; de nem jellemző rá az ízléstelen népieskedés sem. A retorikai arany szabály: „a tartalomnak kell világosnak lenni”!

Valóban a néphez szól a novella tartalma? (A szöveg forrása: Jókai 1896; Jókai 1992.)

Tételezzük fel, hogy egy, a népnek írt novellának olyan eseményeket kell közvetítenie, amelyek előfordulnak a mindennapokban.

Debrecenben járunk, a szabadságharc előtti időkben. A novella a szereplők – a két szomszédos hentes és családjuk – bemutatásával kezdődik: az egyik Kondor János, a másik özvegy Daczosné. Kondor uramnak lánya van, Sárka; Daczosnének fia, Lajoska. A fiatalok természetesen szeretik egymást. Lajoska jó tanuló, prókátornak készül, de ez nem tetszik Kondor uramnak. „Hát csak azt értem, hogy nem szeretném, ha abban a városban, ahol én lakom, a leányomat »tekintetes asszonynak« hívnák” – mondja Daczosnéval vitázva. Büszke ember, nem venné szívesen, ha a lánya magasabb rangra tenne szert. Lajos azonban szorgalmasan tanult, letette az ügyvédi vizsgát, „tekintetes úr volt már a neve”.

„Ez történt 48 közepe táján.” A történelem beleszól a mindennapokba. Nemcsak beleszól, hanem választásra is készíti az embereket. Lajos beáll a seregbe, tüzér lesz, először a délvidéki, majd a felvidéki harcokban vesz részt. „Kondor uram aztán hordta haza a városházánál elfogott híreket az aggodó anyának, hogyan vonult Lajoska Szélaknánál föld alatti úton keresztül az ellenség lába alatt, ágyústól, seregestől? hogyan vágatott fel torony irá-

nyában a branyiszkói hegyen? hogyan lőtte le – egy hajsza! híján – Schlick tábornok fejéről a tollas kalapot a tarcali kápolna mellett? hogyan szerezte vissza Kápolnánál az ágyúit, miket már majd elvettek tőle? hogyan lőtt bele Isaszegnél az ellenség lőporos szekerebe?” Szélakna, Branyiszkó, Tarcal, Kápolna, Isaszeg – Lajoska minden fontos ütközetben részt vett. Ez a sorozat szinte jelképes: bátran állíthatjuk, hogy az egyszerű emberek, a nép fiai mindenütt ott voltak, mindenütt ők harcoltak. (A felsorolt csaták a szabadságharc fontos eseményei, melyekről Jókai külön-külön is írt novellákat.)

„Csodálatos idők voltak azok! Békés, munkához szokott jámbor polgárok fogták a puskát, a mangalétát, odahagyták műhelyeiket, búcsút vettek családaiktól. S elmentek messze földre – embert ölni.”

Lajoska emelkedett a ranglétrán, végül tüzér főhadnagy lett. Szerették volna hozzátartozói látni, de nem lehetett. „Végre aztán az a nap is elkövetkezett, melyen újra meglátták egymást. / Csakhogy az a nap már nem tartozott az örvendetes napok közé.”

A szabadságharc vége felé járunk, a honvédek visszafele vonulnak a muszkák elől, a felvidéki sereg vonul Arad felé (Görgei seregéről van szó). Debrecenhez közelednek. Lajos (elmarad a név becéző formája) tehát tüzér: „Mindennap ő fűt a muszkának ágyúval; öneki meg a muszka.” Egy órára hazalátogat, de ágyúdörgés hallatszik, mennie kell a csatába. Elkíséri Kondor uram, s Lajos tanácsokat osztogat neki: „Ha az ellenség beront utánunk, adni kell neki enni és inni, s majd odább megy. A csatateren van, aki megféleljen neki. Csak nem kell az embernek eszét elveszteni. Legyen apámuram nyugodt.”

„Augusztus másodika volt” (közel vagyunk a fegyverletétel napjához); a novella ezután a debreceni csata leírása, novella a novellában (belső mese): tüzérségi ütközet. A honvédek a túlerővel nem bírnak, visszavonulási parancsot hoz a futár. Lajos még végül lelövi a rá támadó orosz lovát. Hazamenekül, Kondor uram tanácsára beáll hozzá segédnek, beöltözik henteslegénynek. Kondor uram behív egy orosz tisztet ebédre; úgy okoskodik, hogy ha ott van a tiszt, a legénység nem mer garázdálkodni. Az ebédnél az orosz követeli, hogy a legény is üljön az asztalhoz. Azt mondják az oroszoknak, hogy a legény nem ért németül (ti. németül folyt a társalgás). Kiderül, hogy Kondor uram azt a tisztet hívta be, aki Lajossal harcolt, akinek lelőtte a szép lovát. A tiszt felismeri Lajost, s addig provokálja, míg Lajos elveszti türelmét: azt mondja az orosz, hogy franciákkal harcolt, mert a magyarok nem tudnak jól lőni. „Elhallgattam, kozák, hogy jegyesemet nyájas szavakkal beszennyezted; elhallgattam, hogy gyávának nevezted; de nemzetemet ne gyalázd, mert azt nem tűröm el!” Végül a vendég bevallja, hogy ő nem

oroszlány, hanem lengyel: Lajos szomorú lehet, mert vesztek, ő is szomorú, mert győztek. (A lengyelek akkoriban orosz fennhatóság alatt voltak, ezért a tiszt nem örül az orosz győzelemnek.)

Lajos ügyvédből, majd vitézből lett hentes, s az is maradt. Nem lett prókátor. Így gondolkodott: „Akit a két keze el bír még tartani, az nem térdepel le a hatalmasok lábaihoz kegyelmi morzsáért. Idegen törvények, bélyeg, alázatos könyörgés, gyűlölt bírakkal való komázás nem egészséges gyomornak való. Leszek iparos, ami apám volt.” Végül Lajos ott maradt hentesnek, átvészelte a nehéz időket, s boldog ember lett. Megteremtett magának „egy kis független nyugalmat”. „És így Kondor uram csakugyan elérte, hogy leánya mégsem lett tekintetes asszony, amitől úgy borzadt teljes életében.”

A **retorikai szituáció**, vagyis a megoldandó probléma a túlélés, az életben maradás, de úgy, hogy megmaradjon a becsület. Ez a nagy kérdés. Erre a kérdésre az események, vagyis a kritikus helyzetek elmesélésével válaszol az író. A **szerkezet** az események egymásutánja, tehát lineáris (belső mesével). Az **érvelés** az egyes helyzetekben való helytállás, a mindennapi események közlése (viszonylag hosszú novella, ötvenhárom oldal). Ezt a mindennapiságot követi a novella **egyszerű stílusa**, azaz a témához és a tartalomhoz illő világos stílus.

Valóban a néphez szól a tartalom? Igen. Az üzenet: át lehet vészteni a nehéz időket, erre ad a novella megoldást, tanácsot. (Hasonlóképpen vészeltük át a negyvenéves szovjet rendszert, a kommunizmust.) A novella a kiegyezés évében jelent meg: mintha azt tanácsolná, hogy a mindennapi életben, a hétköznapiakban is ki kell a sorssal egyezni.

A magyaroknak történelmük folyamán sokszor kellett berendezkedniük a túlélésre. Az emberek praktikusak, okosak, csöndesen irányítják sorsukat. Ez a praktikusság a túlélés záloga. Ilyenek a mindennapok. A harc is ilyen: Lajos tüzel az ágyúval, megsebesül, lelövik a lovát, megkeresi az elvesztett kikutatását, parancsra visszavonul. Debrecen utcáin kozákokba botlik, öszszecsapnak, megmenekül, hazatér. Nincsenek látványos, hangos rohamok, csak praktikus lépések.

A részletek a környezetet adják vissza:

„Lajosnak elég ideje volt ütegehez kiballagni, mely egy domb alatt foglalt helyet a balszárnyon; [...] A tüzérek a földön szerteszét letelepedtek, a lovakat beállították egy magas szőlőgarád árkolatába.” Kénytelenek visszavonulni. Lajost üldözi egy orosz őrnagy, de sikerül kilőni alóla a lovát. Bemenedül Debrecenbe. „A város főutcái már ekkor meg voltak torlasztva minden fegyvernemű menekvők összezavart tömegétől. E tömegeken keresztül nem volt reménye Lajosnak ágyúhoz juthatni, miknek már azóta jó

előre kellett járniok; azért egy mellékutcát választott, hogy mint aki igen jártas szülötte városában, majd eléjük kerül, mire a főterre fognak érkezni.”

„Az volt a terve, hogy anyja házánál addig el fog rejtőzni, amíg az orosz sereg tovább vonul, s akkor majd fölkeresi a magyar tábornok ismét.”

„Csak Kondor uramnak volt helyén az esze. Hiszen megmondta azt előre Lajos. Az orosz sereg nagyon erős volt. Ennek nem lehetett másképp lenni. Mármost csakugyan el kell őket fogadni; eléjük kell adni mindent, ami ennyivaló, hadd egyenek meg első nap mindent; másnap aztán, ha nem lesz mit enni, majd odább mennek.”

Az emberek valóban így élhették át az eseményeket. A maguk életét olvashatták ebben a nagyszerű, sajátos tartalmú és stílusú novellában.

Nagy Miklós „Jókai egy elbeszélésének párhuzama a népköltészetben” című írásában idéz egy anekdotát Dégh Linda *A szabadságharc népköltésze*te című művéből (Nagy 1958: 64): A debreceni henteslegény és az orosz tiszt c. történetet. Ebben is kiderül, hogy az orosz tiszt valójában lengyel. Nagy Miklós szerint a monda „inkább műköltői eredetű lehet”, vagyis Jókaitól került be a folklórhoz. Állítását a befejezésre alapozza. – Kell-e a folklorizálódásnál erősebb bizonyíték arra, hogy ez a novella valóban a mindennapi emberekhez szólt?

*

Két nagyon különböző novellát emeltem ki Jókai hatalmas és sokszínű novellaterméséből. Különböznek tematikájukban: *A Kardvas és a Villám* történelmi és török témájú novella, uralkodókról szól, a *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony* a jelenkorban, a szabadságharc alatt játszódik, szereplői debreceni iparoscsaládok, főhőse egy debreceni henteslegény. A történelmi novella bonyolult szerkezetű: sok elágazás jellemzi; a magyar jelenkori témájú novella egyenes, lineáris menetű, de belső mesével. Különböznek stílusukban: a történelmi novella helyenként fennkölt stílusú, a debreceni témájú végig egyszerű stílusú. Közös bennük az a Jókaira jellemző magatartás: mindig szól a jelenhez, kapcsolatban van a közönségével, mindig vigasztalja, buzdítja, lelkesíti olvasóit.

Szakirodalom

Adamikné Jászó Anna 2021a. Jókai első, a szabadságharc előtti novellái. Retorikai-nyelvi elemzés. *Magyar Nyelvőr* 134–58.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.2.134>

- Adamikné Jászó Anna 2021b. Forradalmi és csataképek. *Anyanyelv-pedagógia* 5–22.
- Adamikné Jászó Anna 2021c. *Humor és retorika az irodalomoktatásban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben.* Anyanyelvápolók Szövetsége – IKU. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2021d. Egy novella retorikai elemzése. Jókai: A fehér angyal. In: Lócsi Tamás – Tóth M. Zsombor (szerk.): *A jövődő tükre. Retorika a gyakorlatban – Gyakorlat a retorikában.* Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, ELTE Tanító- és Óvóképző Kara. Budapest. 63–80.
- Adamikné Jászó Anna 2022. A Véres könyv és a leplező nyelv. Jókai török témájú novellái az 1850-es években. *Magyar Nyelvőr* 308–32.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.308>
- Balázs Géza 2018. Az elbeszélés posztmodern jelenségei. A kortárs magyar irodalom néhány stílusjellemzője. *Magyar Nyelvőr*, 142: 415–427. <https://nyelvor.mnyknt.hu/wp-content/uploads/142402.pdf>
- Balázs Géza – P. Eöry Vilma – Kiss Gábor – J. Soltész Katalin – T. Somogyi Magda 1994. *Jókai-szótár.* A–K, L–Z. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Balázi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Jókai Mór 1896. *Virradóra.* Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti kiadás XLIX. A Révai Testvérek kiadása. Budapest.
- Jókai Mór 1992. *Jókai Mór összes munkái.* 107. kötet. Unikornis Kiadó. Budapest.
- Jókai Mór 2014. *Elbeszélések 1863–1864.* Ráció Kiadó. Budapest. Sajtó alá rendezte Rózsafalvi Zsuzsanna.
- Mikszáth Kálmán 1910. *Jókai Mór élete és kora II.* Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. T. Budapest.
- Nagy Miklós 1958. Jókai egy elbeszélésének párhuzama a népköltészetben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1/64–5.

Adamikné Jászó Anna

professor emeritus

ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék

E-mail: adamiktamasne@t-online.hu

<https://orcid.org/0000-0003-4590-2772>

Abstract

ADAMIKNÉ, JÁSZÓ ANNA

THE MULTIFACETED JÓKAI: TWO DIFFERENT SHORT STORIES FROM THE 1860S A RHETORICAL–STYLISTIC ANALYSIS

Jókai Mór's two short stories written in the 1850s (*A Kardvas és a Villám* and *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*) prove the writer's versatility. *A Kardvas és Villám* is a short story with a historical and Turkish theme about rulers. *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony* takes place in Jókai's time during the war of independence. Its characters are industrial families from Debrecen and its main character is a young butcher from Debrecen. The historical short story has a complicated structure: it is characterised by many branches; the short story with a contemporary Hungarian theme has a straight, linear course with an internal story. The historical short story is lofty in some places, the Debrecen-themed one has a simple style throughout the storyline. Both speak to the present, relate to their audience, encourage and inspire their readers. Key aspects of the rhetorical-stylistic analysis: situation, structure, argument, proposition, style.

Keywords: Jókai Mór, short story, rhetorical-stylistic analysis, *A Kardvas és a Villám*, *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*, situation, structure, argumentation, style

PETŐFI 200

DEMETER SZILÁRD

SZÜLETÉSNAPODRA*

Petőfi Sándor – mint minden mitikus hős – nem született és nem halt meg. Vagyis ezerszázalékos bizonyossággal nem tudjuk állítani, hogy pontosan mikor és hol született, és azt sem tudjuk, mikor és hol halt meg. Valahonnan jött, valahová ment, szerintem a magyarok Istene baljára, mert az közelebb van a szívhez. A köztes bő 26 évben bevezette a magyarokat a magyar irodalomba. Irodalmi honfoglalása időtállóan bizonyult: azóta nem született olyan magyar író és költő, aki ne viszonyulna valahogyan hozzá. Ha az európai filozófia Platónhoz írt lábjegyzet, akkor a modern magyar irodalom Petőfi köpönyegéből bújt elő. De ami ennél is fontosabb: a magyar olvasók számára is ő a Költő. És hát szerencsés nemzet vagyunk: a mi Költőnk érthető. Élhető. Érzelmileg megérint. Nem kell akadémiai nagydoktori hozzá. Verseinek egy része előadható (úgy is írta azokat), másik része dalolható (ez sem véletlen). Élettörténetében sűrűsödik a közép-európaiság lényege: szlovák származásúként a világszabadság legnagyobb magyar költőjévé írta magát nagyjából hét év alatt, hogy a magyar szabadságért adja életét a ma már Romániához tartozó fehéregyházi csatatéren. Legyünk büszkék erre: kétszáz évvel ezelőtt született az a magyar költő, akitől a világ megtanulta: a szabadság párfogalma nem a rabság, hanem a szerelem. Olvassunk Petőfit, szavaljunk Petőfit, énekeljünk Petőfit!

* A Magyar Nyelvőr szerkesztősége ezzel az összeállítással köszönti a Petőfi 200 emlékét, amelynek során további, a költő életművéhez kapcsolódó írást tervezünk közreadni, valamint a nyár folyamán Petőfi-szótár címmel önálló rendezvényt is tartunk. A szerk.

LŐRINCZ JULIANNA – LŐRINCZ GÁBOR – ISTÓK BÉLA

**A MOTÍVUMISMÉTLÉSEK HÁLÓZATOS ÖSSZEFÜGGÉSEI
PETŐFI VERS- ÉS PRÓZASZÖVEGEIBEN^{1,2}**

Kivonat

A hálózat kutatás viszonylag új tudományág, a nyelvészeti alkalmazása pedig még újabb keletű. A dolgozat első része a hálózat kutatás és nyelvészet rövid bemutatását tartalmazza. A második rész az ismétlések funkcióját mutatja be a Petőfi-életműben. A harmadik rész az *óceán* és a *tenger* motívumokat vizsgálja Petőfi vers- és prózaszövegeiben. Petőfi szövegeiben a gyakran ismétlődő motívumok formailag – változatlan vagy variációs ismétlésként – és szemantikailag is kapcsolatba hozhatók egymással, így az egész életműben hálózatot alkotnak. A szerzők a centrum-periféria elvét is figyelembe véve vizsgálják az ismétlődő motívumokat, amelyek a különböző szövegekben többnyire adjekciós alakzatokat alkotnak. Az alakzatokban az ismétlődő domináns elem a központi motívum, amely a vele kontextuális viszonyban lévő többi nyelvi elemmel erősebb-gyengébb grammatikai, valamint lexikai-szemantikai kapcsolatban áll. A tanulmány újszerűségét a variativitás figyelembevétele, a centrum-periféria elvének alkalmazása (vö. Lőrincz G. – Lőrincz J. 2020), valamint a motívumok hálózatszerű kapcsolódásának vizsgálata adja.

Kulcsszavak: hálózat kutatás, motívumok, ismétlés, adjekciós alakzat, variativitás, centrum-periféria elv, hálózatszerű kapcsolódás

Bevezetés

Napjainkban ismét időszerűvé vált Petőfi Sándor szövegeinek új szempontú vizsgálata. A szerzők tanulmányukat Petőfi Sándor születésének bicentenáriumára készítették. Az egyik szerző korábbi munkáiban már foglalkozott néhány Petőfi-vers és prózai szöveg motívumainak, ismétlések alakzatainak elemzésével, ezeknek különböző alakzattípusokkal való kapcsolódásával (Lőrincz J. 2003, 2007). Jelen tanulmány a Petőfi-motívumok ismétléseinek szemantikai és képalkotó funkcióját elemzi a *tenger* és az *óceán* motívum példáival Petőfi összes vers- és prózaszövegében. A tanulmány elméleti részének megírásához Barabási Albert-László (2008),

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium, illetve a Tempus Közalapítvány 2021/2022. évi *Fiatal határon túli oktatói ösztöndíjpályázatának* támogatásával íródott.

² A munka az 1/0208/22 számú *Elmélethálózatok a humán tudományokban* elnevezésű VEGA-projekt keretében készült.

Kovács László (2010) és Balázs Géza (2016) a hálózat kutatás és nyelvészet összefüggéseit vizsgáló munkái adtak ösztönzést.

Hálózat kutatás és stílusvizsgálat

Kovács László (2010) a nyelvben többféle hálózat jelenlétét mutatja ki, ezek közül elemzéseinkhez a legfontosabbak a nyelvtani és a szemantikai hálózatok.

A nyelvtani hálózatok összefüggő szövegekben, illetve gyakran az ezek elemeit alkotó szövegmondatokban mutathatók ki és elemezhetők, ahol a kapcsolatok az egymást követő szavak között jönnek létre. Ezek a hálózatok skálafüggetlenek.

A szemantikai hálózatok a mentális lexikon elemei, illetve a szövegek kulcsszavai között jönnek létre. A szemantikai hálózatokra is a skálafüggetlenség, valamint a kisvilág-karakter a jellemző (Kovács 2010: 15).

A gondolkodásban és beszédben ugyancsak a kisvilágság, a skálafüggetlenség, az egymásbaágyazottság és a gyengekapcsoltság a leggyakoribb, hálózatokat jellemző fogalmak. „A nyelvben a jelentéskapcsolatok közül a szinonímia, az antonímia, a mezőösszefüggés tartozik ide. Ezek többnyire adjekciós alakzatok. Az egymásbaágyazottság a modulszerű kapcsoltságot mutatja” (Balázs 2016: 85).

Az ismétlések funkciója Petőfi költészetében

A klasszikus retorikai műveletekkel (adjekció, detrakció, immutáció, transzmutáció) létrehozott alakzattípusok közül Petőfi életművében a leggyakoribbak az adjekciós ismétlésalakzatok, beleértve az ellentétet is.

Petőfi sok motívumának változatlan vagy variációs ismétlődésével – szó, szintagma, mondat, szövegrészletek formájában – találkozunk prózai és költői szövegeiben, valamint ezeknek a motívumoknak különböző alakzatokban való összekapcsolódásával, sokszor más alakzatokkal szemantikailag összefonódva, ún. alakzattársulásokat alkotva (vö. R. Molnár 2002).

A változatlan formai ismétlés mellett a variációs ismétlés is sokszor megjelenik Petőfi egyazon szövegében, valamint különböző típusú szövegeiben is. „A variáció differenciált formája a motívum-technika” (Fónagy 1999: 340). Petőfi gyakran használ mind vers-, mind pedig prózai szövegeiben ismétlődő motívumokat, amelyeket a korábbi szakirodalom konvencionális szimbólumoknak nevez (vö. J. Soltész 1964; Wacha 1973). „[A] költő ezeket a szimbólumokat, ezeket a motívumokat egész életművében általában többé-kevésbé azonos jelentésben vagy hasonló fogalomkörbe tartozó jelentésben használja” (Wacha 1973: 72).

Az ismétlést a pragmatikus alakzatok közé soroljuk (vö. Gáspári 2003), mivel az aktuális költői szituáció hatására a megismételt elem mindig nagyobb kontextusra kiható többlettartalommal telítődik. Az alakzattársulások és a formailag változatlan, valamint variációs ismétlésszerkezetek a különböző típusú szövegekben hálózatosodást eredményeznek.

A tenger motívum ismétlődése Petőfi vers- és prózai szövegeiben

A dolgozat következő részében a kiemelt motívumot először vers-, majd prózai szövegekben vizsgáljuk. Az anyag feldolgozásához az alapot a Petőfi összes verseit tartalmazó kötet (1976), Petőfi prózai műveinek és levelezésének anyagai (1967), a szócikkek értelmezéséhez pedig a Petőfi-szótár (1987) adta. A Petőfi-szótár a teljes Petőfi-életmű, a legtágabb kontextus alapján mutatja be az egyes alakzatokat alkotó szavak jelentéseinek változását, gazdagodását, stilisztikai minősítéseit.

A tenger motívum Petőfi versszövegeiben

A *tenger* szó referenciális jelentései: fn. 1. 'Nagy kiterjedésű sós állóvíz | *túl-zó* Nagy víztömeg'. *A magyar ~* : a Balaton. 2. *vál.*: *Vminek a ~e*: igen nagy sokasága. *A baj ~e*. (jelzőként) *vál* Végtelen nagy v. sok. *~ síkság*; *~ pénz*. [tör] (ÉKsz. 1978: 1356).

A motívum Petőfi életművében betöltött funkciójáról a következőket írja Wacha Imre: „Az esetek többségében azonban a *tenger* a fenség, mélység, titokzatosság, a kifürkészhetetlenség, a nagyság, végtelenség, a magában kincseket rejtető zseni, a költő – illetőleg a költő érzelmeinek – jelképe” (Wacha 1973: 75). Wacha idézett cikkében lábjegyzetben megjegyzi, hogy a *tenger* és az *óceán* szövegszavait vette csak számba, a különböző körülírásokat nem, így pl. a *víz* tenger jelentését vagy az összetételeket, így pl. a *folyóvíz* szót sem.

A Petőfi-szótár (3. kötet 1987: 300–1) a *tenger* szócikkben 164 szóelőfordulást mutat: a legtöbb, 159 főnévi, 5 pedig mennyiséget jelentő melléknévi szófaji funkcióban. Az általunk használt Petőfi összes verseit tartalmazó kötetben (1976) 32 esetben referenciális jelentésében leíró képi elemként, azaz jelentésátvitel nélkül, mintegy illusztrációként szerepel a *tenger* motívum, 69 alkalommal valamilyen adjekciós vagy detrakciós alakzat, többnyire egyszerű vagy kiterjesztett fogalmi metafora elemeként vagy hasonlatban szerepel.

A szakirodalom tanúsága szerint Petőfi képeinek nyelvi elemei között a szemantikai távolság olyan közeli, nem rejtvénytyszerű, hogy a nem avatott olvasó is megfejtetheti jelentésüket: „Minden szót annyira motiválnak az őt megelőző

szavak, hogy az olvasónak az a benyomása, mintha a költő eltörölte volna a jelentett dolog és a jelentő szó közötti kapcsolatnak azt az önkényességét, melyet a nyelv alapvető jellemzőjeként tartunk számon. A leírás vázát alkotó jelzős kapcsolatok általában előre várhatóak: a jelzett szó a versszöveg egészéhez képest nem ellentétes (oximoron jellegű), hanem kapcsolatos jelzőkkel társul” (Szegedy-Maszák 1976: 621).

A dolgozatban a *tenger* motívumot a szemantikai távolság mértékétől függően vizsgáltuk meg néhány versben. Ahogyan a pályakezdő versektől haladunk előre időrendben, úgy változik, ha nem is nagymértékben, a szó egyes jelentéseinek szemantikai távolsága a vele közvetlen kontextuális kapcsolatban lévő többi nyelvi elemhez képest. A *tenger* szó a leggyakrabban referenciális jelentésében, a leíró kép elemeként, mintegy az egész mondani-
való illusztrációjául szolgál:

- (1) *Áll a szent sír, a zöld*
Tenger sárga partján (Szent sír, 1847)

Térbeli, időbeli hasonlóságot érzékeltető hasonlat elemeként funkcionál a motívum sok versben:

- (2) *Mikor a nap fölkel, s a holdat elküldte,*
A puszta, mint tenger, feküdt körülötte (János vitéz, 1844)

A végtelenség kifejezője a következő fogalmi metafora forrástartományában, ebben a jelentésben közel áll a határozatlanságot kifejező metonímiához, pl. *tenger öröm, tenger csillag* stb.:

- (3) *Bűvölőn hangzik dalod, óh barátom*
Petrics, és e szű öröm-érzeteknek
Tengerében leng, s feledem keservem,
Hogyha te zengesz. (Petrics Somához, 1839)

A tenger és az ég kék színe a szemantikai kapocs a következő metafora két pólusa között:

- (4) *Ti, fönt a menny kék tengerében*
Mosolygva fürdő csillagok! (Tünődés, 1841)

A *tenger* motívumot negatív értékjelölőként is megtaláljuk Petőfi költészetében, pl. a következő szövegben a *búm tengerét* genitivuszi metaforában:

- (5) *De nem panaszklok, bár keblem teli,
S az elfojtás még inkább neveli*
Búm tengerét;
*Ugyis ki tudja? (Végszó ***hoz, 1844)*

A következő versrészletben a tengert tartalmazó metaforához kapcsolódó másik metafora központi eleme a *gyöngy*, amely több Petőfi-versben pozitív értékjelölőként szerepel, kiterjesztett fogalmi metaforákat hozva létre:

- (6) *Nekem a boros pohárnak*
Öble tengerem,
S gyöngy ha van tán dalaimban,
Az csak ott terem. (Víz és bor, 1843)

A (7) példában a *tenger* az egyik metafora forrástartományának központi eleme, amely itt is szoros szemantikai kapcsolatba lép a *gyöngy* motívummal, amely a szövegben a *hűség gyöngye* metaforikus szerkezetben szintén pozitív értékjelölő:

- (7) *Elmondanám, hogy: „Szívem tenger,
Uralkodjál e tengeren!*
Jól jársz vele, mert a legszebb gyöngy,
A hűség gyöngye itt terem.” (Elmondanám..., 1844)

A tenger motívum Petőfi prózai szövegeiben

A Martinkó András (1967) gondozásában megjelent Petőfi prózai szövegeit és levelezését tartalmazó kötetben a *tenger* motívum mindössze 6 szövegben fordul elő, a szó 3 előfordulása konkrét referenciális jelentésében, 3 pedig adjekciós alakzat elemeként. A (8) és (9) példában a fogalmi metafora forrástartományának centrális eleme, a (10) példában pedig hasonlatalkotó elem a *tenger* motívum:

- (8) *De lelke föl-föliül az emlékezet csónakára, és átevez az esztendők széles folyamán ezen estéhez, ezen elvesztett paradicsomba! s a lomb, melyet régi boldogságom zöld fájáról hoz, eltakarja kopasz homlokomat, ezt a szélvész tenger habjaitól ostromolt puszta kősziklát...*
(A hóhér kötele, 27)
- (9) *Minden összehúzott szemöldöknél, minden szikrázó szemnél, minden fogcsikorgatásnál borzasztóbb e jókedv, e vidámság, e humor; a ten-*

ger mosolya ez, mely halkan ringatózva játszik a napsugarakkal, míg rajta összetört hajók romjai tévedeznek. (III. Richárd király színjáték, 219)

- (10) *A hajnal föltámadt; piros a menny keleten, **mintha tenger égne.*** (Tigris és hiéna, 146)

Az *óceán* motívum a Petőfi-szövegekben

Az *óceán* és a *tenger* 'nagy kiterjedésű víz' jelentésben egymás szinonimái. *Óceán*: fn. 'Világrészeket elválasztó tenger *Az Atlanti*~' (ÉKsz. 1978: 1027). Az *óceán* ugyanakkor lényegesen kisebb számban fordul elő Petőfi szövegeiben, mint a *tenger*.

Az *óceán* motívum Petőfi versszövegeiben

Az *óceán* motívum a Petőfi-szótár szerint 14 szóelőfordulásban található meg Petőfi költészetében, mind referenciális 'világrészeket elválasztó nagy tenger', mind pedig átvitt 'valaminek mérhetetlen nagysága, sokasága' jelentésben (3. köt. 1987: 158), mint azt a következő szövegrészletben is látjuk:

- (11) *Oh, de mi lesz éltém, ha fejemről
Porba hull e drága korona?
Mi lesz akkor éltém?... **fájdalomnak**
Oceánján a Szentilona. (Messze estem ..., 1846)*

A következő versben a *bánat* = *óceán* fogalmi metafora szemantikai és képi összekapcsolása az *öröm* = *az oceán gyöngye* metaforával az egész vers egyetlen kiterjesztett fogalmi metaforája.

- (12) *A bánat? egy nagy **óceán.**
S az **öröm?**
Az **óceán kis gyöngye.** Talán,
Mire fölhozom, össze is töröm. (A bánat? Egy nagy oceán, 1847)*

A *gyöngy* motívumot a *tenger* motívummal is összekapcsolta Petőfi néhány versében (Víz és a bor, 1843; Elmondanám..., 1844):

A kiterjesztett fogalmi metafora egyik eleme az *óceán* a következő szövegben. A forrástartományként szolgáló *óceán* motívum a szerelem nagyságának végtelenségét fejezi ki:

- (13) *Oh szerelem, te végtelen óceán,
Melynek határát még nem látta senki,
S melynek le nem szállt fenekére senki.* (Salgó, 1846)

Ahogy az Petőfi motívumairól általában is elmondható, az *óceán* motívum jelentése is rendkívül szűk tematikai és szemantikai skálán mozog. A motívumok szemantikai értéke alapján három nagy témakört különíthetünk el: 1. a fájdalom és a bánat nagysága (11., 12. példa), 2. a szerelem nagysága (13. példa), 3. az elnyomott népek lázadásának nagysága. Ez utóbbira példa a (14) szöveg:

- (14) *Meddig bitorlod még a
Rablott hatalmat, rablott jogokat?
Lázadjanak föl, mint az óceán,
Alattvalóid,* (Az apostol, 1848)

Az *óceán* motívum a Petőfi-prózában és -levelezésben

Az *óceán* motívum előfordulására a Petőfi-szövegekben, illetve a Petőfinek szóló prózai szövegekben összesen két példát találtunk a forrásul felhasznált kötetben. Az első Petőfi egyik színírbírálatában szerepel, amelyben a szó referenciális jelentésében földrajzi név eleme:

- (15) *Shakspeare! változzék e név hegyvé s magasabb lesz a Himalájánál,
változzék e név tengerré, s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti-óce-
ánnál;* (III. Richárd király színírbírálat, 218)

A második példa (16) nem a költő szövegében, hanem egy Petőfinek írt, humoros hangvétellű levélben található, amelyben a Kaján Marcinak nevezett, nem túl nagyra becsült nagyívó irodalmár alkoholfogyasztásának mértékére történik utalás. Itt az *óceán* totum pro parte metonímia:

- (16) *Irodalmilag szántóvető atyánkfiai közül még mindig hiányzik Kaján Marci; se hire se hamva, nem tudni, ha vajon folytonosan Óceánt nyakal-é, vagy pedig, mint magyar író sorsától várható: Prinsicz kocsissához szegődött ostoros-adjutánsnak.* (Bernát Gáspár levele Petőfi Sándorhoz, 383)

Összegzés

Petőfi költészetében és prózájában a gyakran ismétlődő motívumok formailag és szemantikailag is kapcsolatba hozhatók egymással, fontos alakzatképző funkciót töltenek be, az egész életműben hálózatot alkotnak az internetes mémekhez hasonló sémákat követve (vö. Lőrincz G. – Istók 2022).

A motívumismétlések összekapcsoltságának mértékét a szövegek témája, struktúrája, a szövegalkotó szándéka, a szövegek retorizáltságának mértéke, valamint a műfaj is meghatározza. Az elemzett *tenger* és *óceán* motívumok több kontextusban is egymás szinonimikus ismétlései. Ha a variativitás szemszögéből nézzük az ismétlések hálózatokba rendeződését, megfigyelhető, hogy a domináns, az alakzat szemantikailag legmeghatározóbb motívuma köré szerveződik a többi szövegalkotó elem. Az így létrejött alakzatban a domináns, centrális elem a vizsgált fő motívum és a vele kontextuális viszonyban lévő többi elem között erősebb-gyengébb szemantikai kapcsolat van. A különböző kontextusok az ismétlődő motívumokat újabb kontextuális jelentésekkel gazdagítják. A hálózaton belül a szövegelemek kapcsolódási módjaiban felismerhetjük a funkcionális grammatikában is alkalmazott centrum-periféria viszonyrendszert (Lőrincz G. – Lőrincz J. 2020: 237). Annak meghatározásához azonban, hogy más ismétlődő motívumok milyen kapcsolatot mutatnak a teljes Petőfi-életműben, további kutatásokra van szükség.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2016. Hálózat kutatás, közösség, nyelv. In: Balázs Géza – Kovács László – Szőke Viktória (szerk.): *Hálózat kutatás. Hálózatok és (inter)diszciplínák*. INTER – Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 73–89.
- Barabási Albert-László 2008. *Behálózza. A hálózatok új tudománya*. Helikon Kiadó. Budapest. (Második, bővített, átdolgozott kiadás.)
- Fónagy Iván 1999. Az ismétlődés formái. In: *A költői nyelvről*. Corvina Egyetemi Könyvtár. Budapest. 339–42.
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázolata*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba.
- Kovács László 2010. Hálózatelmélet és nyelvtudomány. In: Balaskó Mária – Balázs Géza – Kovács László (szerk.): *Hálózat kutatás. Hálózatok a társadalomban és a nyelvben. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 103. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 9–17.
- Lőrincz Julianna 2003. Alakzattársítások két Petőfi-versben. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* XVIII. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 128–33.
- Lőrincz Julianna 2007. Az ismétlés alakzatai Petőfi Úti leveleiben és néhány tájleíró versében. *Eruditio – Educatio*. 2. évf. 4. sz. 63–71.

- Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2020. A nyelvi variativitás elméleti kérdései. *Magyar Nyelvőr* 229–53. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.229>
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2022. Irodalmi mémek a magyarórán. In: Jánk István – H. Tomesz Tímea – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A digitális oktatás nyelvi dimenziói. Válogatás a PeLiKon2020 oktatásnyelvészeti konferencia kerekasztal-beszélgetéseiből és előadásaiból*. Líceum Kiadó. Eger. 137–44. <https://doi.org/10.17048/PeLiKon2020.2022.137>
- Rozgonyiné Molnár Emma 2002. Alakzattársulások egy szépprózai műalkotásban (Szomorú Dezső: Párizsi regény). *Az alakzatok világa 8*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- J. Soltész Katalin 1964. Petőfi szimbólumai. In: Benkő Loránd (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Nyelvtudományi Értekezések* 40. Akadémiai Kiadó. Budapest. 330–8.
- Szegedy-Maszák Mihály 1976. Kis-Kunság. In: Pándi Pál (szerk.): *Petőfi állomásai*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Wacha Imre 1973. Petőfi jelképrendszeréről. *ItK.* 72–84. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.afraf.a096332>

Felhasznált források

- [ÉKsz.] – Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése* 1967. A szöveget gondozta Martinkó András. Magyar Helikon. Budapest.
- Petőfi Sándor összes művei I–II.* 1976. Szépirodalmi Kiadó. Budapest.
- [PSz] – Gáldi László – J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre (szerk.) 1987. *Petőfi-szótár. Petőfi életének szókészlete* 3., 4. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Lőrincz Julianna
dr. habil. ny. egyetemi docens
Selye János Egyetem TKK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
E-mail: jel2ster@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1748-7033>

Lőrincz Gábor
egyetemi adjunktus
Selye János Egyetem TKK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
E-mail: kiscsakany@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7543-7758>

Istók Béla
egyetemi adjunktus
Selye János Egyetem TKK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
E-mail: vojtech.istok@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Abstract

LŐRINCZ, JULIANNA – LŐRINCZ, GÁBOR – ISTÓK, BÉLA

NETWORK-LIKE CONNECTIONS OF REPETITIONAL MOTIFS IN PETŐFI'S POETRY AND PROSE

Network research is a relatively new discipline and its application in linguistics is more recent. The first part of this study is a brief introduction of the relation of network research and linguistics. The second part describes the function of repetition in Petőfi's oeuvre. The third part examines the motifs of the *ocean* and the *sea* in Petőfi's poetry and prose. The frequently repeated motives in Petőfi's texts can be related to each other both formally – as unchanging or variational repetition – and semantically, thus forming a network throughout the oeuvre. The authors also consider the principle of centrum-periphery in their analysis of the recurring motives, which in the various texts mostly form figures of expansion. In the figures the recurring dominant element is the central motive, and its contextual relation has a stronger or weaker grammatical and lexico-semantical relationship with other linguistic elements. The novelty of the study lies in the consideration of variability, the application of the centre-periphery principle and the examination of the network-like connectivity of motives.

Keywords: network research, motif, repetition, figures of expansion, variability, network-like connectivity, centre-periphery principle

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

**ANAPESZTUS VAGY DAKTILUS?
PETŐFI SÁNDOR *SZEPTEMBER VÉGÉN* ÉS ÁPRILY LAJOS *MÁRCIUS*
CÍMŰ VERSÉNEK RITMUSÁRÓL***

Kivonat

A magyar verstani szakirodalom két legvitatottabb verse Petőfi Sándor *Szeptember végén* és Áprily Lajos *Március* című költeménye. Mindkettő daktilikus alkmani tetrameterből, ilyen sorokból/kólonokból áll, mégis egyes szerzők anapesztikusként értelmezik. Tanulmányomban a daktilikus olvasatot igazolom, és azt, hogy milyen módon szólaltatható meg a dallamhangsúlyrendszer három fő nyomatékával, a hangerővel, az emelkedővel, az ereszkedővel és ezek lehetséges kombinációival.

Kulcsszavak: verstan, dallamhangsúlyrendszer, hangerő, daktilus, anapesztus, Petőfi Sándor: *Szeptember végén*, Áprily Lajos: *Március*

Lírai daktilus – Petőfi Sándor: *Szeptember végén*

A lírai daktilusok Kr. e. a 7. században jelennek meg Alkman kardalaiban (Szepessy 2013: 104). A lírai daktilus legjellemzőbb sorfajtája a daktilikus tetrameter, az úgynevezett alkmani sor, amelynek főbb jellemzői, hogy kapathat ütemelőzöt (egy közös vagy két rövid hangsúlytalan szótag formájában), a daktilust csak nagyon ritkán helyettesítheti spondeus, és maga a sor gyakran katalektikus, vagyis az utolsó üteme csonka (uo.). Az alkmani sor előfordul önmagában is, de gyakran kétsoros versszakot alkot egy hexameterrel, és ezt alkmani strófának nevezik.

A *Szeptember végén* végig alkmani sorokból áll, és csak néhány kisebb eleme különbözik klasszikus görög mintájától. Egyik különbség, hogy a metszet Petőfi soraiban nem a harmadik ütem közepén, hanem annak az elején van. A lábmetező penthemimerész, a cezúra helyett ütemhatáros dierézis van, ami érthető, mert a magyar verselés az ütemhatárra eső metszeteket kedveli, nem csupán a magyarosan hangsúlyos, de az ereszkedő időmértékes lejtésű formákban is. A magyar hexameterben is gyakoribbak a dierézisek, mint

*A tanulmányban elemzett egyik daktilikus (*Szeptember végén*) és egyik anapesztikus (Forradalom) vers recitálva, dallamhangsúlyokkal itt hallgatható meg:

<https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/21-petofi-sandor-forradalom-simon-peter>

<https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/041-petofi-sandor-szeptember-vegen-dallamhangsulyokkal>

a görögben és a latinban, és a magyarban ezek nem számítanak, nem érzékelhetők hibának. Az alkmani sor a görögben is előfordul önállóan, és csonka, katalektikus változata is ismert. A *Szeptember végén*ben minden második sor csonka. Petőfinél a sorok vége összecseng keresztrimesen (12a 11b 12a 11b stb.), tehát a vers alkmani leoninusokból áll.

A különböző verstani iskolák szakértői nagyon eltérő módon értelmezik a képletét, a lüktetését. Horváth János (2004: 644, 833), Fónagy Iván (1989: 117) és Szuromi Lajos (1990: 268) anapesztikusként fogják fel, László Zsigmond viszont a daktilikus tagolás mellett érvel, bár magát a daktilus szót nem írja le (1985: 54). Szepes-Szerdahelyi lehetségesnek tartja az ütemelőző létjogosultságát, tehát a daktilikus tagolást, Kardos László érvelésére hivatkozva (1981: 165). Jómagam a *Szeptember végé*nt daktilikusként értelmezem, és ezt átfogó ritmikai vizsgálattal igazolom.

A vers egyik kulcskérdése, hogy a magyar verselésben, akár hangsúlyos típusban, akár időmértékesben létezik-e ütemelőző, vagy nem. Ha egy adott nyelvben léteznek hangsúlytalan, egy, két vagy akár több szótagos szavak, akkor lehetséges az ütemelőző is. A magyarban hangsúlytalan sorkezdetet, ütemelőzőt képezhetnek az olyan szavak, mint a névelők (*a, az, egy*), a kötőszók (*és, de*), egyes névmások (*ki, aki, ami stb.*), partikulák (*vajon*), nem hangsúlyos jelentéssel használt mondatszók (*igen, talán, óh stb.*). A görög alkmani sorban is ilyen és hasonló hangsúlytalan egy és két szótagos szavak jelenhetnek meg az első daktilus előtt. Ha a görögben lehetséges az ütemelőző, a magyarban miért nem?

A probléma az, hogy a verstanok László Zsigmondé (1961) kivételével hangsúlyként csak a hangerőnyomatékot ismerik. A hangerő egymagában nem képes differenciálni a különböző értelmi és csak metrikai hangsúlyokat, még akkor sem, ha annak különböző fokozatait, az 50 és a 25%-os erősségét is használjuk. Lehet használni, de az nem elég. A sor, ha elkezdődik a semmiből, a csend után, akkor az első szó eleje hangsúlyosként hat, és értelmi hangsúlynak tűnik. Ez azonban nem teljesen igaz, mert a hangsúlytalanak nevezett, nem önálló jelentéssel bíró szavak is bírnak hangsúllyal, csak kisebbel, mint az autoszemantikus jelentésűek. A hangsúly viszonylagos, és csak a második szóból, szótagból derül ki, hogy az első mi volt. Például az „a kar” és az „akar” ugyanaz a hangsor, de az egyik névelős főnév, a másik ige. Az elsőben az első szótag hangsúlytalan, a másodikban hangsúlyos értelmileg is: „a kar” vagy „a **kar**” és „akar” vagy „akar”. A hangerőhangsúlyt aláhúzással jelöltem, az **emelkedőt** pedig félkövérrel. A hangerőhangsúly nem mindig érvényesíthető jól, különösen annak dinamikus változata, mert a hangerőhöz előkészület kell, és szünetet képezhet, illetve megrövidítheti, megnyújthatja az előtte és az utána következő szótagot. A magasságváltozás,

például az **emelkedő** (de az *ereszkedő* is) lehetővé tesz hangerő-növekedést, hajlékonyan a levegő kirobbanó elengedése nélkül is. Az **emelkedő** azonban hangerőtöbblet nélkül is **értelmi** hangsúlyt képez.

Tehát ha a verstanok nem ismernek több hangsúlyt, a hangerőn kívül legalább az **emelkedőt**, akkor nem tudják igazán karakteresen megkülönböztetni a hangsúlyokat. Így a sorkezdetet automatikusan hangsúlyosnak veszik, és nem akarják leválasztani az ütemelőzöt. Ha nem választják le az ütemelőzöt, akkor Petőfi sorai anapsztikusnak tűnnek, legalábbis papíron. Szuromi anapsztikusán tagolja az összes sort, köztük az elsőt is:

Még nyíl- nak a völgy- ben a ker- ti virá- gok
 - - | U U - | U U || - | U U - | U

Ez prozódiailag teljesen következtelen, hiszen így az első szótag kivételével nem esik egybe az értelmi és a metrikai hangsúly, és ilyen mértékű, mennyiségű disszonancia bántja a nyelv- és ritmusérzékét. Elvben az időmértékes versben a szótaghosszúság és a hangsúly függetlenek egymástól, de a gyakorlatban szükségesek az egybeesések bizonyos helyzetekben és arányban az ütemezés miatt. Ennyire nem mehet szembe egy vers tagolása a természetes hanglejtéssel. A hangsúlyok el is nyomják bizonyos fokig az időmértékes lüktetést, ami gyenge nyomatók. Létezik természetes, spontán ritmizálás, ezt Fónagy Iván igazolta egy kísérlettel (1989: 94–6). Tíz, verstanilag nem képzett személlyel olvastatta fel Petőfi versét, és az összesített, tipikus eredményt lejegyeztette Ránki György Kossuth-díjas zeneszerzővel. Az ösztönös nyelvérzék ütemelőzőket és daktilikus lüktetést érzékelt. Idézem a kottát, ami az első négy lejegyzett sor ritmusát és dallammenetét tartalmazza:

$\text{♩} = \text{cca } 68-70$

Még nyíl - nak a völgy - ben a ker - ti vi - rá - gok,

Még zöl - del a nyár - fa az ab - lak e - lőtt,

De lá - tod a - mot - tan a té - li vi - lá - got?

Már hó ta - ka - rá el a bér - ci te - tőt,

Jól látható, hogy a kísérletben részt vevők előadásmódjának egyesített képletében mind a négy sor ütemelőzővel kezdődik, az első szót/szótagot *mélyebben* ejtik, a tényleges ritmus- és sorkezdetet pedig **dallamemelkedővel** indítják. Az ütemvonalak nincsenek kihelyezve, de a kottafejek gerendázata utal az ütemes tagolásra. A soroknak, amelyek jellemzően megfelelnek egy-egy mondatnak, az **emelkedő** adja a fő **értelmi** hangsúlyt. A sorok további részében végig *ereszkedő* a lejtés, tehát a kísérleti személyek újabb **emelkedő** hangsúlyokat nem alkalmaznak, de ez nem is rossz megoldás prozódiaiilag, mert a *metrikai* hangsúlyokat jelzi az *ereszkedő*, és az **értelmi** hangsúlyokat pluszban ki tudja emelni a nem fizikai értelmi hangsúly is. Sor közben mindössze egy helyen van emelkedő, a „világot” szóban. Itt a „lá” szótag emelkedik, a „got” már szintén *ereszkedik*. Valamilyen ösztönös helyesbítésre törekedhettek a felolvasók, mert a nyomatókkapcsoló daktilusok után az esetek többségében megtartották a pusztán metrikai daktilust: „ablak e-”, „látod a-”, „mottan a” „téli vi-”, „hó taka-”, „rá el a”; illetve „kerti vi-”, „bérci te-”. Csak két helyen igazodtak az értelmi tagoláshoz, de hat helyen a ritmikai tagolást követték, az értelmi tagolás ellenében! Van tehát jogosultsága a pusztán metrikai tagolásnak, csak nem elég hozzá a korábban kizárólagosnak tartott dinamikus hangerőhangsúly. A pontosan elhelyezett **dallamemelkedőkkel** és a *dallamereszkedőkkel* megoldható a többretegű tagolás és az áthidalás.

Az ösztönös daktilikus tagolásnak az az oka, hogy a teljes ütemekben, az ütemelőzőt és a sor végi, csonka ütemeket nem számolva a 72-ből 41-ben van nyomatókkapcsolás, ami 59,72%; az első, teljes ütemekben pedig 24-ből 19, ami 79,16%. Az 59,72% közel áll a minősített többséghez, a 79,16% 13%-kal meg is haladja azt. Ha a sorok többsége nyomatókkapcsoló daktilus (az első, hosszú szótag hangsúlyos), akkor ez a hangzás fog dominálni a szöveg összhatásaként, nem pedig az anapesztikus.

Az első sor mintasornak tekinthető (bár a tökéletesen nyomatókkapcsoló csak a 17.), de a vizsgált három is mintasor és még több másik is. Ez azt jelenti, hogy alkalmazni lehet a minimum 70%-os (minősített többségi) és a 100%-os szabályt (Deák-Sárosi: *A háromszólamú vers*, kézirat). Ha a legkevesebb 70% megmutat egy ritmikai tagolási megközelítést, akkor azt a megszólaltató alkalmazza az adott sor és a vers maradék részére. Ha a mintasorokat, így az elsőt ütemelőzővel és daktilikusan tagoljuk, akkor két fő hangsúly és egy másodlagos, de fontos hangsúly („nyílnak a”, kerti vi-”, illetve „völgyben a”) erősíti meg a daktilust, és csak egy esetén kell áthidaló dallamhangsúly, a záró spondeusban (itt trocheusban): „-rágok”. Ezért logikus a minősített többségi, minimum 70%-os szabály, mert a többséghez igazítjuk a kisebb részt, nem pedig

fordítva, vagyis nem a gombhoz varrjuk a kabátot. Ha a mintasorban/sorokban és a vers egészében a nyomatékkapcsolás alapján a daktilus a meghatározó, akkor azt fogadjuk el természetes lejtésnek, és a kivételeket ahhoz igazítjuk a dallamhangsúlyokkal. Érdekes, hogy Fónagy idézi a zeneszerző által lejegyzett természetes tagolást és dallamlejtést, de a verset mégis anapesztikusnak tartja (1989: 117).

Szurominak alapvetően az ütemelőzővel és azok számarányával kapcsolatban van kifogása. Megállapítja, hogy a vers 24 sora közül mindössze 6, tehát 25%-nyi (a 9., 12., 14., 15., 18., 21.) kivétel, amelyek nem egy szótagú szóval kezdődnek, tehát szerinte ezek nem foghatók fel ütemelőzőként (Szuromi 1990: 270). A 75% azonban tekintélyes arány, több mint a minősített többség, tehát azokhoz kell igazodni. Csakhogy Szuromi nem tud mit kezdeni azzal a 6 sorral, amelyek nem egy szótagú szóval kezdődnek. Miért? Mert pusztán dinamikus hangerőhangsúllyal nem tud hangsúlyt képezni az ütemelőzőnek tekintett szótagon és közvetlenül utána az első daktilus első szótagján is, az ictusnak vagy arsisnak megfelelő „ütem egy”-en. Két egymás melletti szótagot nem lehet egyaránt hangsúlyosan ejteni, legalábbis dinamikus hangerőhangsúllyal; a másik probléma pedig az, ha ez sikerülne is, akkor mindkettő értelmi hangsúlyként szólna. Ezért van az emelkedő és az ereszkedő hangsúly (mindkettő hajlékony, nem kell nekiszaladni a képzésüknek), hogy az egyik az értelmi, a másik a pusztán metrikai hangsúlyt jelölje, és ezeket mind ejtésben, mind hallás alapján határozottan meg lehessen különböztetni. A kérdéses sorok elejének dallamhangsúlyos ritmizálása tehát a következő: „elhull”, „holnap”, „könnyezve”, „s rábírhat-e”, „fejfámra”, „letörlení”.

Nézzük a teljes verset, és annak további ritmikai elemzését:

Még <u>nyílnak</u> a <u>völgyben</u> a <u>kerti vi-</u> <u>rágok</u> , --	=	∪∪ = ∪∪ = ∪∪ -- ∪
Még <u>zöldel</u> a <u>nyárfá</u> az <u>ablak e-</u> <u>lőtt</u> ,	--	= ∪∪ = ∪∪ = ∪∪ --
De <u>látod a-</u> <u>mottan</u> a <u>téli vi-</u> <u>lágof?</u>	∪ =	∪∪ -- ∪∪ = ∪∪ -- ∪
Már <u>hó taka-</u> <u>rá el</u> a <u>bérci te-</u> <u>tőt</u> .	--	= ∪∪ -- ∪∪ = ∪∪ --
Még <u>ifju szi-</u> <u>vemben</u> a <u>lángsuga-</u> <u>rú nyár</u>	--	= ∪∪ -- ∪∪ = ∪∪ -- --
S még <u>benne vi-</u> <u>rit</u> az e- <u>gész kike-</u> <u>let</u> ,	--	= ∪∪ -- ∪ -- ∪∪ ∪
De <u>íme sö-</u> <u>tét hajam</u> <u>őszbe ve-</u> <u>gyül már</u> ,	∪ =	∪∪ -- ∪∪ = ∪∪ -- --
A <u>tél dere</u> <u>már megü-</u> <u>té feje-</u> <u>met</u> .	∪ =	∪∪ -- ∪∪ -- ∪∪ ∪

EI- <u>hull</u> a <u>vi-</u> <u>rág</u> , eli- <u>ramlik</u> az <u>élet...</u>	=	-- ∪∪ -- ∪∪ -- ∪∪ = ∪
Űlj , <u>hitvesem</u> , <u>ülj</u> az <u>ő-</u> <u>lembe i-</u> <u>de!</u>	=	-- ∪∪ = ∪∪ -- ∪∪ ∪
Ki <u>most feje-</u> <u>det kebe-</u> <u>lemre te-</u> <u>véd le</u> ,	∪ =	∪∪ -- ∪∪ -- ∪∪ -- ∪
Hol- <u>nap nem o-</u> <u>molsz-e si-</u> <u>rom föli-</u> <u>be?</u>	=	-- ∪∪ = ∪∪ -- ∪∪ ∪

Oh <i>mond</i> : ha e- <i>lőbb halok</i> <i>el, tete-</i> <i>mimre</i>	= -- U U = U U -- U U -- U
Köny- <i>nyezve bo-</i> <i>ritasz-e</i> szemföde- <i>let?</i>	= -- U U = U U = U U U
S rá- <i>bírhat-e</i> majdan egy ifju sze- <i>relme,</i>	= -- U U = U U = U U -- U
<i>Hogy</i> elhagyod érte az én neve- <i>met?</i>	U = U U = U U = U U U
<i>Ha</i> eldobod egykor az özvegyi fátyolt,	U = U U = U U = U U = --
Fej- <i>fámra ső-</i> <i>tét lobo-</i> <i>gól a-</i> <i>kaszd,</i>	= -- U U = U U -- U U --
<i>Én</i> feljövök érte a síri vi- <i>lágból</i>	-- = U U = U U = U U -- --
<i>Az</i> éj köze- <i>pén, s oda</i> leviszem <i>azt,</i>	U = U U -- U U U U U --
Le- <i>törteni</i> véle kö- <i>nyüimet</i> érted,	U -- U U = U U -- U U = U
<i>Ki</i> könnyeden elfele- déd hive- <i>det,</i>	U = U U = U U -- U U U
<i>S e</i> szív sebe- <i>it bekö-</i> <i>tözni, ki</i> téged	U = U U -- U U -- U U = U
<i>Még</i> akkor is, ott is, ő- rökre sze- <i>ret!</i>	-- = U U = U U -- U U U

Koltó, 1847. szeptember (Petőfi, MEK)

Jól látszik a sorok után mellékelt képletből, hogy hibátlan az időmérték, tehát minden szótag maradéktalanul megfelel a daktilikus tetrameter szótaghosszainak. Mindössze egy kivétel van, a 20. sorban a „leviszem”, ami tribrachis (U U U), így tiltott helyettesítés a daktilikus lüktetésben. Már az alapelvek miatt is tilos, hiszen a daktilikus láb/sor moraszámláló is egyben, így ha hiányos, csak hárommorás, akkor túlságosan begyorsul a ritmus, és teljesen ki lehet esni az ütemezésből. Erre a régi megoldás az volt, hogy a rövid, de hangsúlyos szótagot ejtésben megnyújtották, hogy hosszú, kétmorás legyen. Egyes magánhangzók valóban megnyúlnak, például az „i” és az „í”, de mások, mint az „é” és az „á” megrövidülnek (Gósy 2004: 110). Az „e” is megrövidülhet, ki lehet próbálni a gyakorlatban. Erre a ritmikai helyzetre azonban a megoldás, hogy kell engedni beleszaladni a „leviszem” szót a hangsúlyeltolódásba, a szinkópába, és utána úgyis jön a sor utolsó szótagja, egy hosszú szótag, amelynek időtartama alatt van idő bevárnia egymást a zenei és a prozódiai hangsúlynak. Magyarán, fegyelmezett megszólaltatással a recitáló nem esik ki itt a ritmusból, és a versben sehol sem.

Már csak az a kérdés, hogy ez hiba vagy szándékos eltérés. Majtényi Zoltán szóbeli észrevétele alapján ez szándékos dramaturgiai eltérés, egy kis gyorsítás a feszültség fokozása érdekében. Petőfi biztosan talált volna más, odaillő ikekötőt, ha meg akarta volna tartani a hibátlan időmértéket ebben az egy kivételes szótagban: „**el**viszem, **át**viszem, **túl**viszem stb.” Azért is szándékos, dramaturgiai az eltérés a képlettől, mert csak egy van belőle, minden más helyzetben hibátlan az időmérték. Petőfi annyira vigyázott a mértékre, hogy néhány helyen inkább a helyesírás rovására őrizte meg a hibátlan szótaghosszúságot. Az ötödik sorban ezért egy soron belül alkalmaz rövid és hosszú „u”-hangot szóvégen: „ifju”, „lángsugarú”. A köznyelvben

a szóvégi „ú” és „ü”, néhány ritka kivételtől eltekintve (az „ifju” „u”-ja nem tartozik közéjük) mindig hosszú, egyes nyelvjárásokban rövid, de versen és még inkább verssoron belül nem szokás nyelvjárást váltani. A 12. sorban is rövid i-vel írja a „sírom” szót, „sírom”-nak, hogy tökéletes legyen a daktilus. Ugyanígy a 21. sorban egy archaikus szóváltozatot használ a hibátlan daktilus kedvéért: a „könnyeimet” helyett a „könyüimet”.

Azt talán hangsúlyoznom se kellene, hogy vannak közös szótagok, a sor első és utolsó szótagjai, amelyek mindenféle ritmikai bizonytalanság nélkül lehetnek rövidek és hosszúak is. Hogy a felütés hosszú („még”, „már”, „rá” stb) vagy rövid („de”, „a”, „ki”, „hogy”, „ha” stb.), nem befolyásolja az ütemező lüktetést. Hasonlóan az utolsó szótagok sem.

Tehát hibátlan időmértékes verssel van dolgunk, hibátlan képlettel és annak gyakorlati megvalósulásával. Az eredmény mégsem „kocka” vagy gépies, mert a hangsúlyok eloszlásai biztosítják a ritmus változatosságát. Az első ütemekben 24-ből 16 esetben egybeesik az értelmi hangsúly és a metrikai hangsúly (az ütem egy, ictus, arsis), ami 67%, közel a 70-hez, de lényegében már ez is a minősített többség, a kétharmad. Ez az arányú egybeesés meghatározza, hogy a lüktetés ereszkedő és daktilikus legyen. A többi ütemben, a többi ictusnál kisebb ez az arány, de lehet, hogy az időmértékes versben kevesebb is elég, mint a 70%-nyi mintasor vagy mintaütem. Főleg ha maga az időmérték hibátlan, 100%-os, vagy ez esetben az egyetlen, dramaturgiai indokolt szótag kivétele miatt 99,17%-os. Ha az időmértékben sok szabályos és szabálytalan helyettesítés jelenik meg, és a nyomatékkapcsolás lecsökken 50% alá, mint a hamis jambusban (pszeudojambusban), akkor a vers teljesen el is veszítheti ritmikus jellegét. A *Szeptember végén* azonban nagyon karakteresen ritmikus és hibátlan ritmikával megszólaltatható daktilikus vers.

Végül még egy érvt említenék a daktilikus tagolás és megszólaltatás mellett. Mivel a daktilus (időmértékesen) ereszkedő versláb, nyomatékkapcsolás esetén itt hangsúlyosan is, összhangban van a magyar nyelv ereszkedő lejtésével. A magyar szavak ugyanis kivétel nélkül ereszkedők, és a szószerkezet, illetve a mondat szintjén is ereszkedő az alapszórend. Ha erővel, a hangsúly-eloszlások ellenében mégis anapesztikusként szólaltatnánk a verset, akkor az nagyon kemény, folyton felfelé törő hangzású lenne a sok éles ritmus miatt. A *Szeptember végén* viszont lágy, elégikus szöveg, amihez nem illene a harcias, dobpergésszerű hangzás.

Még egy vitatott lírai daktilus – Áprily Lajos: *Március*

A szakértők egy másik híres, daktilikus lüktetésű verset is anapesztikusként értelmeztek: Áprily Lajos *Március* című költeményét. Bár a képlete közel

Először nézzük meg, hogy a vers milyen sortípushoz kapcsolódik! A költő utal a szövegben a műfajra, a daktilusokban zengő „dithyrambus”-ra is. A dithürambosz az ókori görög költészet műfaja, Dionüoszosz istenség tiszteletére előadott kardal. Tehát nem alaptalan, ha itt is meglátjuk a rokonságot az egyik kardaltípussal, a daktilikus tetrameter formájú alkmani sorral. Ha Áprily versszakjainak rövid sorait egybeírjuk, az elsőt és a másodikat, illetve a negyediket és az ötödiket, akkor három daktilikus tetrametert kapunk, pontosan a csonka végű, katalektikus alkmani sort. A hosszú sorok eleve alkmani kólonok. A sorok köze a két szomszédos rövid esetén ekkor szünetértékű metszetnek, cezúrának tekintendő. Nyilván a metszet helye nem egyezik a görög alkmani soréval, elsősorban a görög és a magyar prozódia különbsége miatt, de néhány szabályos helyettesítéstől és enyhébb licenciától eltekintve ugyanarról a sortípusról van szó. A rímelés, a leoninus is kissé elemeli ettől a közegtől ezt a verset, de az erős ritmikai rokonság, közel azonoság nyilvánvaló.

Az első két sor, illetve a negyedik és az ötödik egybeírva:

„A | nap tüze, | látod, a | fürge di- | ákot”, $\cup | = \cup \cup | = \cup \cup | = \cup \cup | -- \cup$

„Csengve, ne- | vetve ki- | buggyan a | kedve”, $= \cup \cup | -- \cup \cup | -- \cup \cup | = \cup$

Szuromi e vers esetén is az ütemelőző miatt akad fenn, és értelmezi a sorokat anapesztikusként és jambikusként, az első versszakot az ő tagolásával és jelölésével idézem (Szuromi 1990: 271–4):

A nap tüze lá- tod	$\underline{\cup} -' \cup \cup -' \underline{\cup}$
A für- ge di- á- kot	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \underline{\cup}$
A hegy- re kicsal- ta a csúcs- ra kiált	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \cup \cup -' \cup \cup -$
Csengve, nevet- ve	$-' \cup \cup' - \underline{\cup}$
Kibugy- gyan a ked- ve	$\cup' - \cup \cup -' \cup$
s egy ős evoét a fény- be ki ált,	$\underline{\cup} -' \cup \cup - \underline{\cup} -' \cup \cup -$

Ez a tagolás az értelmi hangsúlyozást igyekszik követni, de mégis eltér attól. Mindez három tény miatt nem logikus, és nem sikerül. Egyrészt azért, mert egyes szavak hosszabbak, mint az ütemek, és ez mindenképpen feldarabolja a sort. A másik, hogy így folyton változik a metrum, és nem érvényesül egy alaplüktetés, a folyton változó ütembeosztás szétzúzza a zenei metrikát. A harmadik pedig az, hogy dinamikus hangerőhangsúllyal lehetetlen hangsúlyozni az egy-, de akár kétmorás szótag után egy másikat, hogy az szintén

dinamikus nyomatékot kapjon. Próbálja ki az olvasó az „a nap” szókapcsolatot (szervetlen szókapcsolatot) úgy kiejteni, hogy a „nap” dinamikus hangerőhangsúlyt kapjon. Az, hogy a szerző a hangsúlyokat jelölte, de az ütembeosztás ezt nem követi, egy köztes, nem létező ritmikát feltételez.

Ez a vers azonban daktilikus, és mintája az alkmani sor, az alkmani kardal. Az alkmani daktilusban is előfordulhat az ütemelőző, és itt egyes soroknak van ütemelőzőjük, másoknak nincs, de ez nem okoz a megszólaltatásban gondot, mert messziről látszik, hallatszik, hol van ütemelőző, és hol nincs. A szó szoros értelmében azonban csak az első versszak első sorában van ütemelőző, mert a többi ütemelőző, az ötödik sor elején szereplő „ki” igekötő kivételével névelő, és mindegyik (még a „ki” is) beleolvad az előző sor végén csonkán hagyott daktilusba. Az első versszakban a negyedik sor kivételével valamennyi tartalmaz ütemelőzőt, de azok mindegyike folytatja az előző sor daktilusát. A második versszakban egyáltalán nincs ütemelőző, de a rövid sorok így is egybeolvashatók, csak a találkozásnál spondeus vagy a metszettel együtt a spondeust tökéletesen helyettesítő trocheus van. A harmadik versszak ötödik és a negyedik versszak harmadik soráról ugyanez mondható el. Mindkét sorban van egy-egy ütemelőző, és ezek beletagozódhatnak az előző sor végi daktilusba. A rövid sorok vagy problémátlanul összeillenek („**Csengve, ne- | vetve ki- | buggyan a | kedve**”, = $\cup \cup | \text{--} \cup \cup | \text{--} \cup \cup | = \cup$); vagy középben egy spondeussal tartják az ütemet. A lírai daktilusban soronként egy-egy spondeus elfogadott volt már a görögöknél is („**Régi, ki- | száradt | tó vize | árad**”, = $\cup \cup | \text{--} \text{--} | = \cup \cup | = \cup$); vagy hiányos első rövid sor esetén cezúra alkalmazandó, és ebben a tagolásban a rím is segít („**Selymit a | barka már kita- | karta**”, = $\cup \cup | = \cup \wedge | \text{már kita- | karta}$).

Mindössze egyetlen hosszú, egész sorban fordul elő közbülső ütemben spondeus, de a ritmikus megszólaltatást ez sem nem gátolja: „**sárga vi- | ráját | bontja a | som**”, = $\cup \cup | \text{--} \text{--} | = \cup \cup | \cup$.

Csupán két helyen van közbülső ütemben a négymorás helyett hárommorás versláb, nevezetesen daktilus helyett trocheus. Ezeknek a megszólaltatása fokozottabb odafigyelést kíván, de a trocheus hosszú szótagja kinyújtható annyira, hogy a két szótag kitöltse az ütemet:

„s egy | **ős** evo- | ét \wedge a | **fénybe ki-** | ált”, $\cup | = \cup \cup | \text{--} \wedge \cup | = \cup \cup | \text{--}$
 „a | **lomha Ma-** | rosba | **csengve si-** | et”, $\cup | - \cup \cup | - \cup | - \cup \cup | \cup$

Itt, a megkülönböztetőség kedvéért, kivételesen jelöltem kiskapitálissal is azt a két szótagot, amelyeket ütemező megszólaltatás esetén meg kell nyúj-

tani, hogy kitöltsek az ütemet. Vagy szünet alkalmazandó, amelyet a hiányjellel (∧) jeleztem.

Más ritmikai kihívást nem látok a versben, csak figyelni kell a sortördelésre és a dallamhangsúlyokra. Áprily Lajos *Márciusa* ritmikailag egy csiszolt gyémánt, kissé módosult alkmani, de daktilikus.

Összességében megállapítható, hogy a fent idézett verstan szakértők tévesen tagolták anapesztikusnak ezt a két remek, időmértékes verset, amelyek kétséget kizáróan alkmani daktilikus tetrameterek, a sorok vagy egyes sorok elején ütemelőzővel. A *Szeptember végén* dallamhangsúlyos, háromszólamú megszólaltatása elérhető a tanulmány végén megadott hiperhivatkozáson keresztül e sorok írójának recitálásában.

Petőfi Sándor: *Forradalom* * – anapesztikus

Halová- | *nyul a gyá-* | *va szavam-* | *ra... dalom* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Viharod- | *nak elő-* | *jele, for-* | *radalom!* ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

Szomorúk | *az idők,* | *a napok* | *feketék,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪--
Odahagy- | *tak atyá-* | *id, o nem-* | *zet, o nép!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪--

Csak azért | *szakítád* | *le bilin-* | *cseidet,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Hogy újabb | *nehezebb* | *vas emész-* | *sze kezed.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Földi még | *beteg ar-* | *cod az egy-* | *kori por,* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
S ime sor- | *sod ujon-* | *nan a por-* | *ba tipor.* ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

Nem a sors, | **nem a sors,** | *de saját* | *fiaid* ∪ ∪- | ∪ ∪- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Akarat- | *ja, mi új-* | *ra leala-* | *csonyit.* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪ ∪ | ∪ ∪

Ez a vé- | *tek amily* | *cudar és* | *iszonyú,* ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪--
Iszonyúbb | *legyen ér-* | *te az é-* | *gi boszú!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪--

Lealá- | *zod-e, oh* | *haza, szent* | *fejedet?* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
Piszok ül- | *je a hír* | *koszorú-* | *ja helyett?* ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪-- | ∪ ∪--

Mielőtt | *az erő-* | *szak igá-* | *ba fogat,* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪
Kaszabold | *le, hazám,* | *nyakadat* | *te magad.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Tegye lánc- | *ra a zsar-* | *nok a holt-* | *tetemet,* ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
Diadal- | *ma legyen* | *temető-* | *i menet.* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪ ∪

Hol elás- | *nak, a domb* | *neki trón-* | *ja legyen* ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪
S gyakorol- | *jon erőt* | *siri fér-* | *geiden!* ∪ ∪-- | ∪ ∪-- | ∪ ∪= | ∪ ∪ ∪

De te, oh haza, nem hagyod el magadat,	U U = U U = U U -- U U U
Haragod tüze ar- caidon kigyuladt,	U U -- U = U U -- U U --
	U
Kezed ott van a kar- don, a mar- kolaton...	U U = U U = U U = U U U
Ki fog él- ni, ha nem te, dicsőn szabadon?	U U = U U = U U -- U U U
Szaporán ide, ked- vesem, aj- kaidat,	U U -- U U = U U = U U U
S te fiú, szaporán ide ^ a po harat!	U U -- U U -- U U ^ U U U U
Mire el- fogy a bor, mire csat- tan a csók,	U U = U U = U U = U U -
Jeladás- ra emel- hetik ^ a lobogót.	U U -- U U -- U U ^ U U U --
Halová- nyul a gyá- va szavam- ra... dalom	U U -- U U = U U -- U U U
Viharod- nak elő- jele, for- radalom!	U U -- U U -- U U = U U U

1848 (Petőfi MEK)

Az összehasonlítás kedvéért idézek egy valóban anapesztikus verset is, Petőfi Sándor *Forradalom* című alkotását. Ez a vers nyíltan és nyomatékkapcsoló módon anapesztikus, nincsenek benne sor- és verstagkezdő kiegyenlítések és lágyítások, mint például Arany János *Szondi két apródjában* vagy Kosztolányi Dezső *Boldog szomorú dalában*. Mindegyik sor négy, időmértékesen tiszta anapesztusból áll, csonka ütem, és helyettesítés se vesz vissza az éles ritmusából. Licencia csak kettő került bele az időmérték rovására, de azok is kiegyenlíthetők. A tizedik sorban a „*ra leala- | csonyit*” felfogható szinkópának, hangsúlyeltolódásnak, és nyomban ott van a sorvég, ahol a prozódiai és a metrikai lüktetés beérhetik egymást. Petőfinél a határozott névelő hossza és nyomatéka vegyes megítélés alatt szokott szerepelni, akár egy versen belül is. Az első 12 versszakban a határozott névelő a képletnek is megfelelően rövid és hangsúlytalan. A 13. és a 14. sorában azonban úgy tűnik, hogy hangsúlyosnak, de legalább hosszúnak kellene lennie, hogy ne essen ki a megszólaltató az anapesztikus lüktetésből. Itt két lehetőség van. Vagy valóban hosszán és hangsúlyosan ejteni abban a két versszakban az „a” névelőket, vagy hogy egységesebb legyen a versen belül a prozódia, be kell iktatni eléje egy-egy morányi szünetet (^), ahogy az elemzésben is javasoltam.

A helyes írás vagy ejtés rovására több licencia került e versbe, ami azt bizonyítja, hogy Petőfi mennyire fontosnak tartotta a hibátlan képletet, a ritmikus megszólaltatást. A következő szavakban módosított a magán- vagy mássalhangzók, tehát a szótagok hosszain: „o nép, szakitád, újabb, ime, ujonnan, lealacsonyit, boszú, siri, kigyuladt”. Látható, hogy Petőfi többnyire rövid ejtést javasol a hosszú helyett. Ez egy általános nehézségre világít rá, hogy a magyar nyelvben van ugyan sok rövid szótag, de ahhoz nem elegendő, hogy egy hosszabb verset egy elsővonalbeli költő is meg tudjon könnyedén írni. Mindezzel

együtt az ilyen licencia/szabadosság mára már nem elfogadott – bár élnek vele a mai költők is –, hiszen a magyar nyelvnek azért van olyan gazdag lexikai és ritmikai alapkészlete, hogy egy ilyen, nem túl hosszú, 30 soros verset meg lehessen írni akár tiszta időmértékes anapesztusban. Az irodalomtörténet és a verstan története épp Petőfinél húzza meg a határt, ameddig elfogadhatók a helyesírási és a metrikai licenciák/szabadosságok. A *Forradalom* című vers helyesírási licenciái/szabadosságai nem éppen a legkellemesebbek, de talán az elviselhetőség határán belül vannak. A 30 anapesztikus sor ezen érdekességekkel együtt is lenyűgöző metrikai teljesítmény. Ráadásul a hangsúlyos lejtés ereszkedő, így a megosztott, kiegyenlített nyomatékolás nagyon feszes, pergő lüktetést eredményez, igazán illőt a forradalmi dobok pergéséhez.

Mint kiderül az elemzési képletből, tiszta anapesztikus sorok jönnek egymás után, közel az összes éles ritmussal (rövid szótaggal indító anapesztussal és egyben élhangsúllyal) kezdődik, de látható, hogy a sorok további részeiben is sok ilyen éles ritmus van, és érzékelhető, hogy mennyire összhangban van a szöveg tartalmával az éles, felfelé törekvő lüktetés. Harcias, kemény, dobpergésszerű, amilyenek eleve elképzelünk egy forradalmi jelenetet vagy beszédet. Az első lábak/ütemek között csak egyetlen igazán hangsúlytalan kezdet van, a hatodik sorban a „hogy” kötőszó, de a többiben (és még itt is) a metrikai hangsúly hozzájárul az éles ritmus megszólaltatásához. A többi, nem autosemantikus szóval kezdődő sor elején a szavak csak relatíve kissé hangsúlytalanabbak, de metrikailag kiemelhetők és kiemelendők ereszkedővel és egyben hangerővel: „*Hol*”, „*S te*”, „*Mire*”.

Ám hogy az emelkedő időmértékes és részben nyomatékkapcsoló lejtés, ilyen mennyiségben, mint ebben a versben hallható, mennyire nem illeszkedik könnyen a magyar nyelv ereszkedő lejtéséhez, azt az is igazolja, hogy a sorok jelentős hányadában a lejtés a nyomatékkapcsolás megváltozása miatt átvált daktilikusba vagy spondaikusba. A *Forradalomban* 30, az időmértékes képlet szerint anapesztikus sorból 21-ben (70%-ban!) hangsúly kerül az utolsó előtti vagy a hátulról a negyedik szótagra: „dalom”, „kezed”, „helyett”, „fogat”, „magad”, „menet”, „dalom”, „forradalom”, „nemzet, o nép”, „egykori por”, „porba tipor”, „égi boszú”, „holttetemet”, „trónja legyen”, „férgeiden”, „el magadat”, „markolaton”, „ajkaidat”, „a poharat”, „a lobogót” (hosszúnak és hangsúlyosnak írt névelővel), „forradalom”. Kiemelten tehát a vers második és utolsó sorának a végén a címadó „forradalom” szóra is! A két szótagos zárlatok spondaikusak és ereszkedők, a négy szótagosak pedig daktilusból állnak, utána egy hosszú szótaggal, mint csonka ütemmel olyan, mint a pentameter zárata. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha egy emelkedő lejtésű verssor két ütemnél hosszabb, akkor az esetek többségében visszaáll a nyelv természetes, ereszkedő lejtése. Még Petőfinél is, aki kiemelkedően

tehetséges és tudatos költő (poeta doctus) volt, aki a *Forradalom* című versében minden jel szerint végig a dobpergésszerű, éles, feltörekvő anapesztikus hangzást akarta megvalósítani. Közvetve ez is igazolja a *Szeptember végén* daktilikus hangzását, tagolását, ahol a nyomatóékapcsolások a lábak/ütemek többségében és még az ütemelőző utáni, első teljes ütemek minősített többségében is a daktilust erősítik.

Szakirodalom

- Deák-Sárosi László. *A háromszólamú vers – Új magyar verstan* (kézirat).
Fónagy Iván 1989. *A költői nyelv hangtanából* (2., javított kiadás). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Horváth János *verstani munkái*. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.
- Kecskés András 1998. A magyar verstan szemléleti kérdései tudománytörténeti összefüggésben. *Irodalomtörténeti közlemények* 102. évf. 3–4. füzet. 480–94.
- László Zsigmond 1961. *Ritmus és dallam – A magyar vers és ének prozódiaja*. Zeneműkiadó. Budapest.
- Szepessy Tibor 2013. *Bevezetés az ógörög verstanba*. ELTE Eötvös József Collegium.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szuromi Lajos 1990. *A szimultán verselés*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Forrásszövegek

- Áprily Lajos: Március. In: *Áprily Lajos összes versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1994. 40.
- Petőfi Sándor: Forradalom. In: *Petőfi Sándor összes költeményei*. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK): <https://mek.oszk.hu/01000/01006/html/vs184805.htm#73>
- Petőfi Sándor: Szeptember végén. In: *Petőfi Sándor összes költeményei*. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK): <https://mek.oszk.hu/01000/01006/html/vs184707.htm>
- Petőfi Sándor: *Szeptember végén*. Deák-Sárosi László recitálásában: <https://soundcloud.com/deak-sarosi-laszlo/041-petofi-sandor-szeptember-vegen-dallamhangsulyokkal>

Deák-Sárosi László PhD
alkalmazott nyelvész, költő,
az Országos Széchényi Könyvtár és a
Magyarságkutató Intézet tudományos munkatársa
E-mail: deakslx@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0509-5953>

Abstract

DEÁK-SÁROSI, LÁSZLÓ

**ANAPEST OR DACTYLUS? – ABOUT THE RHYTHM OF PETŐFI SÁNDOR’S
POEM *SZEPTEMBER VÉGÉN* AND ÁPRILY LAJOS’ *MÁRCIUS***

The two most controversial poems in Hungarian poetry are Petőfi Sándor’s *Szeptember végén* and Áprily Lajos’ *Március*. Both consist of dactylic Alcmanian tetrameter, such lines/colons, yet some authors interpret them as anapestic. In my study, I emphasize the dactylic reading and how it can be sounded with the three main moments of the melodic stress system, namely volume, rising, falling and their feasible combinations.

Keywords: composition, melodic stress system, volume, dactyl, anapestus, *Szeptember végén* by Petőfi Sándor, *Március* by Áprily Lajos

ARATÓ BALÁZS

A VÉGRENDELETEK ÉRTELMEZÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEI¹

*„Fáradtságom adom az esti árnynak,
színeimet vissza a szivárványnak.
Megnyugvásom a tiszta, csöndes égnek,
Mosolygásom az őszi verőfénynek.
Sok sötét titkom rábízom a szélre,
Semmit se várva és semmit se kérve.
Kik üldöztek át tüskén, vad bozótton:
Kétségeim az örvényekbe szoróm.
A holtom után ne keressetek,
Leszek sehol – és mindenütt leszek.”*
(Reményik Sándor: Végrendelet)

Kivonat

Az okirat végrendeleti jellegének megállapításához legalább annyi szükséges, hogy külsőleg az örökhagyótól származóként jelentkezék, és halálesetre szóló olyan nyilatkozatot tartalmazzon, amelyből a végrendeleti minőség kitűnik. A végakarat kinyilvánítása mindig alapos körütekintést, pontos, félreérthetetlen fogalmazást igényel az örökhagyó részéről. A végrendeletek értelmezése során az akarati elv érvényesül, szemben az egyéb jognyilatkozatokkal, amelyeknél a nyilatkozati elv hangsúlyosabb. A hagyatéki eljárást lefolytató közjegyző kizárólag a (köznapi) nyelvtani értelem megállapítására szorítkozhat, és az örökhagyói akarat feltárása körében szükséges további teendőket az öröklési jogi perben eljáró bíróság végezheti el.

Az ítélkezési gyakorlatban kikristályosodott elv szerint a végrendeletet úgy kell értelmezni, hogy az örökhagyó akarata a lehetőség határai között a legmesszebbmenően érvényre jusson, a végrendelet érvényes legyen, és hatályban maradjon. Előfordulhat, hogy e módszer alkalmazásával sem lehet minden kétséget kizáróan feltárni a végrendelező tényleges szándékát. A végrendelet ilyenkor sem dől meg (feltétlenül), hanem további erőfeszítéseket kell tenni az örökhagyói akarat kiderítése érdekében. Jelen tanulmány ilyen eseteket tekint át az elmúlt évtizedek bírói gyakorlatából.

Kulcsszavak: végrendelet, értelmezés, akarati elv, mens testatoris, szóhasználat, örökösnevezés, becenév

¹ A jogi nyelvről szóló írásokkal folytatjuk a Magyar Nyelvőr 2022. évi angol nyelvű különszámában (Norm clarity – „normavilágosság”) fölvetett kérdések tárgyalását. A különszám ingyenesen elérhető és letölthető itt: <https://nyelvor.mnyknt.hu/kulonszamok/>.

A végrendelet egy közkeletű definíció szerint „meghatározott jogi formához kötött szóbeli vagy írásbeli rendelkezés, amelyben valaki halála esetére személyes, illetve családi ügyeiről, főleg vagyona öröklésének módjáról végakarátát kinyilvánítja” (Magyar értelmező kéziszótár). Kulcsfogalom tehát a végakarát (németül *letzter Wille*, angolul *last will*), amely az ember utolsó, végső, vagyoni viszonyokat alakító rendelkezésében jut kifejezésre. A végrendelethez képest a jogi szaknyelvben tágabb fogalom a végintézkedés, mely többféle öröklési jogi jognyilatkozat összefoglaló elnevezése. A végrendelet mellett végintézkedésnek minősül az öröklési szerződés és a halál esetére szóló ajándékozás is.

Jogi természetét tekintve a végrendelet egyoldalú jognyilatkozat, amely csak személyesen tehető meg, vagyis kizárt például a képviselő útján történő végrendelezés.

Végrendelet többféle formában tehető. Bizonyos feltételek teljesülése esetén szóban is lehet végrendelezni, de tipikusabbnak mondható az írásba foglalt végakarát. Ez utóbbinak két fajtáját különböztetjük meg: az írásbeli magánvégrendeletet és a közvégrendeletet. Az írásbeli magánvégrendeleten belül különbség tehető az örökhagyó által saját kezűleg írt (holográf) és a más által írt (allográf) végrendelet között. Közvégrendeletet közjegyző előtt lehet tenni. A Ptk. a végrendelet valamennyi típusára nézve szigorú alakszerűségi és tartalmi érvényességi kellékeket ír elő, amelyeknek hiányában a végrendelet érvénytelen.

Ebből a szempontból említést érdemel a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 85. számú (részben az új Ptk.-ba beépült, részben a Kúria által is megerősített) állásfoglalása is, amely szerint „az okirat végrendeleti jellegének megállapításához legalább annyi szükséges, hogy külsőleg az örökhagyótól származóként jelentkezék, és halálesetre szóló olyan nyilatkozatot tartalmazzon, amelyből a végrendeleti minőség kitűnik. E két feltétel bármelyikének hiányában végrendeletről nem lehet szó. Valamely alaki kellék hiánya vagy esetleges akarathiba a végrendeletet jogi létezésétől nem fosztja meg, hanem csupán érvénytelenné teszi. Az érvénytelenség hivatalból nem, hanem csak akkor vehető figyelembe, ha arra az érdekelt hivatkozik.”

A végrendelettel szemben támasztott szigorú alakszerűségi követelmények és tartalmi előírások miatt a végakarát kinyilvánítása mindig alapos körültekintést, pontos, félreérthetetlen fogalmazást igényel az örökhagyó részéről. Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy milyen szempontok érvényesülnek az alakszerűségi előírásoknak megfelelő, tehát alakilag aggálytalan, de félreérthetően megfogalmazott végrendeletek értelmezése során, és arra a kérdésre keressük a választ, hogy az ítélkezési gyakorlatban kikristályoso-

dott-e olyan zsinórmérték, amelynek segítségével az egyértelműség követelményét nem teljesítő szóhasználat vagy mondatfűzés esetén is érvényt lehet szerezni az örökhatározó végakarátának. Megállapítható ugyanis, hogy a laikusok által alkotott végrendeletek viszonylag jelentős hányada mutat eltérést szóhasználatában nem csupán a jogi szaknyelvtől (Balázs 2007: 100–14), hanem a nyelvtudományban ismert mintanormától vagy eszményi normától is, hiszen alkotójuk egyéni szókinccse, gondolkodásmódja tükröződik benne (Balázs–Arató 2022: 92).

Vajon van-e létjogosultsága végrendelet esetében valamiféle normavilágossági követelményről beszélni (Tóth J. 2022: 9–15), illetve milyen, a konkrét megfogalmazáson túli (esetleg értelmezési segédelvekben rejlő) garanciák révén érhető el, hogy a végrendelet „üzenete” – legalábbis az esetek többségében – az örökhatározó tényleges akaratának megfelelően jusson el a címzettekhez, még sajátos vagy szokatlan fogalmazásmód esetén is?

A jelen tanulmányban elemzett bírósági döntések ma is irányadók, annak ellenére, hogy a 2014 óta hatályos új Ptk. az öröklési jog területén is számos változást léptetett életbe (Boóc 2020: 104).

A végrendelet jogi természete, értelmezésének jogszabályi háttere

Fentebb már említettük, hogy a végrendelet egyoldalú jognyilatkozat. A hatályos Ptk. szerint a jognyilatkozatot vita esetén úgy kell értelmezni, ahogyan azt a címzettnek a nyilatkozó feltehető akaratára és az eset körülményeire tekintettel a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint értenie kellett. A végrendelet azonban nem olyan természetű jognyilatkozat, amelyet valakihez intézünk, hanem amelyet papírra vetünk azért, hogy halálunk esetén hatályosuljon, vagyis a hagyaték átadásának alapidokumentuma, jogok és kötelezettségek forrása lehessen. Leszögezhetjük tehát, hogy a végrendelet az örökhatározó egyoldalú, nem címzett jognyilatkozata.

A Ptk. szerint a nem címzett jognyilatkozatot vita esetén úgy kell értelmezni, ahogyan azt a nyilatkozó feltehető akaratára és az eset körülményeire tekintettel a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint érteni kell. Ez a gyakorlatban a nyilatkozási és az akarati elv ötvözését jelenti azzal, hogy a hangsúly a hagyományoknak megfelelően a nyilatkozási elven nyugszik. Vagyis a nem címzett jognyilatkozat értelmezése során főszabály szerint elsődlegesen a nyilatkozat tartalmát szükséges vizsgálni, és csupán másodlagosan merül fel a kérdés, hogy az megfelel-e a nyilatkozó tényleges akaratának. Ez a fajta értelmezési mód azonban súlyosan sérelmes lenne egy olyan jognyilatkozat esetében, amely valakinek a végakarata. Éppen ezért a Ptk. speciális szabályokat ál-

lapít meg az alakilag aggálytalan végrendelet mint egyoldalú, nem címzett jognyilatkozat értelmezésére nézve. Eszerint a végrendeletet kétség esetén az örökhatályú feltehető akaratainak megfelelően és úgy kell értelmezni, hogy az örökhatályú akarata (mens testatoris) lehetőség szerint érvényre jusson. Vagyis elsődlegesen az akaratnak, mintsem a szavaknak kell jelentőséget tulajdonítani. A jogirodalom ezt az értelmezési módszert a favor testamenti elveként ismeri, amely azonban nem szolgálhat alapul a végrendelet alaki hibájának orvoslásához, vagyis az örökhatályú akaratainak – akár jelentős erőfeszítések árán való – feltárása egyedül alakilag aggálytalan végrendelet esetén jöhet szóba (Boóc 2020: 105). Egyes nézetek szerint – és a fentiekből is levezethetően – a favor testamenti elve az örökhatályú saját vagyona feletti rendelkezési jogának messzemenő elismerése, és ekként a magántulajdon szentségének kiteljesedése. A jogtudományban és az ítélkezési gyakorlatban kikristályosodott favor testamenti elv gyökereit megtaláljuk az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) 1882. §-ában is, amely szerint „a végrendeleti intézkedést kétség esetében úgy kell értelmezni, hogy az intézkedésnek foganatja legyen”, és „az értelmezés céljából minden olyan adatot figyelembe lehet venni, amely a végrendelet akaratára világosságot derít”.

A végrendelet értelmezése a gyakorlatban

Látható, hogy a végrendeletek értelmezése során a jogszabály alapján is az akarat elv érvényesül, szemben az egyéb jognyilatkozatokkal, amelyek esetében a nyilatkozati elv hangsúlyosabb. Az elmúlt évtizedek ítélkezési gyakorlata is azt támasztja alá, hogy „a végrendeletet a végrendelet szemszögéből kell értelmezni” (Peschka 1965: 3–53). Ez azt is jelenti, hogy a konkrét megfogalmazásoknak a végrendelet helyzetéből kiindulva kell jelentést tulajdonítani (Balázs 2008: 222–34). A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása, illetőleg elvi határozata szerint „a végrendelet értelmezésénél az örökhatályú szándékának helyes megállapításához nemcsak a végrendelet egyes rendelkezéseit és nemcsak a végrendeletben használt egyes kifejezéseket magukban véve kell elemezni, hanem a végrendelet egész tartalmának összefüggéseiben történő feltárása alapján kell a végrendelet valódi akaratát felderíteni” (LB PK 82). A bíróság tehát egyfajta komplex szövegvizsgálatot végez el a végrendelet értelmezése során (a komplex szövegvizsgálat gyakorlati megközelítéséhez lásd Balázs 1994: 233–6., több helyen megjelent rövid összefoglalóját). Bár a legfőbb bírói fórum iránymutatása egyértelmű, mégis előfordulhat, hogy e módszer alkalmazásával sem lehet minden kétséget kizáróan feltárni a végrendelet tényleges szándékát. A végrendelet

ilyenkor sem dől meg (feltétlenül), hanem további erőfeszítéseket kell tenni az örökhatályos akarata kiderítése érdekében. Elsődlegesen a végrendelet körülményei vizsgálándók, és ha ezek sem nyújtanak kellő támpontot, akkor az örökhatályosnak a végintézkedésen kívüli, előtte vagy utána bármilyen formában tett nyilatkozatai és kijelentései bírhatnak jelentőséggel. Ebből az is következik, hogy akár az örökhatályos ráutaló magatartása is segítséget nyújthat a végrendelet értelmezéséhez, pontosabban annak első lépéseként a valódi végrendelet körülményeinek feltárásához. Az ítélkezési gyakorlatban kikristályosodott elv szerint a végrendeletet úgy kell értelmezni, hogy az örökhatályos akarata a lehetőség határai között a legmesszebbmenően érvényre jusson, a végrendelet érvényes legyen, és hatályban maradjon (EBH 2011.2317). A végrendelet értelmezésének szükségessége azonban nem csupán bíróság előtti jogvitában merülhet fel, amikor valaki az örökhatályos végintézkedését megkérdőjelezi, és a végrendelet megtámadására irányuló keresetet terjeszt elő, hanem már a hagyatéki eljárásban is, amelyet közjegyző folytat le. Azt már láttuk, hogy a bíróságok a favor testamenti elv segítségével tárják fel az örökhatályos akaratait, de vajon jogosult-e a hagyatéki átadásának kérdésében döntő közjegyző ugyanerre? Ezt a kérdést is az ítélkezési gyakorlatnak kellett megválaszolnia. Egy néhány évtizeddel ezelőtti, de ma is irányadó eseti döntés szerint, amennyiben a végrendelet értelmezésre szorul, úgy a közjegyző csak a nyelvtani értelemben megállapítására szorítkozhat. Kötelezettsége azonban a feleket arról tájékoztatni, hogy az öröklési jogi vita eldöntése a bíróság hatáskörébe tartozik. A vitás hagyatéki ilyen esetben csak ideiglenes hatállyal adható át (ÍBH 1986.11. 465). A szóban forgó perben a végrendeletben szereplő „egymás közötti egyenlő arányban” megfogalmazás vetett fel értelmezési bizonytalanságot a szöveggörnyezetre figyelemmel. Az eseti döntés tanulsága, hogy amennyiben a hagyatéki eljárás során a végrendelet valamely rendelkezése nem teljesen egyértelmű, úgy a közjegyző a grammatikai értelmezés eredménye (ehhez lásd pl. a mondattani elemzést, Balázs 2018; Pölcz 2022: 177–85) alapján adja át a hagyatékot, mégpedig ideiglenes hatállyal azért, hogy az örökhatályos akarata feltárása körében szükséges további teendőket az öröklési jogi perben eljáró bíróság végezze el. Részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéskörrel a BH 1991.12.479. számú eseti döntés, amelynek kapcsán a bíróság még világosabban meghatározza a közjegyző általi végrendelet-értelmezés kereteit. Elvárás, hogy a közjegyző a nem pontosan megfogalmazott végrendeletet értelmezze, és a feleket ellássa a szükséges tájékoztatással. Különösen nem jogász által készített végrendeletek esetében lehet erre szükség. A Legfelsőbb Bíróság iránymutatása szerint a közjegyző csak az egyes kifejezések általánosan használt jelentéséből indulhat ki,

és értelmezése csak a kérdéses rendelkezés valószínű nyelvtani értelmének megállapításáig terjedhet. A konkrét ügyben olyan végrendelet került a közjegyző elé, amelyben az örökhagyó „egyetlen örökösül” nevezett egy bizonyos személyt, arra hivatkozva, nincs más, aki az értékeire „érdemes lenne”. Ennek tükrében kellett értelmezni a végrendeletnek azt a kitételét, hogy az örökhagyó a szövetkezeti lakását a „benne levő dolgokkal, értékekkel” hagyja a megnevezett örökösére. Ehhez képest az örökhagyónak pénzügyi helyzeténél elhelyezett pénze is volt, amelyet rendelkezési jogot biztosító értékpapír (takarékbetétkönyv, takarékcsekk) testesített meg. Az eldöntendő kérdés tehát az volt, hogy ez a vagyonelem is az örökhagyó lakásában lévő értéknek minősül-e a végrendelet szempontjából. A bíróság álláspontja szerint a közjegyző akkor járt volna el helyesen, ha a végrendelet szövegének grammatikai értelmezése útján arra a következtetésre jut, hogy az örökhagyó minden vagyonáról rendelkezett, és ez alól a lakásban, tehát az örökhagyó birtokában található értékpapír sem képez kivételt. A bíróság úgy fogalmaz, hogy a közjegyzőnek a végrendelet fentiek szerinti köznapi nyelvtani értelmét kellett volna feltárnia, és amennyiben az érdekeltek ezt vitatják, úgy a végrendelet alapján, de ideiglenes hatállyal kellett volna átadnia a hagyatékot. Amennyiben ugyanakkor a fentiek szerint eljáró közjegyző a végrendelet értelmezése során nyilvánvaló tartalmi aggálllyal (például az örökös személyének nem egyértelmű voltával) szembesül, úgy a hagyatékot a törvényes örökösök részére történő ideiglenes hatályú átadása mutatkozik helyénvalónak, ahogyan a Legfelsőbb Bíróság is megállapítja a BH 1987.12.445. számú eseti döntésében.

Fentebb már említettük, hogy a favor testamenti elve nem szolgálhat alapul a végrendelet alaki hibájának orvoslásához, vagyis kizárólag az alakszerűségi követelményeket maradéktalanul teljesítő végrendelet esetében van helye az akarati elv alkalmazásának (BH 2010.247). A bírói gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az okirat valóságának ellenőrzése körében sem lehet a szóban forgó elvre támaszkodni, vagyis ha például kétség merül fel az örökhagyó aláírásának kézeredetét illetően, akkor ez nem oszlatható el azzal, hogy az örökhagyó több alkalommal is kinyilvánította: vagyonát a végrendelet kedvezményezettjére kívánja hagyni.

Igen gyakori, hogy az örökhagyó maga veti papírra végrendeletét, és nem vesz igénybe jogi segítséget. A félreérthető, pontatlan, szakszerűtlen megfogalmazás nemritkán ennek következménye (ennek elméleti megközelítéséhez lásd: Vesszős 2022: 458). Súlyosan méltánytalan volna, ha a végrendelet ilyen ok miatt dőlne meg, ezért az ítélkezési gyakorlatban erre nézve is szilárd elvek kristályosodtak ki. Egy nem annyira régi kúriai döntés szerint a végrendeletben az örökhagyó által használt helytelen jogi kifejezéseket

az örökhatóság akaratának megfelelően kell értelmezni. Ez azt jelenti, hogy nem az örökhatóság szóhasználatából kell kiindulni, hanem a végrendelet tartalmát egészében, a megítélésénél szerepet játszó valamennyi körülmény feltárásával, az örökhatóságnak a végintézkedését követően, az alakszerűségi követelmények nélkül megtett nyilatkozatának figyelembevételével kell értelmezni (BH 2013.67). Az eseti döntéssel érintett perben az örökhatóság egy „Független” elnevezésű okiratot csatolt a végrendeletéhez, amelybe ugyancsak a végintézkedés körébe tartozó rendelkezéseket foglalt. A közjegyző úgy ítélte meg, hogy ez a csatolmány nem felel meg az írásbeli magánvégrendelettel szemben támasztott alakszerűségi követelményeknek, így a benne szereplő lakosságifolyószámla-követelést a törvényes örökösöknek adta át. Az ennek nyomán kibontakozó öröklési jogi perben a bíróság eltérő megállapításra jutott. Mivel az örökhatóság úgy rendelkezett a végrendeletében, hogy ingóságait egy bizonyos személyre hagyja, ezért az volt az eldöntendő jogkérdés, hogy a függetlenben szereplő lakosságifolyószámla-követelés (bankszámlán kezelt pénzösszeg) ingóságnak minősül-e. Mert ha igen, akkor az alakszerűségi követelményeket teljesítő végrendelet erre is kiterjed, és a független szerepe csupán annyi, hogy a végrendeletben összefoglalóan megjelölt ingóságok közül egyet külön is nevesít. A Kúria végül úgy foglalt állást, hogy a lakosságifolyószámla-követelés ingóságnak minősül, vagyis kiterjed rá az alakilag aggálytalan végrendelet, így nincs jelentősége annak, hogy az örökhatóság függetleneket is készített, és az nem felel meg az írásbeli magánvégrendelettel szemben támasztott alakszerűségi követelményeknek. A függetleneknek egyedül a végrendelet értelmezése (a valódi örökhatósági szándék felderítése) körében lehet jelentőséget tulajdonítani, és pedig annyiban, hogy az örökhatóság nyilvánvalóan nem kívánta a törvényes öröklés érvényesülését. A döntés további érdekessége, hogy indokolásában a Kúria egy éppen száz esztendővel korábbi határozatra is hivatkozik, amikor a Magyar Királyi Kúria Dt.XI.216. számú ítéletét kiemelve úgy fogalmaz, hogy az értelmezés céljából minden olyan adatot figyelembe lehet venni, amely a végrendelet akaratára világosságot derít.

Ehelyütt említendő még a BH 1985.7.266. számú eseti döntés is, amelyben a Legfelsőbb Bíróság általános érvénnyel szögezi le, hogy a végrendelet tartalmának megállapítása körében – ellenkező rendelkezés hiányában – a pénzt és a takarékbetétkönyvet ingó dolognak kell tekinteni. Ugyanez a döntés irányadó arra a gyakorta előforduló esetre nézve is, amikor az örökhatóság általános örökösöt nevez ugyan, de a végrendeletben csupán bizonyos vagyontárgyakat sorol fel, illetőleg a végrendelet és az elhalálozás közötti időszakban további vagyontárgyakat szerez, végrendeletét azonban nem újítja meg. Az íté-

kezési gyakorlatban kikristályosodott elv szerint, ha az örökhagyó általános örököszt nevezett, a törvényes örökösök a törvényes öröklés jogcímén a végrendeletben fel nem sorolt vagyontárgyakra nem tarthatnak igényt.

Egy másik, ma már etalonnak számító ügyben az igen magas korú, jogban járatlan, írni és fogalmazni alig tudó örökhagyó végrendeletét kellett a bíróságoknak értelmezniük. A legfőbb problémát az jelentette, hogy a végrendelező ajándékozásnak nevezte a végrendeleti juttatást, továbbá bizonyos szavakat (így például az ingatlan kifejezést) csak félig írt ki, mondatfűzése zavaros volt. Az okirat egyébként a végrendelettel szemben támasztott alakszerűségi követelményeknek megfelelt. A bíróság ebben az esetben is a favor testamenti elvét hívta segítségül annak eldöntése során, hogy vajon az örökhagyó a teljes vagyonáról kívánt-e rendelkezni, és az okiratban szereplő „in” betűkapcsolat az ingatlanvagyonat jelöli-e, avagy éppenséggel az állapítható meg, hogy a végrendelező csupán az ingóságait kívánta a végrendelet kedvezményezettjének juttatni, az ingatlanokat azonban nem. Nem volt tehát elegendő az alaktani értelmezés, amelyből azt a következtetést lehetett volna levonni, hogy az ingóság szó után szereplő „in” betűkapcsolat nyilvánvalóan az ingatlanvagyonat jelöli. A bíróság a következőképpen járt el. „Az örökhagyó által használt megnevezések közül az »ingó«, a »pénz« és a »betétkönyv« egyértelműen a vagyontárgyak meghatározott körére utal. Ezek mellett azonban az örökhagyó egy általános kifejezést is használt, amely a végrendelet szövegében »minden... értékemet« formában jelentkezik. Ez a kifejezés pedig értelemszerűen az örökhagyó vagyonának összességét jelenti, abból arra lehet következtetni, hogy minden értékét a felperesre kívánta hagyni”. Hiába használta irományában az örökhagyó „a halálom után ajándékozzom” fordulatot, az okirat ennek ellenére végrendeletnek minősül, hiszen halál esetére szóló egyoldalú juttatást tartalmaz. A helyes értelemre tehát a szöveg többirányú megközelítése deríthet fényt (Balázs 2007: 116–7).

Ez az eset kiválóan szemlélteti a favor testamenti elvének gyakorlati alkalmazását, a végrendelező valódi akaratának feltárásához segítséget nyújtó, támogató adatok bíróság általi következetes számbavételét (BH 1988.99).

Több érdekes és tanulságos eseti döntés is foglalkozik az örökösnevezéssel, amely – első hallásra talán meglepő módon – nem érvényességi feltétele a végrendeletnek. A BH 1986.7.277. számú eseti döntésében mutatott rá a Legfelsőbb Bíróság, hogy a végrendelet érvényes akkor is, ha örökösnevezést egyáltalán nem tartalmaz, hanem csak a törvényes örökös kizárásáról, kitagadásáról szól, hagyományrendelést vagy egyéb intézkedést tesz. Egy másik esetben az örökhagyó úgy végrendelezett, hogy halála esetén örökösét sorsolás útján válasszák ki egy gyermekotthon jó magaviseletű lakói közül. A bíróság ezt a rendelke-

zést, és így magát a végrendeletet is érvénytelennek nyilvánította azon az alapon, hogy az örökös személyét az örökhagyónak magának kell kijelölnie, azt sem más személyre nem bízhatja, sem sorsolás eredményétől nem teheti függővé (BH 1996.425).

Sokkal inkább a végrendeletek értelmezésével függ össze az az eset, amikor is az örökhagyó a családi és utóneve helyett a becenevét (Mami) írta a végintézkedést tartalmazó okiratra, sőt még az örökösét is a becenevén (Lacikánk) szólította kissé zavaros megfogalmazások közepette. Az örökös neve csak a végrendelet hátlapján került feltüntetésre. A bíróság megállapította, hogy az okirat végrendelet, mivel halál esetére tartalmaz rendelkezést, a jogszabály pedig nem kívánja meg, hogy a végrendeletet az örökhagyó a családi és utóneve teljes feltüntetésével írja alá, így megfelelő aláírásnak tekintendő a „Mami” aláírás is, különös tekintettel arra, hogy a kedvezményezett és az örökhagyó kapcsolattartásában az örökhagyó rendszeresen „Mami”-ként szerepel, és nem is vitás, hogy az okiratot ő maga írta. Mindezt a jog nyelvére lefordítva megállapítható, hogy a becenev használata az alaki érvényesség szempontjából akkor elfogadható, ha olyan nevet ír alá az örökhagyó, amely a végrendeletben érintett személyek körében ismert elnevezése volt.

A bíróság a szóban forgó esetben az örökös megnevezését is szabályosnak ítélte. A végrendelet szó hiánya sem jelentett problémát, ugyanis magából az okiratból egyértelműen kitűnt, hogy az örökhagyó a halála esetére kívánt rendelkezni (BH 1973.3.124).

Ezzel analóg, de bizonyos speciális körülmények miatt más eredményre vezető jogeset, amikor az örökhagyó saját kezűleg írt és aláírt végrendeletében minden vagyonát „legjobb barátjára” hagyta. Az eljáró közjegyző a végrendeletet örökösnevezés hiányában érvénytelennek tekintette, és a hagyatékot az öröklési jogi vitára figyelemmel ideiglenes hatállyal a Magyar Allamnak adta át. Az elsőfokú bíróság a bizonyítékok mérlegelésével azt látta megállapíthatónak, hogy a végrendeletben megjelölt legjobb barát egyértelműen azonosítható személy, így a végrendelet érvényes. A másodfokú bíróság ugyanerre a következtetésre jutott, általános érvényű megállapításokat azonban a Legfelsőbb Bíróság tett a jogerős határozatot hatályon kívül helyező, tehát a „legjobb barát” számára kedvezőtlen ítéletében. Eszerint az örökös személyének egyértelműen és kétséget kizáróan azonosíthatónak kell lennie a végrendelet és a per adatai alapján. A jogvita tárgyát képező esetben a „legjobb barát” megjelölés ilyenek nem minősül, mert relatív fogalom, így abból az örökös személye, illetőleg személyazonossága egyértelműen és kétséget kizáróan nem ismerhető fel. Az ügy általános tanulsága tehát, hogy az örökösnevezés a végrendeletben nemcsak név szerinti megjelöléssel

történhet, de annak kétséget kizáróan kell utalnia az örökös személyére (BH 2005.6.214).

A fentiekben sok szó esett a végrendelet bíróság általi értelmezéséről, ennek korlátait azonban csupán annyiban érintettük, hogy a favor testamenti elve nem szolgálhat alapul a végrendelet érvénytelenségét eredményező hiba orvoslására. A Kúria egyik közelmúltbeli döntése azonban egy további korlátra is rávilágított. Eszerint „a végrendelet értelmezése csupán az örökhagyó akaratának feltárására, de nem az örökhagyó végintézkedési rendelkezésének pótlására szolgál. A bírói gyakorlat szerinti értelmezési eszközök nem használhatók fel olyan jog érvényesítésére, amelyet a végrendelet nem tartalmaz, amelyet a végrendeletből nem lehet kiolvasni” (BH 2015.3.66). Ebben az ügyben az örökhagyó úgy fogalmazott a végrendeletében, hogy halála után vagyonával egy bizonyos alapítvány mindenkori vezetője saját belátása szerint és teljes mértékben rendelkezhet. A bíróság(ok)nak abban a kérdésben kellett állást foglalniuk, hogy ez a rendelkezés érvényes végrendeletnek tekinthető-e. Az elsőfokú bíróság álláspontja szerint a favor testamenti elv alkalmazásával arra lehet következtetni, hogy az örökhagyó jótékonsági célra rendelte fordítani vagyonát, az alapítvány mindenkori vezetőjének szánt tulajdonosi jog pedig lényegében az alapítvány örökös minőségét fejez ki. Ezzel ellentétes következtetésre jutott mind a másodfokú bíróság, mind a Kúria. Jogfelfogásuk szerint ugyanis az elsőfokú bíróság messze túlterjeszkedett a favor testamenti elvének alkalmazási keretein. Van ugyanis egy pont, ahol az ítékezésnek meg kell torpannia, amelyen az akarat elv segítségével sem léphet túl, ez pedig az, amikor a végrendeletben nem szereplő rendelkezést kellene pótolni. A per tárgyát képező esetben a bíróságnak azt kellett megítélnie, hogy tartalmaz-e a végrendelet a felperesként fellépő alapítvány javára szóló örökösnevezést. A felsőbbbíróságok álláspontja szerint a végrendelet szövegéből, megfogalmazásaiból csupán az volt megállapítható, hogy hagyatékát az örökhagyó jótékonsági célra kívánta fordítani, és csupán a kiválasztás lebonyolításával bízta meg a felperesi alapítványt vezető atyát. Nem lett volna ugyanis akadálya annak, hogy a végrendelező egyértelműen az alapítványt nevezze örökössé, valamilyen oknál fogva azonban nem így tett, hanem sokkal inkább végrendeleti végrehajtót, megbízottat jelölt ki, így az állagörökléssel kapcsolatos szándéka rejtve maradt, az az akarat elv segítségével nem is pótolható.

Ehhez némiképp hasonló eset, amikor a jogban ugyancsak járatlan örökhagyó egy jogi személy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti egységét nevezi meg örököséül. Jó példa erre a Kúria EH 2011.2317. számú határozatában tárgyalt ügy, amelynek lényege, hogy az örökhagyó akként

rendelkezett végrendeletében, hogy házas ingatlana vagy annak ellenértéke egy bizonyos gyermekkórházé legyen. Az elsőfokú bíróság érvényesnek ismerte el a végrendeletet, és a hagyatékot a jogképességgel rendelkező egészségügyi ernyőszervezetnek adta át. A másodfokú bíróság megállapította, hogy a végrendeletben megjelölt egészségügyi intézmény jogképességgel nem rendelkezik, így nem örökölhet, örökössé nem is nevezhető, azt a jogi személyt pedig, amelynek szervezeti egysége a szóban forgó kórház, az örökhagyó nem nevezte örökössé, így a végrendelet érvénytelen. A Kúria a végrendelet értelmezéséhez ismét a favor testamenti elvét hívta segítségül, rámutatva, hogy „az örökösnevezést a Ptk. nem köti meghatározott formához, így azt sem kívánja meg, hogy az örökhagyó azt, akinek a hagyatékát juttatni kívánja, örökösnek jelölje meg. Ebben a vonatkozásban sem a végrendeletben használt kifejezés az irányadó, hanem az örökhagyó akarata”. A per tárgyát képező esetben az volt vizsgálendő, hogy az örökhagyót milyen cél vezette. A végrendelet szó használata alapján arra lehetett következtetni, hogy az örökhagyó elkötelezett volt vagyona gyermekgyógyászati célú felhasználása mellett. A végintézkedésben említett, önálló jogképességgel nem rendelkező intézmény ez irányú tevékenysége egészségügyi ernyőszervezet keretében valósul meg, így az örökös egyes-egyedül ez utóbbi lehet. A Kúria iránymutatása szerint az ilyen módon megállapított örökös felelőssége, hogy a végrendeleti juttatás betölti-e a rendeltetését, vagyis az örökhagyó célja szerint eljut-e a gyermekgyógyászati tevékenységet végző szervezeti egységhez. A döntés általános tanulsága, hogy a jogi személy minősül végrendeleti örökösnek akkor, ha az örökhagyó a végrendeletben a jogi személy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti egységét nevezte meg örökösnek.

Különösen a jogban járatlan személyek esetében gyakori, hogy végrendeletükben felsorolnak konkrét vagyontárgyakat, annak ellenére, hogy szándékuk látszólag a teljes vagyonukról való végrendelkezésre irányul. A probléma jellemzően abból származik, hogy a végrendeletben nevesített vagyontárgyak vagy nem állnak már rendelkezésükre a halál pillanatában, mert a helyükbe időközben más értékek léptek, vagy a vagyon a végrendelet óta számottevően gyarapodott. Ilyenkor ugyancsak a végrendelet értelmezése válik szükségessé, hiszen az is elképzelhető, hogy valaki tényleg csupán bizonyos vagyontárgyakat érintően végrendelkezik, egyebekben pedig a törvényes öröklésnek enged teret. Előrebocsátandó, hogy a következetes ítélkezési gyakorlat szerint egyáltalán nem is kell a végrendeletnek a hagyaték tárgyát tartalmaznia. Amennyiben az örökhagyó csupán annyit ír, hogy meghatározott személy örököljön utána, abból kell kiindulni, hogy teljes vagyontát kívánta az örökössé nevezett személyre hagyni, és a törvényes

öröklést kizárta. Mindezt jól szemlélteti egy konkrét jogeset is, amelynek tárgyát egy részben félreérthető, de legalábbis nehezen értelmezhető megfogalmazások tartalmazó, kézzel írott végrendelet képezte. Az örökgyó így fogalmazott: „Végrendeletem! 1989. június 10-én 11 óra 25 perc! Tar. Haszonélvezet I. I.-nére száll! Az örökös az édes fiam, Ferenc! Segítsék támogatni A.-t és M.-et! Saját kezűleg T. F.” Először is kérdésként merült fel a perben, hogy az örökgyó teljes vagyónára kiterjed-e az idézett végrendelet. A bíróságok arra a következtetésre jutottak, hogy igen, mivel „a vagyónra vagy a vagyón egy részére vonatkozó rendelkezéshez [...] nem szükséges, hogy az örökgyó a vagyontárgyait kifejezetten megjelölje: a hagyatékban való részesedés mértékét és módját ugyanis az örökgyó az örökös minőség meghatározásával is kifejezésre juttathatja. Az adott esetben a végrendeletnek az a kitétele, hogy „a haszonélvezet I. I.-nére száll”, továbbá „az örökös az édes fiam, Ferenc”, valójában a hagyatékban való részesedést, illetőleg annak módját is jelöli, függetlenül attól, hogy a „hagyaték” vagy a „vagyón” kifejezést a végrendelet nem tartalmazza. Az A. és M. támogatására vonatkozó felhívás további problémákat vetett fel. A végrendelet megdőlésében érdekelt felek ugyanis állították, hogy ez érthetetlen, nem konkretizálható feltételnek minősül, amely a Ptk. alapján érvénytelen. Az érvénytelen feltétel a végrendelet egészének érvénytelenségét eredményezi, ha megállapítható, hogy az örökgyó a rendelkezést az érvénytelen feltétel nélkül nem tette volna meg. A bíróság ebben a kérdésben is eltérő megállapításra jutott. A per során egyértelműen sikerült azonosítani a szóban forgó személyeket, és kiderült, hogy azok az örökgyó korábbi házasságából származó gyermekei. Ezek után eldöntendő kérdés volt, hogy vajon az örökgyó ezeket a személyeket is részesíteni kívánta-e hagyatékából, avagy erről nincs szó, és csupán arra kérte végrendeleti örökösait (Ferencet és I. I.-nét, a haszonélvezeti jog megszerzőjét), hogy támogassák korábbi házasságából származó gyermekeit, ne feledkezzenek meg róluk. A végrendelet szövegének értelmezése alapján a bíróság ez utóbbit látta megalapozottnak, vagyis azt, hogy az egész vagyónáról rendelkező örökgyó kizárta a korábbi házasságából származó gyermekeit az öröklésből, és csupán egyfajta meghagyást tett a javukra, amely a Ptk. rendelkezési alapján nem érvénytelen (BH 1995.1.34).

Igen gyakori eset, hogy az örökgyó azt kívánja végrendeleti juttatásban részesíteni, aki betegsége, idős kora esetére gondozási kötelezettséget vállal, és azt ténylegesen teljesíti is. Ilyenkor jellemzően olyan megfogalmazásokkal találkozunk, hogy „örökösöm X. Y., ha rászorultságom esetén ápol és gondoskodik rólam, ha viszont nem szorulok ápolásra, vagy X. Y. nem gondoskodik rólam, akkor X. Z. örököljön utánam”. Egy konkrét perben a bí-

róságnak azt kellett eldöntenie, hogy az ilyen rendelkezés nem ütközik-e az utóörökösnevezés jogszabályi tilalmába. A jogerős ítélet szerint ez vagylagos örökösnevezés, amely nem jogellenes. Az örökagyó a hagyatékban való részesítést feltételhez kötötte, és a végrendelet hatályának beálltát bizonyítalan jövőbeli eseménytől tette függővé. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a gondviselésre való rászorultság a felek magatartásától független, objektív körülménynek, a jogszabály szóhasználatában bizonyítalan jövőbeli eseménynek minősül, vagyis a végintézkedés hatályának beállta ahhoz jogszerűen köthető. A bíróság szerint azt, hogy egy feltétel mikor tekinthető semmisnek, az örökagyó feltehető akarására is tekintettel, a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint kell megítélni (BH 2012.8.197).

Végül érdemes röviden kitérni azokra az esetekre, amikor olyan személy végrendelezik, akinek olvasási vagy íráskészsége valamilyen mértékű fogyatkozásban szenved. A törvény szerint, aki vak, írástudatlan vagy olvasásra, vagy nevének aláírására képtelen állapotban van, írásban érvényesen kizárólag közvégrendeletet tehet. A nem teljesen egyértelmű helyzetekben alkalmazható zsinórmértéket az ítélkezési gyakorlat munkálta ki. Eszerint az a személy, aki csak a nevének leírására képes, de egyébként írni nem tud, elolvasni pedig csak a nyomtatott betűket képes, írástudatlan személynek minősül, és érvényesen csak közvégrendeleti formában rendelkezhet a vagyonáról (BH 200.2.144.).

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy míg a jogalkotásban a jogi szövegekkel szemben egyértelműen érvényesül a normavilágosság követelménye (Czine 2022: 65), addig ehhez a vagyoni viszonyokat szabályozó, alakító végrendeletek nyelvezetét illetően legfeljebb elsőrendű érdek fűződik. A nem kellően világos megfogalmazású végintézkedés ugyanis öröklési jogi vitát szülhet, amelynek keretében a bíróság maga kénytelen az örökagyó félreérthetően papírra vetett végakarátát utólag feltárni. Természetesen nem elvárás, hogy az örökagyó jogi szakkifejezéseket használjon, vagy jogilag precízen fogalmazzon, hiszen a jogi szaknyelv keretein kívül is lehet egyértelműen végrendelezni (Minya–Vinnai 2018: 13–9., illetve Antal é. n.). Jóllehet, az ebből a szempontból töretlennek mondható, immáron évszázados ítélkezési gyakorlatban mára egyértelmű zsinórmértékek kristályosodtak ki a végrendeletek szövegének értelmezésére, mégis célszerű – különösen az igen jelentős vagyonokat érintő végintézkedéskor – jogi szakértelemre támaszkodni annak érdekében, hogy ne férhessen kétség az örökagyó végakaratahoz, és az mindenképpen érvényre jusson.

Szakirodalom

- Antal Zsolt szerk. é. n. [2017] A bírósági szervezet sajtóközleményei a médiaképesség tükrében. Országos Bírósági Hivatal, h. n.
- Arató, Balázs – Balázs, Géza 2022. The linguistic norm and norm of legal language. Magyar Nyelvőr Special Issue: Norm Clarity. *Magyar Nyelvőr* 91–103. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.91>
- Balázs Géza 1994. A komplex szövegvizsgálat szempontjai. In: Balázs Géza: *Szöveg-tani gyakorlatok, vázlatok és tanulmányok*. ELTE, Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 233–6.
- Balázs Géza 2007. A jogszabályok közérthetősége. Nyelvi követelmények a jogi szaknyelvben. In: Dr. Gyergyák Ferenc – Dr. Kiss László (szerk.): *Általános jogalkotási ismeretek. Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez*. Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ. Budapest. 100–14.
- Balázs Géza 2007. Szövegalkotás és szövegértelmezés. In: Balázs Géza: *Szöveg-antropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Kht. Budapest. 116–7.
- Balázs Géza 2008. Gondolkodási formák, gondolatalakzatok, szövegtípusok. A szövegtípusok antropológiai jellegű megközelítései. *Magyar Nyelvőr* 222–34. <https://nyelvor.mnyknt.hu/wp-content/uploads/132207.pdf>
- Balázs Géza 2018. Mondatelméletek és elemzési modellek. In: Balázs Géza – Lengyel Klára (szerk.): *Grammatika és oktatás – időszzerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Inter (IKU), Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 131–46.
- BH = bírósági határozat
- Boóc, Ádám 2020. Comments on Some Important and Current Problems of the Law of Succession in Hungary – Considering Historical Aspects. *Journal on European History of Law* 2: 104–10.
- Czine, Ágnes 2022. Constitutional aspects of clarity of legal provisions. Magyar Nyelvőr Special Issue: Norm Clarity. *Magyar Nyelvőr* 65–80. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.65>
- EBH = elvi bírósági határozat
- ÍBH = ítéltáblai határozat
- Minya Károly 2018. Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. (Társszerző: Vinnai Edina) *Magyar Jogi Nyelv* 2/1: 13–9. (2018. május) <https://joginyelv.hu/hogyan-irjunk-erthetoen-kilendules-a-jogi-szaknyelv-komfortzonojabol/>
- Peschka Vilmos 1965/1980. A jogügyletek értelmezése. *Állam- és Jogtudomány* 8/1: 3–53; részben kiegészített másodközlés in: Peschka Vilmos: *Jog és jogfilozófia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 426–500.
- Pölcz Ádám 2022. A mondattani elemzés életszerűségéről. *Magyar Nyelvőr* 177–85. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.2.177>

- Tóth J., Zoltán 2022. Clarity of norms in the light of the content requirements of legislation, legislative errors and their consequences – in general and with particular regard to the legislative requirements in Hungary. *Magyar Nyelvőr* Special Issue: Norm Clarity. *Magyar Nyelvőr* 3–15.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.3>
- Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.) 2018. *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Wolters Kluwer Kft. Budapest. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Vesszős Balázs 2022. A félreértés pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 458–75.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.4.458>

Arató Balázs
egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem
E-mail: arato.balazs@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0001-5854-8018>

Abstract

ARATÓ, BALÁZS

SOME QUESTIONS ON THE INTERPRETATION OF TESTAMENTS

To establish the testamentary nature of the document, it must at least appear to be from the testator and contain a declaration for the case of death which shows that it is testamentary. The declaration of the testator's will always requires careful consideration and precise, unambiguous wording on the part of the testator. The will is interpreted in accordance with the principle of intent, as opposed to other legal declarations where the declaratory principle is more important. The notary who conducts the probate proceedings may confine himself to ascertaining the (ordinary) grammatical meaning and the further work necessary to ascertain the testator's will may be carried out by the court hearing the succession proceedings.

According to the principle established in case-law, a will must be interpreted in such a way as to give the widest possible effect to the testator's wishes and to ensure that the will is valid and remains in force. It may not be possible to establish beyond doubt the testator's real intention by applying this method. In such cases, the will will not (necessarily) be overturned, but further efforts will have to be made to ascertain the testator's intention. The present paper reviews such cases from the judicial practice of the last decades.

Keywords: testament, interpretation, testamentary principle, mens testatoris, vocabulary, hereditary name, nickname

**A NORMAVILÁGOSSÁG KÖVETELMÉNYÉNEK VIZSGÁLATA
A KÖZBESZERZÉSI JOGSZABÁLYOK ESETÉN**

Kivonat

A normavilágosság a jogbiztonság elvén keresztül a jogállamiságból levezetett alkotmányos követelmény, amely mindenkor és minden jogszabály esetében kötelezi a jogalkotót az értelmes és világos, a jogalkalmazás során felismerhető normatartalom megalkotására. A jelen dolgozat a közbeszerzési jogszabályokhoz kapcsolódóan vizsgálja a normavilágosság követelményének teljesülését két eltérő esetkörben.

Kulcsszavak: normavilágosság, jogértelmezés, közbeszerzés, tartalékkeret, pótmunka

Problémafelvetés

Savigny eredeti elképzelései szerint az értelmezési folyamat (nyelvtani, logikai, rendszertani stb.) a „jó állapotban lévő jogszövegek” esetében működik megfelelően. Ugyanakkor a megfogalmazás nyelvtani, stílárius helyességének megítélése – a 682/B/1993. AB-határozat szerint – nem alkotmányossági kérdés, ahogyan a nem kielégítő jogszabály-szerkesztési megoldások sem feltétlenül okoznak alaptörvény-ellenes helyzetet (lásd: 24/2014. [VII. 22.] AB-határozat). Azokban az esetekben, amikor a jogszöveg nyelvtani okokból, esetleg a jogalkotás szakmai követelményeinek nem mindenben felel meg, ezért nincs „jó állapotban”, a normavilágosság nem feltétlenül biztosított. Igaz lehet-e ez az állítás? A jogalkalmazót melyik módszer vezeti ilyenkor eredményre? A Szászy-Scwarz-féle pragmatikai hozzáállás, ami valójában a nyelvtani-logikai stb. értelmezést egy folyamatként fogja fel, vagy (Blutman László után) a MacCormick–Summers–Pokol-rendszer, ami nem a módszerek, hanem az értelmezési alapok szerint különböztet. Esetleg a kétféle megközelítés valójában ugyanaz, és mindkettő célt érhet. Pontosabban fogalmazva mindkét megközelítés alapján el lehet jutni addig, hogy az értelmezés eredményt hozzon, de a kérdés valójában az, hogy ugyanazt az eredményt hozza-e.

Minden jogszabály esetén előfordul, hogy a benne foglalt egyes rendelkezések nem mindenben elégítik ki azt a követelményt, amelyet a normavilágosság követelménye előír számukra. Ez a megállapítás igaz a közbeszerzési jogszabályok egyes tételeire is.

A jelen tanulmány arra kísérel meg választ adni, hogy az építési beruházás tárgyú közbeszerzési eljárásokban a tartalékkeret felhasználására vonatkozó szabályozás, illetve a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörének megállapítására vonatkozó, 2018. évi jogszabály-módosítás mennyiben teljesíti a normavilágosság követelményét. Másrészt arra keresi a választ, hogy a fentiekben említett két értelmezési paradigma alkalmazásával a jogalkalmazók milyen következtetésre juthatnak.

1. Bevezetés. Röviden a normavilágosság fogalmáról

A jogalkotás legalapvetőbb tartalmi követelményeit a jogtudomány már korábban rögzítette, amelyet később az Alkotmánybíróság értelmezése alapján – az Alaptörvényből eredő követelményként – a jogalkotási törvény is megismételt. Szladits kifejezetten felhívta a figyelmet, hogy „a jogbiztonság szempontja mindenekelőtt a törvényhozóval szemben támaszt különböző kívánalmakat. Elsősorban olyan jogrendszer kiépítését kívánja tőle, amely a jogintézményeket lehető részletességgel és szabatosséggel írja körül” (Szladits 1941: 40–4). Mindez a jelenleg hatályos jogalkotásról szóló törvény szerint abban a rendelkezésében testesül meg, amely szerint a jogszabálynak a címzettek számára egyértelműen értelmezhető szabályozási tartalommal kell rendelkeznie a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 2. § (1) bekezdése szerint. Az egyértelműen értelmezhető tétel a normavilágosság alapvető követelménye, amely egyben a jogbiztonság és átláthatóság velejárója is, ahogyan erre Arató Balázs is utal: „The requirement of norm clarity is often combined with the principles of legal certainty and transparency” (Arató 2022: 87; illetve hasonlóan: Balázs 2007).

A normavilágosság fogalmát és követelményét sem az Alaptörvény, sem a jogszabályok nem tartalmazzák, és nem volt megtalálható a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló, 1949. évi XX. törvényben sem. A fogalom a jogállamiság elvéből, a jogbiztonságon mint származtatott alapelven keresztül vezethető le, ahogy ezt az Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB) egy korai döntésében rögzítette: „Az Alkotmánybíróság elvi élel mutat rá arra, hogy a világos, érthető és megfelelően értelmezhető normatartalom a normaszöveggel szemben alkotmányos követelmény. A jogbiztonság – amely az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogállamiság fontos eleme – megköveteli, hogy a jogszabály szövege értelmes és világos, a jogalkalmazás során felismerhető normatartalmat hordozzon” (26/1992. [IV. 30.] AB-határozat Indokolás IV. 1). Két fontos megállapításra kell itt felhívni a figyelmet. Az egyik a normavilágosság fogalmi elemeinek rögzítése, amely

alapján a tételes jogi rendelkezéseknek világosnak, érthetőnek és megfelelően értelmezhetőnek kell lenniük. A másik megállapítás a reláció, ami azt jelenti, hogy az ilyen módon tételezett normatartalomnak elsősorban a jogalkalmazók számára kell felismerhetőnek lennie (Szatmári 2016: 18–50).

Ezt követően az AB több alkalommal foglalkozott a normavilágosság követelményével, amelyek alapján az alapelv lényegi elemei megragadhatók. A norma abban az esetben felel meg ezen követelménynek, ha nem homályos, nem többértelmű és nem ellentmondásos (tehát világos), és így alkalmas arra, hogy a jogalkalmazók a jogszabály tartalmát meg tudják állapítani. Az ilyen rendelkezések általánosságban fogalmaznak és keretjellegű szabályokat tartalmaznak, nem elvárás a minden élethelyzetre kiterjedő, részletes szabályalkotás.

Ezen értelmezés alapján a címzettek a jogalkalmazókra vannak utalva, tekintettel arra, hogy nem alkotmányos követelmény a címzettek általi értelmezhetőség. Elegendő annyi, hogy a világosan megfogalmazott jogszabályok következetes alkalmazása által a címzettek (azok, akikre a norma rendelkezéseket tartalmaz) számára az adott norma hatása kiszámítható és előre látható lesz (42/1997. [VII.1.] AB-határozat).

Ami a normavilágosság nyelvi, nyelvtani vonatkozását illeti, a 1160/B/1992 AB-határozat szerint a „jogszabályok rögzített nyelvi formában jelennek meg. A nyelvi megfogalmazás fogalmai, kifejezései mindig általánosak. Így adott esetben mindig kérdéses lehet, hogy a konkrét történeti tényállás a jogi normában szereplő fogalom körébe tartozik-e”. Előfordulhat azonban, hogy a norma nyelvi, nyelvtani szempontból helytelen, ami megnehezíti az értelmezést. Ezzel kapcsolatban az AB kifejezetten úgy fogalmazott, hogy „a fogalommeghatározás tartalmi megalapozottságának és a megfogalmazás nyelvtani és stílári helyességének megítélése pedig nem tartozik az alkotmányossági vizsgálat körébe” (682/B/1993. AB-határozat).

A hatályos közbeszerzési törvény (továbbiakban: Kbt.) tekintetében a normavilágosság követelményét a tartalékkeret felhasználásának szabályozása, illetve – ellenpéldaként – a 2018. január 1-től hatályba lépett törvény módosítás alapján kialakult helyzet vonatkozásában is vizsgálható.

2. A jogértelmezés és a normavilágosság összefüggései

A kodifikált jog a Savigny által felállított rendszer alapján tételezi a módszerek felosztását, az ismert nyelvtani-logikai-történeti-rendszertani négyes mentén azzal, hogy a gyakorlatban valójában ezek együttes alkalmazása történik. Ugyanakkor az értelmezési módszerek kategorizálása itt nem ér

véget. Ismert a jogirodalomban ennél szűkebb felosztás is, amely kizárólag a nyelvtani-logikai értelmezési tengely mentén azonosítja az értelmezés folyamatát (Blutman 2008: 3). Illetve létezik a Blutman László által MacCormick–Summers–Pokol-rendszerként vagy felosztásként hivatkozott módszer, amely az értelmezés tizenkettő alapját különbözteti meg (Blutman, id. mű, Pokol 2005: 217–40). Már ebből látható, hogy nem könnyű tiszta fogalmakat, éles kategóriákat rögzíteni a jogszabályok értelmezéséhez szükséges módszerek vonatkozásában.

A jogértelmezés olyan tevékenység, amelynek során a jogalkalmazó különféle eszközöket és módszereket használ annak érdekében, hogy a tételes normák jelentéstartalmát feltárja a normáknak megfelelő cselekvés érdekében. Savigny definíciói szerint a jogértelmezéshez használt egyik eszköz és egyben módszer is, a nyelv, vagyis a nyelvtani értelmezés (*interpretatio grammatica*) módszere, amely nem más, mint a jogi norma nyelvi megfogalmazása és a konkrét tényállás közötti kapcsolat vizsgálata (Savigny 1840: 222). Mindez a tételes szabályokban szereplő szavak, kifejezések, fogalmak, illetve mondatrészek elemzését jelenti nyelvtani szabályok alapján, és összevetésüket az elbírálni kívánt tényállással. Visszautalva a fentiekre ez nem magától értetődő folyamat.

Szászy-Scwarz Gusztáv utal arra, hogy a grammatikai értelmezés – annak szó szerinti értelmében – nem alkalmas feltétlenül a szövegréteg értelmének feltárására. Ennek okát abban kell keresni, hogy az adott szó, szókapcsolat önmagában nem, kizárólag összefüggéseiben vezethet el az értelmezésnek arra a fokára, amely feltárhatja a normák jelentését (Szászy-Scwarz 1912: 84–5). Mindez nem jelent mást, mint a kapcsolatot, mi több szerves összefüggést a nyelvtani és a tágabb értelemben vett logikai értelmezés között, ugyanis a két módszer valójában az értelmezés folyamatában összekapcsolódó egész. Tágabb értelemben vett logikai értelmezés alatt lehet érteni a rendszertani, törvényi és célvezérelt értelmezés elemeinek megjelenését az értelmezés során, ugyanis – formális értelemben – sok esetben ezek összessége vezet el a megfelelő tartalmi következtetéshez, attól függően, hogy az adott törvényszöveg milyen kapcsolatait szükséges feltárni. Ez – a korábban említett szerzők alapján – egy kibővített logikai értelmezés, amelynek első állomása a nyelvi értelmezés.

Szászy-Scwarz pragmatikai értelmezései nyomán Blutman László az idézett művében kifejti, hogy a nyelvtani értelmezés mint kifejezés miért nem kielégítő annak leírására, hogy a jogalkalmazók milyen módon jutnak el a szövegréteg jelentéstartalmának feltárásához (Blutman id. mű). Érdemes az erre vonatkozó részek szó szerinti idézése.

„A »nyelvtani értelmezés« (interpretatio grammatica) fogalma legjobb esetben is XIX. századi felfogást tükröz, de már akkor is meglehetősen elavultnak volt tekinthető. [...] E felosztásban, a nyelvre alkalmazva és némileg leegyszerűsítve, a szemantika a nyelv és a nyelv által jelölt jelenség közötti viszonyra (jelentéstan), a pragmatika a nyelv és a nyelvhasználó közötti viszonyra (a nyelvhasználat körülményei), míg a szintaktika (az általános nyelvészetben: szintaxis) a nyelv egységeinek egymás közötti formális szerveződési szabályaira és viszonyára (nyelvtan) utal. Egy jogszöveg nyelvi jelentését e három vonatkozás keresztpontjában találhatjuk meg.”

Mindez azt jelenti, hogy már önmagában a nyelvi értelmezés is összetettebb gondolati tevékenységet feltételez, mint a szavak egyszerű jelentése alapján megítélni az adott tényállást.

Ehhez képest a MacCormick–Summers–Pokol-rendszer a logikai értelmezést kizárólag a maximák szintjén rendeli alkalmazni, és a szövegréteg, a dogmatika, a bírói kazuisztika, illetve az alkotmányos réteg vizsgálatával jut el az értelmezésig.

Az értelmezés módszerének megválasztása mindig az adott tényállástól és alkalmazni kívánt jogszabályi tételtől függ. Ezen a ponton érdemes elkülöníteni az Alkotmánybíróság által is hivatkozott bírói jogalkalmazást attól a tevékenységtől, amelyet a jogalanyok egyébként végeznek, amikor a jogszabályok rendelkezéseit alkalmazzák. Ez utóbbi jogalkalmazásban felmerülő ellentmondások egészen addig rejtve maradnak, ameddig valamely okból a bírósági jogalkalmazás szükségessége fel nem merül.

3. A tartalékkeret szabályozásának ellentmondásai

Az építési beruházás tárgyú közbeszerzési eljárások alapján megkötött, kivitelezési szerződések tekintetében a tartalékkeret szabályait a 322/2015. (X.30.) Korm. rendelet (továbbiakban: kormányrendelet) 20. §-a szabályozza. A tartalékkeret jogintézményének a lényege, hogy az ellenértéken felül a megrendelő meghatározott összegben pénzügyi tartalékot biztosít, amely – bizonyos keretek között – felhasználható a teljesítésre anélkül, hogy a felek a Kbt. 141. §-ában foglalt szigorú szabályokat figyelembe véve a szerződésüket módosítanák. Röviden elegendő itt utalni arra, hogy a közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződést a felek csak megfelelő feltételek fennállása esetén módosíthatják, azaz a szerződéses szabadságukkal csak korlátozottan élhetnek, amikor a szerződés tartalmát megváltoztatják (Smaraglay 2022: 1118). A szigorú szerződészmódosítási eljárásrend alól a Kbt. több kivételt enged, ilyen például a teljesítés során a tartalékkeret felhasználása.

3.1. A tartalékkeret mint többletmunkák fedezete

A kormányrendelet szerint a tartalékkeret két esetben használható fel. Egyrészt az építési beruházás teljesítéséhez, a rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükséges munkák ellenértékének elszámolására, másrészt a szerződés teljesítése során szükségessé váló, a Ptk. 6:244. § (2) bekezdése szerinti pótmunka elvégzésére is felhasználható, feltéve hogy a (3) bekezdésben foglaltaknak megfelelően.

A rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükséges munkák ellenértékét nem lehet másként azonosítani, mint a Ptk. 6:244. § (1) bekezdésének második fordulója szerinti többletmunka ellenértékét (Fenyőházi–Rajkai 2019: 11–3; Fuglinszky 2018: 10). A részletesebb bemutatást mellőzve elegendő itt azt rögzíteni, hogy a tartalékkeret a műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák ellenértékének finanszírozására használható fel, amennyiben azok a tételek a szerződés megkötésekor nem voltak előre láthatók.

A probléma és az ellentmondás szembevetendő, amelyet a jogalkotó az utalásos szerkesztési technikával idézett elő olyan fogalmak esetében (pótmunka-többletmunka), amelyek lényegükben különböznek egymástól.

Kérdés, hogy a jogalkalmazás során a kormányrendelet 20. § (3) bekezdésében foglaltak megfeleltethetők-e a Ptk. műszaki szükségességből felmerülő többletmunka fogalmának, mivel a kormányrendelet nem utal vissza a Ptk. többletmunkaszabályára, ameddig ezt a pótmunka vonatkozásában megteszi. A „mű rendeltetésszerű használatra alkalmas megvalósítása” és az „építési beruházás teljesítéséhez, a rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükséges” meghatározások látszólag azonosnak tűnnek, ugyanakkor a nyelvtani értelmezés önmagában nem feltétlenül hoz eredményt. Ennek oka nem kizárólag a szavak jelentésében keresendő, bár az mindenképpen feltűnik, hogy a Ptk. fogalmához képest a kormányrendelet egy további kitétel is rögzít, amely a „biztonságos használathoz szükséges” fogalmi elem (abban az esetben, ha a „mű” és az „építési beruházás teljesítése” fogalmak egymással azonosíthatók). Mivel maga a jogszöveg nem ad magyarázatot arra, hogy miért kell a biztonságos használathoz szükségességet előírni a tartalékkeret felhasználásához, ezért további jogértelmezési módszereket szükséges igénybe venni.

A logikai értelmezés során szövegértelmezési maximák és logikai elvek segítségével lehet feltárni a nem egyértelmű norma jelentését (Tóth J. 2015: 7). Nyugvópontra viheti az értelmezést az argumentum a simili, amely a hasonlóból történő következtetés alapján segít az értelmezésben. Nem vitás, hogy a Ptk. és a kormányrendelet fogalmai hasonló jelentéssel bírnak, ahogyan erre már az *interpertatio grammatica* vonatkozásában utalt az előző

fejezet. Ennek ellenére továbbra is kérdés lehet a „biztonságos használat” kitétel, amely leginkább a rendeltetésszerű jelző megerősítése lehet, valódi többlettartalom nélkül. Ugyanis, a rendeltetésszerű használat fogalmilag magában foglalja azt, hogy az – a használóra nézve – biztonságos is egyben, azzal, hogy ezt a jogszabály nem mondja ki. Mindez azt jelenti, hogy a várt nyugvópontot a logikai értelmezés sem hozta el.

Talán a dogmatikai értelmezés – összhangban a rendszertani és a teleologikus értelmezéssel – lehet, ami végül választ adhat a kérdésre? (Részletesebben a *de lege lata* vizsgálatról lásd Tóth J. idézett művét.) Ennek rövid levezetése szerint a kormányrendeletben a tartalékkeret felhasználásának indokát adó tételek és a Ptk. szerinti műszaki szükségességből felmerülő többletmunka azért azonos fogalmak, mivel ez van összhangban a Ptk.-nak a vállalkozói díjra vonatkozó, valamint a Kbt. közpénzekkel való felelős gazdálkodás elvének szabályaival. A megrendelő ugyanis köteles megtéríteni a többletmunkák elvégzése során felmerült költségeket, amelyek nem voltak előre láthatók a szerződés megkötésekor. Ezek a munkák a rendeltetésszerű használathoz szükséges munkák, azaz az érvelés elérkezett a kormányrendelet fogalmi rendszeréhez, amikor is az ilyen munkák ellenértékének kifizetését engedélyezi a jogszabály szerződésmódosítás nélkül.

A lezárás előtt érdemes kitérni az az építőipari kivitelezési tevékenységről szóló 191/2009. (IX. 15.) Korm. rendelet (Épkiv.) 2010. május 15-i módosítására, amelynek értelmében a „kivitelező erre vonatkozó külön megállapodásban foglaltak szerint – a műszaki szükségesség vagy a rendeltetésszerű és biztonságos használat miatt szükséges pótmunkát köteles elvégezni”. Amint ez látható, itt jelenik meg egymás mellett a rendeltetésszerű és biztonságos használat mint fogalmi elem. A jogalkotó ezzel a módosítással a régi Ptk.-ban a műszakilag szükséges munkaként említett munkatételek elszámolását igyekezte rendezni. Ez nem feltétlenül sikerült maradéktalanul, ahogyan erre a következő alfejezet is utal.

Ezen a ponton vissza kell térni ahhoz a normaszöveggel szemben támasztott alkotmányos követelményhez, amely a világos, érthető és megfelelően értelmezhető normatartalom megalkotását teszi a jogalkotó feladatává. Ennek alapján, hogy végül a jogdogmatikai értelmezés a jogalkalmazó segítségére lehet a tartalékkeret alapeseti felhasználása tartalmának feltárásában, azt lehet rögzíteni, hogy a normavilágosság követelményének a hivatkozott jogszabályi szakasz megfelelhét. Nagyobb problémát okoz ugyanakkor a tartalékkeret szabályainak alkalmazása a Ptk. szerinti pótmunka ellenértékének megtérítése tekintetében.

3.2. A tartalékkeret és a pótmunkák viszonya

A fentiekben foglalt értelmezés szerint tehát a tartalékkeret felhasználásának alapesete a műszaki szükségességből felmerülő többletmunkák ellenértékének elszámolása, és mindezeket túl lehetővé teszi a felhasználást a pótmunkák vonatkozásában a korábbiakban kifejtettek szerint.

A pótmunka és a többletmunka közötti megkülönböztetés alapja részben a megtérítés, részben a felelősség. A többletmunkák olyan tételek, amelyek a szerződéses tartalom részei, de azokat a vállalkozói díj megállapításánál nem vették figyelembe, ezért átalánydíjas szerződés esetén a vállalkozó megtérítést nem követelhet, azaz a vállalkozó kockázata lesz az ajánlattétel során nem megfelelő módon történő kalkulációból eredő munkatöbblet (Kemenes 2008: 24). Amennyiben olyan okból nem lehetett figyelembe venni a munkatöbblet alapját képező tételeket, amely körülményekért egyik fél sem felelős (pl. eltakart részek), a kockázat a felek között megoszlik. A vállalkozó a költségei megtérítése mellett köteles elvégezni a munkákat.

A pótmunkák ettől eltérően olyan tételek, amelyek nem részei az eredeti tartalomnak, a megrendelő ezt új igényként rendeli meg a vállalkozótól, és ezért külön díjazás jár. Amint az a Ptk. 6:244. § (2) bekezdése és a Ptk. 6:245. § (1) bekezdése is rögzíti. Ennek okán a pótmunkára nem lesz igaz az állítás, hogy a rendeltetésszerű használathoz kapcsolódjon, ugyanis ezek nélkül a tételek nélkül az eredeti szerződéses tartalommal is alkalmas lenne a mű arra, amire rendelték. Irányadó e körben a Szegedi Ítéltábla kollégiumi ajánlása II. pontjának indokolása. „A pótmunka a megrendelő által a szerződés megkötése után pótlólag elrendelt (megrendelt) munkákat, az újfajta megrendelői igényeket jelenti...”

Amint a rövid bemutatásból is látható, a két fogalmi halmaznak nincs közös metszete. A megértést tovább nehezíti, hogy a kormányrendelet olyan pótmunkák ellenértékének kifizetésére engedi felhasználni a tartalékkeretet, amelyek a szerződés teljesítése során szükségessé válnak, holott ez – a „szükségesség” – a pótmunka tekintetében nem értelmezhető fogalmi elem a korábbiakban kifejtettek szerint. Ezen túl a jogszabály nem ad eligazítást abban a tekintetben, hogy milyen indokból kell, vagy lehet megállapítani a szükségességet. Arra tekintettel, hogy a jogirodalom szerint is nehézkes az értelmezés, mivel a kormányrendelet 20. § (3) bekezdése szerinti feltételek szerinti többletmunka és nem a pótmunka fogalmával azonosíthatók, ezért két lehetséges körülményt kell figyelembe venni (Smaraglay 2022: 1132).

Az egyik, hogy a jogalkotó feleslegesen többletelemekekkel bővíti a fogalmakat, és így kerül a „biztonságos” jelző a rendeltetésszerű használathoz

szükséges kapcsolat mellé, illetve a pótmunkák esetében a „szerződés teljesítése során szükségessé váló” kitétel. Önmagukban ezek a tényállási elemek nem adnak okot distinkcióra. A „biztonságos” jelzőre a korábbi fejezet utalt. A „szerződés teljesítése során szükségessé váló” kitétel azért is értelmezhető nehezen, mivel a kötelelemnek csak a teljesítési szakaszában merülhet fel új igénye a megrendelőnek. Amennyiben az előkészítés során, azaz a szerződéskötés előtt keletkezik az új igény, az része lesz annak a dokumentációnak, amely alapján a vállalkozó később ajánlatot tesz, így az „új igény” valójában a szerződéses tartalom része. A teljesítést követően az új igény csak új szerződés keretében lesz értelmezhető.

A másik körülmény, hogy felmerül itt az ún. műszaki szükségességből felmerülő pótmunkák jogintézményének egyfajta utóélete. Ez azt jelenti, hogy a jogalkotó a kormányrendelet megalkotásakor (2015) az abban az időben hatályos Épkiv. 3. § (9) bekezdésének megfogalmazását alkalmazta. Az átvétel nem az utalásos technikával történt, hanem szó szerinti ismétléssel.

Amennyiben ez az állítás igaz, akkor vissza kell térni a fenti megállapításokhoz, amely szerint a tartalékkeret kizárólag olyan munkatételek elszámolására használható fel, amelyek ugyan a szerződés részei (mert a rendeltetésszerű használathoz szükségesek), de azok felmerülését a feleken kívüli okból nem lehetett előre látni, vagyis a műszaki szükségességből bekövetkező többletmunkák költségeinek megtérítésére. Ennek értelmében a kormányrendelet két bekezdése (a 20 § [3] és [5] bekezdései) egymással azonos fogalmakra utal, amely állítás viszont így nem mondható ki, mivel az (5) bekezdés kifejezetten nevesíti a Ptk.-ban rögzített pótmunkák jogintézményét.

A kollízió feloldására tett kísérletek bármely értelmezési módszer segítségével is ugyanerre az eredményre vezethetnek. Megállapítható, hogy a kormányrendelet olyan fogalmakat igyekszik egymásnak megfeleltetni, amelyek lényegükben teljesen eltérőek. Ennek okán akár azt is ki lehet jelenteni, hogy a normavilágosság követelménye ezen okból nem teljesülhet maradéktalanul a tartalékkeret felhasználása vonatkozásában, ugyanis – a gyakorlati tapasztalatok alapján is leszűrhető – a jogalkalmazás során a felek a tartalékkeretet leginkább a pótmunkák elszámolására használják fel, amely viszont így nem következik egyértelműen a jogszabályból.

4. A normavilágosság követelményének megjelenése a közbeszerzési tárgyú ítéletekben

A tanulmány szempontjából szerencsésebb esetkör a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörének vizsgálatára irányuló jogesetekkel kapcsolatos elem-

zés, ugyanis a probléma vonatkozásában az Alkotmánybíróság érdemben foglalkozott a normavilágosság sérelmével.

A kiindulópont a 2018. január 1-jétől hatályos, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.), valamint a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel és az egyes hatósági eljárások egyszerűsítésével összefüggő törvények módosításáról szóló 2017. évi CLXXXVI. törvény (a továbbiakban: Mód2.tv.) által módosított Kbt. Az Ákr. 9. §-a szerint a hatóság hatáskörét törvény vagy kormányrendelet állapítja meg, amely el nem vonható. A hatóság a hatáskörébe tartozó ügyben köteles eljárni (Ákr. 15. §). A Mód2.tv. 68. § (4) bekezdése alapján egészült ki a Kbt. a 145. § (3a) bekezdéssel, amely a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörébe utalta a Kbt. 137. § (1) bekezdése szerinti jogsértés esetén a szerződés semmisségének vagy annak megállapítását, hogy a szerződés nem semmis. A Mód2.tv. 73. § (4) bekezdése a Kbt. átmeneti rendelkezéseket megállapító 197. §-át a (8)–(9) bekezdéssel egészítette ki. A Kbt. 197. § (8) bekezdése szerint a Kbt.-nek a Mód2.tv.-vel megállapított rendelkezései a 2018. január 1-jén és az azt követően megkezdett beszerzésekre, közbeszerzési eljárásokra, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésekre alkalmazandók.

A Fővárosi Törvényszék előtt, a 103.K.701.099/2020 számon folyt eljárás tárgya a Közbeszerzési Döntőbizottságnak a közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződés semmisségét kimondó döntése mint közigazgatási határozat megtámadása volt. Ugyanígy a Fővárosi Törvényszék előtt, a 103.K.703.497/2021 számon folyt eljárás tárgya a Közbeszerzési Döntőbizottságnak a közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésmódosítás semmisségét kimondó döntése mint közigazgatási határozat megtámadása volt.

Mindkét ügyben – erre irányuló kérelem nélkül – hivatalból vizsgálta a bíróság, hogy a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörében járt-e el, amikor a jogvitát elbírálta. A Fővárosi Törvényszék azt állapította meg, hogy az alperes a semmisség megállapítását és annak jogkövetkezmenyei alkalmazását hatásköre hiányában tette meg.

A Kbt.-nek azon rendelkezéseit – amelyekre alapítottna Közbeszerzési Döntőbizottság a fentiekben hivatkozott perekben támadott határozatával a szerződésmódosítások semmisségéről rendelkezett – a Mód2 tv. iktatta be. A bíróság figyelemmel volt a 3191/2019. (VII.16.) AB-határozatban (a továbbiakban: AB-határozat) rögzítettekre. Az Alkotmánybíróság a bírói kezdeményezést ugyan elutasította, de határozatának indokolásában a következőket fejtette ki. Alább az AB-határozat indokolása egyes részeinek szó szerinti idézése:

„[36] A Mód2. tv. 76. §-a 2018. január 1-jei hatállyal hatályon kívül helyezte [...] az ún. egyesített pereket előíró rendelkezést arra tekintettel, hogy a Kbt. 144. § (2) bekezdése, 145. § (3a) bekezdése, 165. § (2) bekezdés g) pontja és a 165. § (7b) bekezdése beiktatásával az érvénytelenség jogkövetkezményeinek (érvénytelenség megállapítása, az eredeti állapot helyreállítása tárgyában történő döntéshozatal, illetve ennek hiányában további bírság kiszabása) alkalmazását a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörébe utalta a fenti időponttól. [37] A Mód2. tv.-vel beiktatott új jogorvoslati rendet (a 2015. évi) Kbt. 197. § (8) bekezdése léptette hatályba, melynek szövege szerint a „Mód2. tv. megállapított rendelkezései a 2018. január 1-jén és az azt követően megkezdett beszerzésekre, közbeszerzési eljárásokra, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésekre alkalmazandók. [40] Az Alkotmánybíróság rögzíti, hogy a közbeszerzési jogsértéssel érintett szerződés érvénytelenségének megállapítása, az érvénytelenség jogkövetkezményeinek – beleértve a bírságkiszabást – alkalmazása is anyagi jogi szabályok, így a Mód2. tv. rendelkezései, így az érvénytelenség megállapításával és jogkövetkezményeinek alkalmazásával kapcsolatos új jogorvoslati rendet tartalmazó szabályozás anyagi jogi, ezért a (2015. évi) Kbt. 197. § (8) bekezdése erre figyelemmel rendelte el úgy e szabályok hatályba léptetését, hogy a 2018. január 1-jén és az azt követően megkezdett beszerzésekre, közbeszerzési eljárásokra, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésekre alkalmazandók.”

Fontos megállapítás következik az Alkotmánybíróság részéről a normavilágosság sérelme vonatkozásában. Az AB-határozat [51] pontja – a kérelem elutasítása indokaként – azt rögzítette, hogy a Kbt. 197. § (8) bekezdésének azon jogalkotói megoldása, miszerint nem differenciál az anyagi jogi és az eljárásjogi rendelkezések között, hanem egységesen az anyagi jog alkalmazási körét kijelölő beszerzések, közbeszerzési eljárások, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződések időpontjához igazítja a Mód2.tv. indítvánnyal érintett rendelkezéseinek hatályba lépését, kellően egzak, a jogalanyok számára kiszámítható és előrelátható. Tekintettel arra, hogy a jogalkotó a közbeszerzési eljárásra irányadó jogorvoslati rend szabályozásának eddigi változásait is a beszerzések, közbeszerzési eljárások, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződések időpontjához igazította, ekként minden esetben a hatályba lépés napját követően kötött szerződések esetén rendelte alkalmazni az új anyagi jogi szabályozást, még az sem merül fel, hogy a Mód2.tv. új hatályba léptető rendelkezése a közbeszerzési jogban az anyagi jogi szabályok tekintetében eddig nem szokásos átmeneti rendelkezéssel él.

Mindezek alapján a Fővárosi Törvényszék megállapította, hogy egyértelműen csak a 2018. január 1-jén és az azt követően megkezdett beszerzésekre, közbeszerzési eljárásokra, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésekre vonatkoztatja a Mód2 tv.-vel beiktatott új rendelkezéseket a Kbt.

Fontos itt kiemelni, hogy a Fővárosi Törvényszék 103.K.703.497/2021/5 számú ítéletének [47] pontja kifejezetten hivatkozta a nyelvtani, valamint a de lege lata értelmezést, amikor az álláspontját kialakította.

5. Összefoglalás

Az előző fejezetekben bemutatott két esetkör között éles határvonal képezhető a normavilágosság tekintetében. A jogorvoslati szabályozás tekintetében tulajdonképpen az alapvető nyelv(tan)i értelmezés is eredményt hozhat, ugyanis a hivatkozott szakasz, amely szerint „E törvénynek a közigazgatási bürokráciacsökkentéssel és az egyes hatósági eljárások egyszerűsítésével összefüggő törvények módosításáról szóló 2017. évi CLXXXVI. törvény (a továbbiakban: Mód2. tv.) megállapított rendelkezései a 2018. január 1-jén és az azt követően megkezdett beszerzésekre, közbeszerzési eljárásokra, közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződésekre alkalmazandók”, a címzettek számára is egyértelműen kijelöli az alkalmazás időbeli hatályát. Kérdés lehet ebben a tekintetben, hogy az egyébként címzetti minőségében is érintett jogalkalmazó, azaz a Közbeszerzési Döntőbizottság, mely rendelkezésekre alapította meg az ügyben a hatáskörét.

Ugyanakkor az értelmezés a nyelvtani és a jogdogmatikai módszerek segítségével megtörtént, különös tekintettel az Alkotmánybíróság azon megállapítására, amely elhelyezte a közbeszerzési jogsértéssel érintett szerződés érvénytelenségének megállapítását, az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazására vonatkozó szabályokat az anyagi jogi szabályok között. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a szerződés és/vagy annak módosítása érvénytelenségének megállapítására vonatkozó normák a közigazgatási szervek (itt: Döntőbizottság) beavatkozási lehetőségeit és feltételeit, valamint a döntési opciókat rögzítik azokba a társadalmi viszonyokba, amelyeket a közbeszerzési szerződés megtestesít.

Más jellegű ugyanakkor a tartalékkeret szabályozásának esetköre. Az értelmezést nehezítette, hogy nem állnak rendelkezésre a joggyakorlat adta megoldások, mivel ebben a tárgyban nem találhatók bírósági ítéletek. Ennek oka kettős. Az egyik ok, hogy a közbeszerzési szerződések módosítása szigorú szabályokhoz kötött, és a felek minden olyan lehetőséggel élnek, amelyek kivételek a szigorú szabályok alól. Vagyis az ellenérték kiegészítése a felmerülő többletköltségek elszámolása érdekében kézenfekvő megoldás. A másik ok magából a kormányrendelet megfogalmazásából adódik, amely látszólag egyaránt engedi a pót- és többletmunkák ellenértékének elszámolására felhasználni a tartalékkeretet. Mindez egyébként praktikus – ámde önellentmon-

dó – értelmezés a gyakorlat számára, figyelemmel a harmadik fejezetben írottakra, amely a pótmunkák tekintetében a jelentős ellentmondásra és az értelmezési nehézségekre rávilágított.

Így látható, hogy jelenleg sem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a jogalkotó a kormányrendelet 20. § (3) bekezdésében új fogalmat alkotott, vagy egy már nem létező jogintézmény alapján alakított ki szabályozást. De lege ferenda lehet itt rögzíteni, hogy vélhetően egyszerűbb megoldás lehetett volna, ha a jogszabály a műszaki szükségességből felmerülő többletmunkákat a Ptk. 6:245. § (1) bekezdés második mondatára való utalással határozza meg, ahogyan megtette ezt a pótmunkák tekintetében. A norma egyértelműségét (normavilágosság, clarity) a pontos fogalomalkotás biztosítja, ahogyan Tóth J. fogalmaz, ha szükséges, akár más követelmények rovására is. „It can be achieved through precise, exact wording (even at the cost of simplicity) with the aim of avoiding vagueness and ambiguity” (Tóth J. 2022: 5).

A fentiek alapján – a tartalékkeret témakörében – nem sikerült következetes álláspontot rögzíteni sem az értelmezés, sem az értelmezési technika tekintetében. Felmerül a kérdés, hogy milyen lehetőségek maradnak abban az esetben, ha a jogszöveg – visszautalva a problémafelvetésre – „nincs jó állapotban”. A válasz filozófiai megközelítése nem újdonság, a „szavaktól vissza kell fordulni a »dolgozokhoz«, azaz a nyelv által jelölt komplex jelenségekhez” (Blutman 2008: 5).

Szakirodalom

- Arató, Balázs 2022. Norm clarity in the light of Hungarian case law. Magyar Nyelvőr – Journal of the International Society of Hungarian Language and Culture. Special Issue. *Magyar Nyelvőr* 81–90. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.81>
- Balázs Géza 2007. A jogszabályok közérthetősége. Nyelvi követelmények a jogi szaknyelvben. In: Dr. Gyergyák Ferenc – Dr. Kiss László (szerk.): *Általános jogalkotási ismeretek. Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez*. Kormányzati Személyügyi Szolgáltató és Közigazgatási Képzési Központ. Budapest. 100–14.
- Blutman László 2008. Egy empirikus jogértelmezéstan szükségessége. *Jogtudományi Közlöny* 2008/1.
- Fenyőházi András – Rajkai Bence 2018. A pótmunka és néhány kapcsolódó jogintézmény dogmatikai és joggyakorlati elemzése. *Polgári Jog* 2019/9–10. Budapest.
- Fogarasi János 1839. *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei. (Kövy Sándor után lejegyezve és átdolgozva.)* Pest.
- Frank Ignác 1845. *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda. (reprint Budapest 1987.)
- Fuglinszky Ádám 2018. In: Grad-Gyenge Anikó (szerk.): *Liber Amicorum – Studia G. Faludi Dedicata* „Meg nem fejtett rejtély. Hogyan történt, nem tudom.” Kér-

- dőjelek a többletmunka és a pótmunka szabályozása kapcsán.* ELTE ÁJK. Budapest.
- Grosschmid Béni 1905. *Magánjogi előadások: Jogszabálytan.* Budapest.
- Kemenes István 2008. *Az építési vállalkozási szerződések.* Complex Kiadó. Budapest.
- Pokol Béla 1999. *A jogértelmezés alapjai.* Magyar Jog. Budapest.
- Pokol Béla 2001. *A jog elmélete.* Rejtjel Kiadó Kft. Budapest. (Amely támaszkodik az alábbi műben megjelenő kutatásokra: MacCormick, D. N. – Summers, R.S. 1991. *Interpreting statutes.* Aldershot).
- Pokol Béla 2005. *Jogelmélet.* Századvég Kiadó. Budapest.
- Smaraglay Gábor 2022. In: Patay Géza (szerk.): *A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára.* ORAC Kiadó. Budapest.
- Szászy-Swarz Gusztáv 1912. *Parerga: vegyes jogi dolgozatok.* Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata. Budapest.
- Szatmári Andrea 2016. *A jogszabályok közérthető megfogalmazásának követelménye.* THEMIS: Az ELTE AZ ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Elektronikus Folyóirata. Budapest.
- Szladits Károly (szerk.) 1941. *A magyar magánjog* I. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest.
- Tóth J. Zoltán 2015. *A dogmatikai, a logikai és a jogirodalmi értelmezés a magyar felsőbbirósági gyakorlatban.* MTA Law Working Papers.
- Tóth J., Zoltán 2022. Clarity of norms in the light of the content requirements of legislation, legislative errors and their consequences – in general and with particular regard to the legislative requirements in Hungary. Magyar Nyelvőr – Journal of the International Society of Hungarian Language and Culture. Special Issue. *Magyar Nyelvőr* 3–15. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.3>
- Tóth Lajos 1923. *Magyar magánjog.* Debrecen.
- von Savigny, Friedrich Carl: 1840. *System des heutigen Römischen Rechts.* Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783111692302>

Internetes hivatkozások

- <https://nyelvor.mnyknt.hu/wp-content/uploads/Magyar-Nyelvor-2022-kulonszam-online.pdf>
- T/1381. sz. törvényjavaslat a jogalkotásról p. 26 <https://www.parlament.hu/irom39/01381/01381.pdf>

Szöllősi-Baráth Szabolcs

PhD-hallgató, KRE ÁJDI

E-mail: iroda@szollosibarath.hu

<https://orcid.org/0000-0003-1253-5216>

Abstract

SZÖLLŐSI-BARÁTH, SZABOLCS

EXAMINING THE REQUIREMENT OF NORM CLARITY IN PUBLIC PROCUREMENT LEGISLATION

The clarity of norms is a constitutional requirement derived from the rule of law through the principle of legal certainty, which obliges the legislator to create a meaningful and clear normative content that can be always recognised in the course of law application and for all legislation. This essay examines the fulfilment of the requirement of clarity of norms in two different cases related to public procurement legislation.

Keywords: norm clarity, interpretation of the law, public procurement, reserve margin, additional work

GAÁL EDIT

**KEMÉNY GÁBOR: TANULJUNK MAGYARUL IS!
VÁLOGATOTT NYELVMŰVELŐ CIKKEK 2009–2019.¹**

Az ékesszólás kiskönyvtára 69. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2020. 220 lap

Olyan sokat és olyan sokan írtak a könyv szerzőjéről, hogy lehetetlennek tartom és nem is akarom túlszárnyalni az eddigi tudósításokat. Hatalmas életművében nemcsak önálló kötetek, cikkek, de aktív közösségi munka is van bőven: nyelvművelő kézikönyvek, szótárak stb. Életrajzával és műveivel kapcsolatban minden információ rendelkezésre áll a recenzió végén feltüntetett szakirodalomban.

Kemény Gábor professzor úrnak sok könyve közül a Tinta Könyvkiadónál megjelent egyik válogatáskötetét szeretném bemutatni és népszerűsíteni, bár úgy tűnik, ebben is megelőztek néhányan. A szerző nem „egyszerűen” tudós volt, hanem részese a nyelvvel foglalkozó társaságoknak, előadásokat tartott az általános iskolák rendkívüli óráitól kezdve nyelvészkongresszusokig itthon és a határon túli magyar felkéréseken egyaránt, művei megjelentek az országos szaklapokban, de vidéki kisújságokban is.

A Tinta Könyvkiadó munkatársának, Daniss Gyözőnek adott interjújából értesülhettünk arról, hogy Kemény Gábor az egyetem (ELTE) elvégzése után rögtön elkezdett nyelvművelés-

sel foglalkozni, nyelvművelő hajlamú nyelvésznek vallja magát. Mély tisztelettel említi tanárait, példaképeit, például Grétsy Lászlót. Az 1979-ben indult *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratnak szinte minden számában megjelent Kemény Gábornak valamilyen írása. Általában nyelvhasználatunk szembetűnő furcsaságait tette szóvá, tanított írással nemcsak nyelvművelést, hanem stilsztykát is, de találkozhatunk a folyóiratokban könyvismertetésekkel, elhunyt nyelvész kortársak búcsúztatóival is, és beszámol egy-egy nyelvészrendezvényről is. Két sorozat is észrevehető az *Édes Anyanyelvünk* lapjain: 1980–1982 között *Így írunk mi* címmel a tudomány nyelvét veszi górcső alá, majd 1993-ban *Nyelvi mozaik* címmel indít új rovatot, és 2004-ig minden lapszámban megjelentet egy-egy cikket. Ezekből az írásokból szerkesztette 2007-ben a Tinta Könyvkiadónál megjelent, azonos című, terjedelmes kötetet (*Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 65. szám, a Magyar Nyelvőrben Adamikné Jászó Anna ismertette: <http://nyelvor.c3.hu/period/1322/132210.pdf>).

Kissé szabadabban fogalmazva, de alapos, precíz, tényekre épülő módon

¹ Utolsó könyvének ismertetésével emlékezünk a két éve, 2020. március 7-én elhunyt Kemény Gáborra, a Magyar Nyelvőr korábbi szerkesztőbizottsági tagjára, az *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat 30 éven át szerkesztőségi tagjára, kedves, szeretett munkatársunkra, akitől itt búcsúztunk: Balázs Géza: Kemény Gábor (1948–2021). Fájó szívvel, egy elmaradt jubileum kapcsán... Magyar Nyelvőr 2021: 129–133. Magyar Nyelvőr 145. 2021: 129–133. DOI: 10.38143/Nyr.2021.2.129

tájékoztató a szavak eredetéről, jelentéséről, sokféle forrást használ fel, és meg is nevezi őket. Sokoldalú érdeklődéséről árulkodik, hogy nemcsak nyelvveléssel foglalkozik, hanem leíró nyelvtani, sőt helyenként nyelvtörténeti és nyelvjárástani ismereteket is felhasznál. Érdekli az idegen szavak helyes kiejtése, a helyesírás, a szóalkotási módok stb. Emberközelivé teszi mondanivalóját azzal is, hogy már a bevezetőben elárulja unokái nevét, sőt azt is, hogy angol nyelvterületen élnek, és csak remélni tudja, hogy majd egykor magyarul is szépen fognak beszélni, olvasni és írni.

A kiválasztott cikkekből kiderül az is, hogy szakmája mellett elsősorban a sport és a zene érdekli, de lépést tart a digitális eszközök használatával is, ugyanakkor latinos műveltséggel rendelkezik, sőt a kandidátusi fokozat megszerzése kapcsán az orosz nyelvet is alaposan megismerte. A hibás nyelvhasználat különféle érzelmeket vált ki belőle: dühös („miért rohogtetjük ki magunkat az erre járó külföldiek [...] előtt?”), megértő („ha egy kifejezés [...] hajaz valamire, ennyire felkapottá válik, kerülni szoktam a használatát”), elégedetlen („Még mindig mundial?”), javító szándékkal javasol („kellő ok nélkül ne szaporítsuk az ilyenek számát”), határozott (nemcsak angolul kellene tudni), ironikus („ismeretterjesztés helyett tudatlanság terjesztése”; „nyelvészek is használják”), ugyanakkor sohasem támadó hangon ábrázol jelenségeket és nyelvhasználókat, és nem áll távol tőle a humor („visszásságok”, azaz helytelenül használt *vissza-* igekötős kifejezések) sem. Természetesen nem feladatom megmagyarázni a kiemelt példákat, hiszem valamennyi szerepel Kemény Gábor könyvében, tehát most csak a népszerűsítő szándékomat igyekszem valóra váltani.

Kemény Gábor a nyelvvelőknek ahhoz a csoportjához sorolható, akiknek nem céljuk a nyelv életébe való erőszakos beavatkozás, az általa is hibásnak tartott kifejezések üldözése. Rábizza az időre azt is, amivel nem ért egyet, megvárja, hogy helyrebillenjen a „kizökkent” nyelvhasználat, a „csikorgó nyelvtan” vagy a „koccanó stílus”. Saját stílusára, nyelvhasználatára viszont gondosan ügyel, fogalmazásmódja közérthető, megnyerő, szabálykövető, mert mint vallja: „másoknak a nyelvhasználatát amúgy sem tudnám befolyásolni.”

Érdekes megfigyelni a kötetben, hogy a szerző mit tesz szavá, mi nem tetszik neki: az angломánia, az igénytelenség elsősorban a médiában zavarja, hiszen a szakmájukat az ott dolgozók „tanulták”, elvárható lenne tőlük, hogy utánanézzenek annak, amit nem tudnak kapásból. Hiányolja a nyelvi továbbképzést az újságírók és politikusok esetében, a latin nyelv ismeretét, a klasszikus műveltséget, de belátja, hogy mindez nem hozható vissza az átlagember esetében.

A kötetben található írásokban nevel, felkelti az érdeklődést, meghatározza a feladatokat, ötleteket ad, biztat, hogy más is vegye észre a hibákat. Leginkább a forrásokban található adatokat összegzi, átvállalja az olvasóitól a fáradságos kutatómunkát, és ez rendkívül hasznos, mert legtöbbször nem keresgélnek szótárakban, folyóiratokban, így viszont érdekes formában mégis eljut az információ a széles közönséghez.

Felvetődhet a kérdés, hogy Kemény Gábor miért gyűjtötte kötetbe 2009 és 2019 közötti írásait, ha már korábban megjelentek nyomtatásban? És miért éppen ezt a tíz évet választotta? A bevezető szerint lezárásnak szánta, nyilván

a legjobbknak tartott cikkeket választotta ki, ráadásul olyan témakörök szerint, amelyek leginkább problémát jelentenek a nyelvhelyesség szempontjából. Ezt jelzik rögtön a kötet elején található tartalomjegyzék vastagon kiemelt fejezetcímei: *Hogyan (ne) mondjuk?*; *Új szavakat tanulok*; *Koccan a stílus, csikorog a nyelvtan*; *Szép magyar versek*. Az eligazodást nagyban segíti a könyv végén található mutató. Azt is elárulja, hogy bár sok nyelvművelő írása született a mostani kötet előtt is, de már 2019-ben abba akarta hagyni ezt a témát: „Az ember időnként úgy érzi, hogy lezárt egy fejezetet az életében, aztán mégis visszatér és folytatja” – írja. A bevezető címe meghökkentő: *Mégsem lett VÉGE*. Utolsó mondata pedig: „Bízom benne, hogy a Sors ad még lehetőséget a folytatásra. Ezért most nem írom ide, hogy *VÉGE*.” A keretes szerkesztés és a filmek befejezésére emlékeztető nagybetűs *VÉGE* ráirányítja a figyelmet a szerző szándékára: folytatni szeretné a nyelvművelő munkát, ameddig a sors engedi.

A címadás módszere is gondolatébresztő: Megnevezi a témát (*Bölcselkedés a bölcselétről*), a célkeresztbe került szavakat kiemeli dőlt betűvel, vagy ha túlságosan „eredetiek”, vagy nem ért egyet a használatukkal, akkor idézőjelbe teszi őket (*Több száz küllügér?*; „*Gallyra megy*” a kapcsolat). Némi éllal céloz arra is, hogy a sok ismétlődő gyözködés ellenére sem változott a kifogásolható helyzet (*Még egyszerű!*)

A *Hogyan (ne) mondjuk?* címen összegyűjtött cikkek elsősorban idegen nyelvekből átvett szavak, tulajdonnevek kiejtését vagy helyesírását teszik szóvá. A bírált jelenségek okaként a szerző megemlíti, hogy átalakult az oktató-

sunk, ma már nem (vagy alig valahol) tanítanak latint, oroszot sem, sőt a médiában szereplők számára sincs már nyelvi továbbképzés („lassacskán elszivárog minden tudás”). A művelt embertől azonban elvárja, hogy hiányzó ismereteit szótárakból, de legalább az internetről pótolja. Sajnos tartalmi (nem nyelvi) hibák is bőven vannak a médiában (nem mindegy, hogy *Aeneis* vagy *Aeneas*), ha kiderül, hogy a fiatal újságíró nem olvasta a nagy klasszikusokat, vagy nem ismeri a magyar toldalékolás szabályait (**festette*). Összegzésképpen megállapítja, hogy „a helyesírás nem fokmérője az intelligenciának”, de azért igényes írók nem mondanak le róla. Mindenre van megoldás, bár sajnos semmi sem pótolja az értékes tudást: ha valaki nem tudja mondani (pl. latinul vagy franciául), akkor inkább ne mondja!”

Különösen tetszett a kötet *Új szavakat tanulok* című egysége. Megpróbáltam megfejtetni a szerző módszerét, és összehasonlítottam azzal a helyzettel, amikor az ember új olvasnivalót választ a könyvtárban vagy a könyvesboltban. Milyen alapon teszi ezt? Borító, szerző neve, korábbi tapasztalatai stb. Ha már elolvastuk a könyvet, akkor véleményt mondhatunk kizárólag a szöveg alapján is, de engem az is érdekel, aki írta. Hasonló gondolatokat véltem felfedezni Kemény Gábornál is, amikor a számára új szóval való találkozását leírta: első benyomások (tetszik vagy nemetszik), aztán meg akarja ismerni a szó eredetét, a használatát, szótáraz, példákat keres, majd miután minden lehetséges dolgot kiderített róla a forrásokból, levonja a következtetést: elfogadja vagy elutasítja, amit felfedezett. Ha vállalhatónak tartja a „leletet”, tanít, magyaráz... és re-

ménykedik az „időben”: „szótáréretté” válik, érdemes megtanulni, vagy majd csak elfelejtődik.

Milyen „új szavakról” esik szó a fejezetben? Rendet tesz az összetéveszthető szavak között (*öregít-öregbit, adoptál-adaptál, hipokrata-hipokrita* stb.), nyomonzza a digitális világból származó szókészlet eredetét (*blog, vlog, vlogger, sitcom*), régi szavak bukkannak fel cikkeiben újként a mai nyelvhasználatból (*debüt, vizitál, priorál*), jelentésváltozáson esnek át szavak elsősorban az általa kedvelt területről vett példákban (*fakk, újdonsz, külügyér*) stb. „Ítélezéséből” nem hiányzik a humor sem. Végül még egy humoros (vagy annak szánt) példa. Meggyült a baja a napjainkban megváltozott igekötőkkel is (*kielőz, besül, belenget, visszaépít, visszatantít*), amelyeknek nagy része nem található meg a szótárakban.

Az egyes cikkek terjedelme nagyon különbözik aszerint, hogy mennyire szúr szemet a nyelvi hiba, mennyire bocsánatos az elkövetett bűn, vagy éppen mennyi forrásanyag áll rendelkezésre a probléma megoldásához. Az alanyi (általános) és a tárgyas ragozással két hosszabb írás is foglalkozik érthető módon, hiszen a magyar nyelv egyik jellemző eszközéről van szó, az „új szavak” közül háromoldalnyi magyarázat jut a „hajaz valamire” kifejezésnek, de egy napilapban megjelent kishírben szereplő hibára Kemény Gábor is csak néhány sorral reflektál (*Állat- és nyelvkinzás*).

A következő fejezet a *Koccan a stílus, csikorog a nyelvtan*. A címben szereplő szavak sorrendje elárulja a szerzőről, hogy a stílus közelebb áll szívéhez, mint a grammatika, de lelkiismeretesen szóvá teszi a szórendi és toldalékolási hibákat éppúgy, mint az egyeztetést vagy a kötő-

szók használatát (*amely, ami*) és a helytelen névelőhasználatot, az elváló és nem elváló igekötőket, a birtokos jelző és a részeshatározó ragjának (*-nak/-nek*) zavarba ejtő többszörözését vagy elhagyását és az ebből adódó félreértéseket. Többféle indokból keveredhetnek a beszédünkben a *tőle* és a *nála*, a *miatt* és a *végett*, Kemény Gábor tudományos alapon igyekszik helyretenni őket. Már ebben a fejezetben előtűnik a stílus eszközök jelentősége, valamint a műfordításokból keletkező „*lejtérjakab*” jelenség, megítélésüket a „tisztelt szerzőre és a nyájas olvasóra” bízta. Néhány szembeötlő keveredés: *Nem lehet egy napon (vagy lapon?) említeni vele; Lerántja róla a vizes lepedőt helyett, kirántja alóla a vizes lepedőt; Hajszál híján vagy hajszálon múlt stb.* Vannak esetek, amikor az átlag nyelvhasználó túlzott buzgalomban téved el a szabályok útvesztőjében, és erről is beszámol Kemény Gábor (Nyelvészke-dik a polgármester). És végezetül a kiirthatatlanul visszatérő hibák humoros formában: *Még egyszer!; Örökzöldségek a pálya széléről.*

Az ad acta képzavarok után mi is következhetne, mint ennek éppen az ellentéte: *Szép magyar versek*. Ha a címből indulunk ki, akkor a műelemzés jut eszünkbe, de elolvasva a kötet utolsó írsait, rájöhettünk, hogy itt többről van szó, mint „tetszénnyilvánításról”. Szóba kerül a műfordítás problematikája, a metaforák és metonímiák közötti határterület, a szinekdoché szerepe. A konkrét műelemzések sem nélkülözik a tanító szándékot: képvers, statisztikai módszerek a stíluselemzésben, versritmus stb. Mai magyar költők verseinek elemzésével lép meg bennünket a szerző (Tandori Dezső, Utassy József, Kiss Benedek, Szakács Eszter).

Elgondolkodtatott, hogyan kerültek verselemzések egy nyelvemvelő cikkeket tartalmazó gyűjteményes kötetbe. Ennek több okát véltem felfedezni: előfordul, hogy egy versben szereplő kifejezés az idők folyamán válik „nyelvisztisztikai hibává” (Horatius-fordítás), a kétértelműség a hétköznapi szóhasználattól eltérően gazdagítja a nyelvünket (Áprily Lajos vagy Nagy Zoltán versében) stb. Stilisztikával foglalkozó tudósként sok érdekes megállapítást közöl a szerző a versekkel kapcsolatban. Az volt az érzésem, hogy nem verselemzéseket írt, hanem a mások által már elmondottakhoz hozzáfűzi saját nézeteit, gondolatait. És ha már nem találunk nyelvileg javítandót egy versben vagy a róla szóló

írásban, akkor egyszerűen fogadjuk el, hogy szép, tetszik, tanítani akar a szerző... és ennyi. Az eligazodást pedig segíti a Mutató. A kötet utolsó lapja felsorolja a szerző Tinta Könyvkiadónál megjelent korábbi műveit. És még mennyi írása jelent meg máshol!?! „A szerző ezt a könyvét azoknak ajánlja, akiket érdekelnek a mai magyar nyelvhasználat és stílus kérdései, és szeretnék szóban és írásban választékosan, helyesen kifejezni magukat” (hátsó borító).

Gaál Edit

magyar nyelv és irodalom szakos tanár,
tankönyvszerző
<https://orcid.org/0000-0001-7288-6216>

**TUBA MÁRTIA: „CÉGÉRE EGY TÜNDÉR” – SZÖVEGTÍPUSOK AZ OKTATÁSBAN
ÉS A KUTATÁSBAN**

IKU Kft., Budapest, 2022. 168 lap (IKU-monográfiák, 9.)

Az irodalmi jubileumok, évfordulók fókuszba emelnek egy-egy szerzőt, életművet, műfajt, stílust s a nyelvi megformálást, a kompozíció sajátos elemeit. Ilyen volt 2022-ben Gárdonyi Géza halálának 100. évfordulója, s 2023-ban a Petőfi 200 eseménysorozata a költő születésének 200 éves jubileuma kapcsán. S ha már Tuba Márta tanulmánykötetét kézben tartva a nyelvi szövegszerkezet elemzéséről gondolkozunk, szintén 2023-ban lesz tíz éve, hogy elment közülnünk a szövegek konstruktív szemiotikai elemzésében új gondolatokat bevezető, nagy kisugárzású nyelvészegyenység, Petőfi S. János.

Tuba Márta tanulmánykötete az oktatásban és a kutatásban ismert és feldolgozott szövegtípusokról szól. A szerző a munkájának – az etnográfia érintettsége okán – Gazdag Erzsébet gyermekversének egy sorát idézve a „*Cégére egy tündér*” címet adta. A kötet általános és középiskolai, valamint felsőoktatási tapasztalatokra épít, s a folyamatosan megújuló magyartanár mélyfúrásos szakmai felkészültségével tárja eléink az elemzések gyakorlatban is jól hasznosítható eredményeit. A tizenhárom tanulmányt felölelő másfél száz oldalnyi munka mindegyike „fejlécként” bevezető, összefoglaló gondolatokkal irányítja a figyelmet az elemzés céljára, központi gondolati magjára, a téma vagy annak megközelítése módszertani újszerűségére. Kiválóan eligazít

már a Bevezetés is (7–12), amely sorra veszi a tárgyalás alá vont szövegtípusok, mesestruktúrák és stílusesszéközök általános jellemzőit. Mindez módszertanilag az iskolai magyartanítás munkájához, a tanórai felismertető és kreatív-produktív alkalmazásához igazodik.

A kötet szaktudományi forrásai felölelik a magyar nyelvészeti, szemiotikai, etnográfiai, irodalomtudományi tudományosság jelentős állomásait az 1980–1990-es évektől napjainkig. E tudománytörténeti háttérre érdemes egy kis kitérőt tenni. Emlékezetünkben felidézhetjük, hogy a szövegtan, a narratológia és a befogadásesztétika előretörése során a tudományág első konferenciáján, Kaposváron Szathmári István már a 20. század utolsó harmadában megfogalmazta, hogy a szövegtanban ér össze a nyelvészet és az irodalomtudomány. Később Kulcsár Szabó Ernő is „nyelvben megélt irodalomról” beszélt. A szöveg szerkezeti koreferenciális mélységeire egy matematikusnak indult nyelvész, Petőfi S. János mutatott példát, s teremtett Szedgen és Debrecenben textológiai iskolát a 90-es években s az ezredfordulón. A koreferenciális strukturális elemzések további inspirációt adtak a felszíni szerkezetektől a szemantikai, szemiotikai funkcionális elemzések felé. (Megjegyzendő, hogy Szathmári István az ELTE-n működő stíluskutató csoportjának e kötet szerzője is tagja volt.) A csoport

eredményeinek csúcsaként a 2008-ban megjelent *Alakzatlexikont* vehette kezébe a szakmai közönség (Szathmári 2008). Ebből a műhelyből fejlődött tovább a kognitív nyelvészet kereteibe ágyazottan a jeles eredményeket felmutató fiatal kutatókat felölelő, pragmatikai, stilisztikai, grammatikai kutatógárda, amely számos monográfiával, angol és magyar nyelvű kötettel tette le névjegyét. Külön kell említeni az inspiráló erejű szemiotikai kutatásokat, amelyek a magyar Voigt Vilmos munkái mellett az etnográfus Vlagyimir Proppnak a mese morfológiájáról írt nagymonográfiájára (1928) építve számos mesetípus és arra hasonlító irodalmi mű szövegfajtáját vették tüzetes elemzés alá. A magyarul 1975-ben megjelent munka az etnográfusok és szemiotikusok, a mesekutatók gondolkozására nagy hatással volt. Ha számba vesszük, hogy 2023-ban lesz 95 éve, hogy Proppnak ez az etnográfiai alapműve megjelent, újabb évfordulóhoz érkezünk, amely a néprajzkutatók, irodalom- és nyelvészek számára adhat további inspirációt. A jelen kötetben publikált munkák dokumentálják azt a magyartanári gyakorlatba átültetett produktivitást, amely az utóbbi, közel fél évszázadot felölelő kutatási eredményeknek az alkalmazhatóságát bizonyítja. E dolgozatokat gyűjtötte csokorba a szerző mintegy kézikönyvet adva a mai fiatal, önképzésre kész magyartanárok kezébe.

A szövegtípusokat bemutató tanulmánycsokor (7–40) az elbeszélő, leíró és meggyőző szövegtípusokat vizsgálja, kiemelten az iskolai felhasználhatóságot állítva a középpontba. A 90-es években egy matematikai nyelvész, Petőfi S. János, mint utaltunk rá, iskolát teremtett maga körül. Az ő elméletére épülve

a szöveg predikatív összefüggéseit szimbólumokkal jelölve állítja fel a szerző a szövegmondatok ágrajzát. Jelzi a makrokompozicionális egységek sorszámi indexét, minősítő mondattani státuszát és egyéb kiegészítőit. Szinte matematikai hálózatot képez az a mondatszerkezeti háló, amely a szöveg mélyebb szemantikai jelentéseit is megvilágítja. Nem könnyű egy ilyen elemzés jelölési rendszerének elkészítése, kommentálása, amely, nem annyira a tanórai gyakorlathoz, inkább a magyartanár elmélyült szöveg tanulmányozásához, önképzéséhez járulhat hozzá. Petőfi S. János Szegeden, majd Debrecenben szerkesztett szemiotikai textológia témájú periodikái *Officina textologica* címen jelentek meg, és számos nyelvész, stilisztika számára jelentettek az újdonság erejével ható inspirációt.

A tanulók szövegfajták felismerésére irányuló elemzése (13–6) és mesealkotó kreatív-produktív feladatmegoldása rámutat az iskolai gyakorlatban talán az időigényesség miatt kissé elhanyagolt, de rendkívül hasznos szövegfeldolgozó tevékenységre, amely a mese műfaja által még eredményesebb lehet a magyartanár kezében. A reklámyelv nyelvi kliséinek felhasználásával is játékos szövegalkotást lehet bevinni a magyarórára (17–21), s a reklámhoz közelálló tündérmese kitalálásával lehet aktivizálni a tanulókat. Hasonló módon a kreatív-produktív módszer bemutatását szolgálja az útikalauz jellegű, rövid nevezetességeket leíró szövegek tanórai bemutatása, amelyeknek a mintáját az angoloktatás hasonló típusú 120–200 szó terjedelmű feladatai inspirálták (22–30). Az érdekfeszítő elemzés, a kérdőíves, táblázatos feldolgozás nem engedte meg terje-

delmi okokból a terjengősséget, mégis örömmel olvastunk volna 2-3 elkészült szövegalkotást a tanulók munkáiból. Annál is inkább, mert ezt a feladatípust a szerző érettségi feladatként is meggyőződéssel ajánlja.

A szépirodalmi művek intertextuális kölcsönhatását és szemiotikai, szövegszemantikai jelenlétét hozza elénk három Gárdonyi-regény, az *Egri csillagok*, az *Isten rabjai* és az *Ida regénye* ismétlődő, egymásra utaló szövegelemeinek tüzetes vizsgálata (31–40). A kiválóan hasznosítható összevetés a szemiotikai hálózatok továbbfejlesztésére inspirálja az olvasót. Hasonló koncepcióból egy egész életműre kiterjedő szövegszemiotikai elemzésre más szakíró is vállalkozik. Ennek gondolatébresztő példáját találjuk például Kroó Katalin Lermontov-monográfiájában is, amely Tuba Márta elemzésének folytatásához adhat további szakmai forrásokat (Kroó 2020). A Gárdonyi-regények újraolvasása rávilágíthat az életművön belül képződő jelképekre is. A ráutaló jegyek, a szereplők jellegzetesen ismétlődő személyiségjegyei, a külső szemiotikai értékű jellegzetességek, a ruházat, a színek, a körülvevő tárgyak egyik műről a másikra viszik át a párhuzamos szövegelemek szemiotikai tartalmát. Gárdonyi halálának 100 éves jubileuma a megfilmesített művek interpretációs jellegzetességeire is ráirányította a figyelmet. Az iskolai kötelező olvasmányok között számontartott *Egri csillagok* már sokszor csak ilyen feldolgozásban kelti fel az iskolások érdeklődését. A szaktanár elmélyült önképző munkája azonban más dimenziókban tekint a szépirodalomra, s ezen belül a Gárdonyi-életmű még sok részletében feltárára váró rendszerére, Gárdonyi Géza munkásságára. (A témával foglal-

kozott a Magyar Nyelvőr 2022/3. számának Gárdonyi-melléklete is, Keller–Nagy 2022 és Mester 2022.)

Jelentős fejezetet szentel a kötet a mese szövegtípusának értékes, etnográfiai adalékok feltárásával (41–133). Kiemelt helyet kapnak a tündérmese kellékei, de a meséken belül a kevert műfajúság nyelvi mutatói is. Meghatározó alapmű a szerző kezében Vlagyimir Propp már említett, *A mese morfológiája* című monográfiája, amely az 1928-as orosz megjelenése után magyar nyelven 1975-ben, majd javított kiadásban 1995-ben vált hozzáférhetővé. Propp nemcsak etnográfus, hanem szemiotikus is volt. A meseelemek sorrendiségéről, a kompozíció sajátosságairól hasonló szerkezeti hálót rajzolt fel, mint amilyen elv szerint Petőfi S. János a szintaktikai szövegszerkezeti sajátosságokról beszélt.

A jávorfa című népmese szövegmondatszintű feldolgozását Petőfi S. János jelölési rendszerében mutatja be a nagy pontossággal elkészített elemzés (41–83). Rámutat a balladai jellemzőkre, a lírai és drámai elemek strófaismétlődésére, a mesére jellemző fantasztikum érvényesülésére. A dolgozat értéke, hogy a vizsgált szöveg teljes terjedelmében is olvasható, s a koreferenciális elemek, a jelrendszerhez fűzött magyarázatok közérthetően oldják fel a szimbólumok sokaságát.

A tündérmese szövegtípusa az elméletben és a gyakorlatban (84–103) című rész az előző, inkább elméleti dolgozat után az ezredforduló meghatározó stilisztikai és oktatásmódszertani forrásaira hivatkozva vezet tovább a figyelmünket a funkcionális stilisztika iskolai alkalmazhatósága felé, amikor a tündérmese felismerésén túl a szövegalkotás

kreatív-produktív tapasztalatait mutatja be. B. Fejes Katalin, Kocsány Piroska, Szathmári István, Szikszainé Nagy Irma, Tolcsvai Nagy Gábor és mások munkái beépülnek a tanulók dolgozatainak elemzésébe. Ez a tanulmány még nem hivatkozhatott a Szathmári István vezette stíluskutató csoport fő munkájára (Szathmári 2008), de a szellemiségén nyomot hagyott a műhelymunkában aktív szerepet vállaló Tuba Mártának az elméletet gyakorlati alkalmazásra váltó felkészültsége.

Az érettségiző diákok műelemző munkáját segítette Tamási Áron *Szerencsés Gyurka* című elbeszélésének elemzése. A szerző a szövegtípus felismerésétől kezdve az értelmezésen, mesekellékeken át a Tamási-életmű e darabjának funkcionális szemantikai hálójában betöltött szerepéig vezeti az olvasót (104–11). Itt is hasznos kiegészítés lett volna egy teljes szövegmintát mellékelése a tüzetes elemzéshez, s az időbeli utalás a felmérés elvégzésére. Sajnos a szövegalkotó készségek az idő múlásával csak romlottak az iskolai tapasztalatok tanúsága szerint, ezért minden olyan gyakorlati megvalósítás, mint amilyen a Tamási-elbeszélés szövegsemantikai leírása, nagy haszonnal jár napjainkban is.

A tündérmese titkait taglaló következő dolgozat kilép a magyar kulturális areából, s a finnugor tündérmesék szemantika elemzésén keresztül mutat rá a strukturális elemek ismétlődésének funkciójára, kompozicionális szerepére (112–22). Voigt Vilmosra hivatkozva fontos megállapítást tesz, amikor azt hangsúlyozza, hogy a strukturális elemzés úgy válik szemiotikaivá, ahogy a mesei elemek sokfélesége, az eszközök, a hőstettek, a család, a megjelölés-

felismerés-leleplezés lépései ugyanazt a strukturális funkciót töltik be más-más nép kultúrájában. A vizsgálat alá vont magyar, votják, finn, osztják, mordvin mesék jeltárgyai, a sárkánynyelv, az aranykastély, a gyűrű, a kék nefelejcs, a vaskanál stb. a mesehősök felismerését szolgálják. Történhet a megjelölés tárgy nélkül, gondolati művelettel vagy történeteken, névadáson keresztül. A tündérmese olvasható krimiszerűen, ha a károkozás, gyilkosság a hős leleplező magatartásával oldódik meg. Ezért vihető közel az iskolai gyakorlatban a középiszkolás korosztályhoz is.

A mesék világába visz tovább Szabó T. Anna *A fűszermadár* című meseregényének világképi feldolgozása is (123–32). A keleti világ nyelvi szimbólumai jelennek meg az egzotikus növények, virágok megismertetése köré szőtt történetben. A meseregény közvetlen kiváltója az újdelhi fűszerpiac volt. A szerző a „világzene” mintájára „világszöveget” akart írni a nyugati kultúrkörön kívül eső kultúrkör hagyományos és megkülönböztető elemeinek felhasználásával. Az uráli-hindu-arab mitológia hagyományait a szinkretizmus módszerével ötvözi. A zeneiség, a metrumváltás, a líraiság különleges hangulatot ad a meseregénynek. A különböző, eltérő kultúrák meseszövése egy közös tanulással járul hozzá az ismereteinkhez: a mitológia a jelek, nevek, tárgyak szemiózisan keresztül a tiszta küzdelmet mutatja fel egyetemes értéként.

A stílusesszék vizsgálatát külön csoportot képez a gyakorlatorientált elemzések között (133–65). A tanórai szövegértelemezésen túl egy szónokversenyre, szövegmondó versenyre készülve is kiemelt helyet foglal el a prozódiai felkészültségen túl a szöveg szemant-

tikai, expresszív és emotív rétegeinek feltárása. Ilyen Esterházy Péter *Egyé', apa, egyé'csak...* című szövege, amelynek értő előadása egy Kazinczy-verseny feladata volt. Az elemzés rámutat, hogy a versenyző szociokulturális háttérétől is függ, hogy mit ért meg, hogyan értelmezi az írói szándékot, s emellett az írásmód újszerűségét, a különböző beszédmodok egymásmellettségének élvezetet nyújtó, interpretáló lehetőséget (133–7). A kevésbé strukturált beszélt nyelvi szintaxis kibontása egyénre szabott felkészülést igényel a tanár részéről is. A stílusértékek váltakozása a tréfás, pejoratív, választékos, régies, népies, bizalmas, sajtónyelvi, más irodalmi műből vett vendégszövegbeli elemek értése és érzékeltetése tanári vezetéssel könnyen felfejthető. A mai olvasó érdeklődését e témában tovább bővítheti a kognitív funkcionális stilisztika kutatócsoportjának tanulmánykötete, ahol a szerzők a beszélt nyelvből, szlengből, könnyűzenei szövegekből, klasszikus poétikai művekből emelik ki a jelentésképző, stílusérték szövegszegmentumokat a nyelv, a poétika, a kogníció kérdéseit állítva a középpontba (Domonkosi–Simon 2018). A szövegelemzést segíti, hogy a mellékletben a teljes Esterházy-szöveget olvashatjuk.

Időben visszafelé haladva újabb két irodalmi nagyság szövegértelmező kapcsolódására irányítja a figyelmet a szerző, amikor arról értekezik, hogyan olvasta Mikszáth Arany Jánost (138–44). Azokat az elbeszéléseket, amelyek balladai elemekkel a palócok életét dolgozta fel, jelentős részben Arany balladái ihlették. A *Bede Anna tartozása* felveti a motívikusnál nagyobb mértékű szövegközi hatást, a ráírás (pastiche) le-

hetőségét. Bede Anna átvállalja a nővére bűnét. Arany balladájában, az *Ágnes asszonyban* ugyanígy bűnhődést vállal az elborult elméjű Ágnes. A két szöveg között hypertextuális kapcsolat van, a novella a ballada cselekményvezetését más műfajban adja elő. A szövegközi kapcsolat más Mikszáth-műben is nyomon követhető.

Újabb fél évszázadot visszalépve, számunkra a 2023-ban esedékes Petőfi 200 jubileumhoz aktuálisan kapcsolódóan, a következő stíluselemzés a szerelem kognitív metaforáinak párhuzamos megjelenését taglalja a népdalokban és Petőfi verseiben (145–55). A tüzetesen végigvitt okfejtés a kognitív nyelvészeti keretben végzett modern pragmatikai elemzések sorát gazdagítja. A jelentés-tulajdonítás a metaforizáció forrásnyelvi és célnyelvi tartományaiból a szemiotikai jelképzés felé vezet a népdalok és a Petőfi-versek olvasóit, hallgatóit, befogadóit. A *szerelem* jelentése növény, fa, víz, halálos betegség, vakság, méz, méreg, álom, háború, rabság mind a népdalokban, mind a Petőfi-versekben. Ezek a metaforák a népdalokban s Petőfi lírájának metaforavilágában is fellelhetők. A romantika stílusjegyei kedvelik az ellentéteket, a túlzásokat, az érzelmileg telített képi megfogalmazásokat. Az intenzitás és monumentalitás a „látás” forrástartományában kitágítja az érzékelést. Petőfinél a szabadság és szerelem programjának felvállalása és hirdetése a lánglelkű és a szerelemben is lángszívű költő meghatározó életélménye és ihletője volt.

A szerelem nélküli szexualitás, az erotika tiltójeleit veszi sorra egy regény szövegszövetében az utolsó dolgozat sajátos történetmesélése. Ez *A szolgálólány*

meséje, Margaret Atwood-regényvilága (156–65). Az előző dolgozathoz a szövegszemantika kapcsán köthető az elemzés, ahol a szenvedéllyel szemben az erotika tiltása társadalomkritikai vetületet is kap. Jelentős szerephez jut a szemiotika, a jelek tudománya is. Az utópia műfaja lehetővé teszi egy elképzelt, kegyetlen világban a szemiotikai elemzést, vallja a szerző. A 21. század jelenségei a regényben előre vetítenek egy lehetséges jövőbeli társadalmat, ahol a nők a szerelmi vágy átélése helyett a mechanikus fajfenntartás tárgyi eszközeivé válva élik napjaikat. Felfedezhetők a cselekményszövében intertextuális jegyek a *Biblia* Jákob gyermekeinek történetével vagy Arthur Miller *A salemi boszorkányok* című drámájával. Textuális jegyként a szövegben a szemiotika ikon-indexszimbólum hármásából a *vörös* szín szemiozisével szembesülünk. A szerelem kertszimbolikája, a tárgyakkal megjelenített erotika a nők lázadásának eszközeivé válik. A szövegjelentés, a jelentésképzés társadalomszemiotikai kiterjesztése, s az angol nyelvű regényrészletek bemutatása Tuba Márta másik tanított tárgyának, az angol nyelvnek a komoly ismeretére enged következtetni.

Semper reformanda – mondja az egyházra használt latin mondás, amely a tanári pályára is vonatkoztatható: *folyvást megújulni*. Tuba Márta a '90-es évektől napjainkig tanárként, kutatóként ennek szellemében folytatja oktatói munkáját. (Ezt bizonyítja a tizenhárom dolgozat első megjelenésének listája, amely a kötet végén olvasható [166–7]). A több mint három évtized tapasztalatait, a gyakorló tanár, a stíluskutató nyelvész, a szemiotikában jártas etnográfus, az angol irodalmat is figyelő nyelvtenár

folyvást megújuló módszertani felkészültséggel talál új és új lehetőségeket a sikeres tanórai munkához, a versenyekre felkészítő mentori tevékenységhez. E dolgozatokat olvasva világos képet kapunk az elmélet és gyakorlat értékszintü szembeállításának tarthatatlanságáról.

A tudományosságban kétféle szakmai jelenlét figyelhető meg. Az egyik az elméletalkotók teoretikusok eredményeivel számol, a másik az elméletkövető, ám nem kevésbé értékes gyakorlati szakemberek tapasztalataira, az alkalmazott tudományosság eredményeire fókuszál. Tuba Márta ez utóbbiak táborát gazdagítja. Különösen fontos erényként mutatják fel dolgozatai azt a tanári magatartást, amely az oktatásügy folyamatos terhei, gondjai ellenére tud erőt meríteni a folyamatos önképzésre, a *semper reformanda* szellemiségének megvalósítására. Az önképzésen túl az aktív, tapasztalatokat közreadni tudó, mindig kreatív-produktív módon a szaktudományban is jelen lévő magyar- és angoltanár követendő példáját testesíti meg, aki évtizedeken keresztül töretlen energiával követi a nyelvészet, az irodalomszemiotika, az etnográfia innovációit, s az új ismereteket képes beépíteni az iskolai, a felsőoktatás napi oktatói munkájába.

Az IKU-monográfiák 9. sorozatszámaként megjelent tanulmánykötetet jó szívvel ajánlhatjuk az önképzésre kész magyartanároknak, a nyelvben megélt irodalom kutatóinak, akik a nyelvtudomány közelmúltjának és jelenének eredményeit a hasznosíthatóság szempontjából szeretnék megismerni az iskolai tananyagok egy csokrának elemzésein keresztül. A magunk mögött hagyott Gárdonyi-jubileum utógondozása,

az előttünk álló Petőfi 200 emlékévk iskolai munkálatai szintén meríthetnek inspirációt Tuba Márta sokoldalú lehetőségeket kínáló tanulmányaiból.

Szakirodalom

- Domonkosi Ágnes – Simon Gábor (szerk.) 2018. *Nyelv, poétika, kogníció*. Líceum Kiadó. Eger.
- Keller Péter – Nagy János Ádám 2022. Az Egri csillagok szövegváltozatai. *Magyar Nyelvőr* 371–400.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.371>
- Kroó Katalin 2020. *Korunk hőse. Korunk irodalomszemiotikája? Karakterpoétika és olvasásszemiotika Lermontov regényében*. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- M. Mester Katalin 2022. Gárdonyi Géza „Fel, nagy öröme...” című karácsonyi énekének szövegváltozatai. *Magyar Nyelvőr* 401–11.
<https://doi.org/10.38143/nyr.2022.3.401>
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Cs. Jónás Erzsébet
professor emeritus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: csjonase@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

**TAMÁS ILDIKÓ: „ADJ NETET!” NYELVI, KÉPI KIFEJEZÉSMÓD ÉS KREATIVITÁS
A GYERMEK- ÉS DIÁKFOLKLÓRBAN**

Balassi Kiadó, Budapest, 2022. 192 lap

A kreativitás és a nyelvi-képi kifejezés-mód kapcsolata legjobban a gyermeknél és a költőnél ragadható meg. Ennek szembeötlő jelenségeit leginkább a korunk új informatikai lehetőségei által kínált meglepetésekben, „szabálytalanságokban” figyelhetjük meg. Tamás Ildikó figyelme elsősorban a gyermek- és ifjúsági folklórvilágra terjedt ki, de példaként olykor verseket is hoz. A könyv címe pedig azért „Adj netet!”, mert a szerző tapasztalata szerint ez a mobilnetmegosztásra vonatkozó, leggyakrabban hallható kérés az iskolákban kicsengetés után. Korábban ugyanezen helyzetben valószínűleg azt mondták: „Adj egy harit!”, azaz harapást, kóstolót az enivalódból. Amikor az internetfüggőségtől tartó szülők korlátozzák gyermekük hálóhasználatát, és „elfogy a net”, a gyerekek ugyancsak ezzel a felszólítással kérnek időtöbbletet.

Tamás Ildikó kutatása és könyve a következő kérdéseket járja körül: a gyermek- és diákfóklór nyelvi jelenségei (műfajai), az alkotáscsoportok (régi és új műfajok, a szóbeliség–írásbeliség átmenetei, offline–online regiszterváltás, „mémkultúra”) jellemzői, valamint az alkotási folyamat két kiemelt területe: népetimológia, halandzsa. Módszere: antropológiai-fóklorisztikai. A gyermekfóklór és a diákfóklór között vannak hasonlóságok, de különbségek is, hiszen a gyermek még többnyire a saját maga alakította, illetve szülei alkotta nyelvi világban él, a diákságra viszont már más közösségi (iskolai, kollé-

giumi, csoportkohéziós), kulturális (tanulás) és technológiai hatások is hatnak. De azért a két korosztály összekapcsolódik. A gyermekkor kultúrájának és nyelvének tanulmányozása régi és hálás feladat, mert korán felismerték, hogy a gyermek világa, kultúrája sajátos, nem föltétlenül a felnőtt világa egyszerűsítve és kicsinyítve, hanem sajátos szabályokkal és jelenségekkel bír. A gyermek nyelvi világa nem pusztán leképezi a felnőttek által beszélt nyelvet, hanem van benne egyediség, belülről (az evolúcióból és a történelemből) építkező jellemző. Ez vonatkozik a gyermekek fóklórvilágára is. Az ifjúság nyelvvel kapcsolatban eddig különösen a csoportnyelvi (szubkulturális), más megközelítésben szlengjelenségek kutatása volt érdekes (vö. Kovalovszky 1959; Bachát 1980; Hoffmann 1996, 1997). Viszont mindkét korosztály esetében eddig kevés figyelem vetült a modern, főleg technikai jelenségek hatására kialakult új nyelvi fóklórra. Egy ideje a gyerekek már beleszületnek az új technológiai eszközök világába. Manapság már írni-olvasni nem tudó gyerekek is használják az okostelefont, sőt kialakítanak egy olyan technológiai, kommunikációs módot, szokást, amelyet a szüleiktől nem is tanulhattak.

A modern vagy mai, sőt technológiai fóklór kutatásának nagy ösztönzője Voigt Vilmos néprajzkutató, aki korán felismerte a hagyományos fóklórjelenségek továbbélésének, átalakulásának

problematikáját – témánk szempontjából például figyelemre méltó az 1983-as tanulmánya az Ethnographiában a budapesti gyermekfolklor kutatásáról (Voigt 1983). A folklorista és a nyelvész számára például föltűnő, hogy létezik egy olyan jelentős szövegrepertoár, számos nyelvi jelenség, amely a hagyományos, rögzült, akaratlanul is megtanult műfaj-tipológiákba nem sorolható be. Erre szemléletes példákat hoz Tamás Ildikó a könyvében. A kulturális hagyományozódás sajátos módja a parafrázis vagy utánérzés, esetleg átírás (imaszöveg-átírás) vagy a kevert médiumú, képszöveges humor (ábratext, karikatúra, montázs; mai – téves – összefoglaló fogalommal: internetes mém), esetleg a Chuck Norris (karate-világbajnok és színész) köré szerveződő, a hazugmesékre emlékeztető (abszurd) „nagyotmondások”; további abszurdok („A koronavírus a fiatalokra nem veszélyes, csak arra, aki elkapja”). Régóta (az internet előtti korszakból) ismert folyamat az idegen szavak, tulajdonnevek játékos értelmesítése, a tréfás felsorolások (pl. képtelen foglalkozások, magyar nyelvi jellemzők), makaronizmusok (nyelvkeverések), halandzsa (pl. Big in Japan > bikicsunáj), az állatin (Ton a lud atus > tonaludatusz), az álangol (This no all ~ disznóól) szövegek, az idegennyelv-utánzók és -értelmesítők (Hogy hívják a gazdag holland férfit? Stex van Boeven). Többeknek fölkelte az érdeklődését az antiproverbiumok (ferdített közmondások), terjednek az álszentenciák, valódi nyelvi bravúrok a kiazmusok (pl. egyöntetű, hogy ön egy tetű), mindenkit elvarázsolnak a gerekszájszövegek (valójában a gyermeki anyanyelvtanulás sajátos narratív nyelvi példái, pl. „Nem

tudom, hány éves vagyok, mert ez állandóan változik”), a (divinációs, azaz jóslási szokásokra emlékeztető) kihívások, szegmentálásos nyelvi játékok... (a nyelvi humorhoz lásd: Balázs 2022: 76–89, 275–8).

Tamás Ildikó felfigyel egy sajátos műfajcsoportra, amelynek jellemzője, hogy 5-7-9 stb. (vázlatos) állítást tartalmaz valamiről. Egyfajta gyűltelék (gyűjtemény), talán legközelebb áll hozzá a soroló, felsoroló megjelölés. Például: könyv- és filmcímes humor (pl. Szülői értekezlet: Végső visszazámlálás), a sikertelen randik egysoros indoklásai (pl. Az ügyvéd: nem az esetem). Manapság elsősorban az interneten, az online újságírásban terjed, de korábban a diákújságok kedvelt műfaja is volt. Motivációja talán a helykímélés, illetve az, hogy az emberek nem szeretnek tömör és hosszú szövegeket olvasni, ez a vázlatos összeállítás viszont könnyen áttekinthető. Tamás Ildikó igen jó előzményként hozza a cento műfaját. A cento: irodalmi műveket feldolgozó irodalmi forma (idézés, felsorolás, továbbgondolás). Annyira nincs új a nap alatt, hogy a ma interneten terjedő „halálokok és mesterségek” című soroló (cento) szó szerint megtalálható a Magyar Nyelvőr 1912-es évfolyamában Hogyan halnak meg az emberek címmel a 238–9. oldalon (Alkotmány 1912), jelen könyvben pedig Halálokok és mesterségek címmel a 69. oldalon). Készítettem egy összevetést a két gyűjteményről:

Magyar Nyelvőr, 1912.	Tamás Ildikó, 2022.
Az útkaparó leveti a porhüvelyét.	
Az aratót lekaszálja a halál.	Ua.
A kulcsár beadja a kulcsot.	A házmester beadja a kulcsot.
A vincellérre rákapálják a földet.	
A molnár leörli az életét.	A molnárt felörli az élete.
A szabónak elszakad az élete fonala.	A szövőnek elszakad a fonala.
A pék leeszi kenyere javát.	A pék meg teszi kenyere javát.
A fuvarost a Szent Mihály lovára teszik.	
A toronyőr a sír mélyére áll.	
A földművest elföldelik.	
A kertész a paradicsomba jut.	Ua.
A harangozónak beharangoznak.	Ua.
A portásnak megnyílik a mennyország kapuja.	Ua.
Az órásnak üt az utolsó órája.	Ua.
A kalauz eléri a végső állomást.	A kalauz eléri a végállomást.
A révész kiköt az örökkévalóság révpadján.	
A lámpagyújtogatónak örök világosság fényeskedik.	
A tarokkosnak bemondják az ultimót.	
A fogorvos itthagya a fogát.	
A színész letűnik az élet színpadáról.	A színésznek legördül a függöny.
Az író kezéből kihull a toll.	
A rikkancsra ráül a síri csend.	
A muzikusnak elszakad élete húrja.	A muzikusnak elszakad a húrja.
A hajós boldogabb hazába evez.	A hajós boldogabb hazába vitorlázik el.
A pénztáros leszámol az étellel.	A pénztáros elszámol az étellel.
A nyelvész örökre elnémul.	
A bűvár örök álomba merül.	Ua. (bűvár)
Az eröművész végsőt vonaglik.	
A trombitásból végképp kifogy a szusz.	Ua.
A cigánynak behegedül a Szent Dávid.	
Az üvegesnek szemei üvegesednek meg.	
A pályafelügyelő bevégzi pályáját.	
A fiskális megkapja az appelálhatatlan végzést.	
A koldus jobblétre szenderül.	Ua.
A díjbirkózót legyőzi a halál.	A díjbirkózót maga alá gyűri a halál.

A hadbíró megnyugszik békében.	
Az anyós az örök hallgatás hónapja költözik.	
A kistajgerolt lakó örökös otthonra lel.	A lakó örökös otthonra lel.
A festőművész előtt új világ panorámája tárul fel.	
A boldogtalan megboldogul.	Ua.
A siketnek megszólal az utolsó harsona.	
A győzelmes hadvezéren diadalt arat a halál.	
A szerelmes utolsót sóhajt.	
A börsziáner eljátszotta kisdéd játékait.	
A léghajósnak elszáll a lelke.	Ua.
A vegetáriánus a fűbe harap.	Ua.
A szemlész örökre behunyja szemét.	
A teherhordónak könnyű lesz a föld.	
A darvinista megtér őseihez.	
	A programozó kijavítja az utolsó hibát.
	A vadász az örök vadászmezőkön folytatja.
	A kertész alulról szagolja az ibolyát.
	A rendszergazda vírusos lesz.
	A magasugró feldobja a talpát.
	A kovács elpatkol.
	A papnak harangoznak.
	A vadásznak lőttek.
	Az atléta élete ugrott.
	A filmrendezőnek „vége”.
	A zenésznek elhúzzák a nótáját.
	A késes gyilkost hazavágják.
	A szabót kinyírják.
	A kisembereket elteszik láb alól.
	A meteorológusnak befellegzik.

Mint látható, mindennek van előzménye, mert az ember alapvetően mindig ugyanaz. Csak a szakmák, esetleg a kifejezések, igekötők cserélődnek. A Hoppál Mihály (1984) által leírt lánccelével megelőlegezi a továbbküldendő (sokszorosítandó, megszoztandó) szövegeket; az emlékkönyv,

kézírtos füzet a közösségi média idővonalát; a falvédő, a képregény az internetes mémet; az olvasói levél a kommentet... Az antiproverbiumok kapcsán megjegyzi a szerző, hogy a közmondás-keveredésbe belejátszik a mögöttes jelentés (a hasonló közmondás), és ettől válik

humorossá. Ez az álláspontja a témát kutató Hrisztova-Gotthard Hrisztalina – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Vargha Katalin (2018) szerzői munkatársaknak is. Ez lehetséges egyes esetekben. De pl. a „lehúzza róla a vizes lepedőt” szerintem csak annak humoros, aki ismeri a forrást (ráhúzza a vizes lepedőt), és ez többnyire nincs így, mert a médiában naponta hallunk véletlenül sem humorosnak szánt hasonló keveréseket – amelyeket azután élvezettel figuráz ki a sajtó. (Pl. A kardinális kérdés Magyarország feje felett lóg.) Említődik a „fejezd abba” kiszólás is (a fejezd be és a hagy abba) összevonásaként, amely egészen biztosan egyszeri tévesztésből vált humoros szólássá (én már az 1980-as évektől ismerem). Említék egy saját gyűjtést is egy nyelvtani összeférhetetlenségre: Pista, szétültetek!

Föltűnő az új (hibrid) műfajok humoros jellege. Ha humor, akkor persze szinte biztos, hogy diákhumor, mert a humor a gyermekfolklórra nem jellemző. A testi, akciós humorból a 10. életév után fejlődik ki a kamaszhumor (saját humor, elvont humor) – már ha kifejlődik, mert ismerünk humortalan („besavanyodott”) embereket is. Lehet humor nélkül is élni, viszont korunk valamiért nagyon kedvez a humorformák terjedésének. De miért van ennyi humor? – teszi fel a kérdést Tamás Ildikó. Jó kérdés. Humor valószínűleg mindig létezett, gondoljunk a középkor nevetéskultúrájára (Bahtyin), vagy a magyar hagyományos folklór humorformáira a pajzán történetektől az anekdotán át a viccig (a témához jó adalék a Litovkina Anna által szervezett humorkonferencia és kiadványsorozat). Tudjuk, hogy a humor terápiás jellemző: gyógyítja a félelmet, amellet életmód-

segítő, konfliktuskezelő mód. A nevetés életkori (korosztályi) jellemző; egyfajta ellenállás a felnőttek domináns és korlátozó kultúrájával szemben (a lázadás, ellenkultúra, vernacular authority egyik jelensége). De továbbra is fontos, és részben megválaszolatlan kérdés: miért „humorosodik el” a folklór? Illetve miért humorosodik el az euroatlanti világ (ahogy az a tömegmédiából is nyilvánvaló)? És itt következhet a még furcsább kérdés: és miért nem humorosodik el a Kelet (mondjuk éppen Ázsia)? Nem lehet, hogy a humor valamiféle válságjelenség?

A diákkolklór kedvenc kutatási területe a becenevek vizsgálata (diákoké, tanároké – Klotyó, Csirke, Gorilla, csak a saját emlékeimből), valamint a sajátos iskolai névadás (tantermek, tantárgyak) vagy éppen magának az iskolának a neve (Csörösi Koma, mondják a Kőrösi Csoma-iskolára). Említődik a pletyka, mely ugyancsak köztudottan folklórhordozó közeg. De pl. az osztályszülinap jelensége számomra teljesen új volt. A divat mint kultúrabefolyásoló tényező a kamaszkorban jelentkező „rajongás” csoportos rítusaiként jelenik meg: jelvények, öltözködési, különösen „kiegészítőviselési” szokások képében. Érdekes és nem kellően reflektált megfigyelés a Kelet világának beszüremkedése: anime, küzdősportok, koreai (K-) pop.

A folklorista és a nyelvész közös érdeklődése a szövegrepertoár grammatikai és szemantikai vizsgálata. Ez segítette Tamás Ildikót annak meglátásában, hogy a gyermekfolklórban „a szöveg jelentésénél sokkal fontosabbnak bizonyul a ritmus és a hangzás”, ezt mutatják pl. a halandzsaszövegek. Milyen pontosan visszautal ez a jelenség a bevezető gon-

dolatomra, hiszen egyértelmű, hogy kik szeretnek „halandzsázni”: a gyerekek és költők. A másik fontos észrevétel a gyermeknyelvi szövegek eredetének, etimológiájának a kutatása, mely korábbi korszakok, kulturális-nyelvi, esetleg a szakrális hatások világába enged betekintést. És a változásokra is. Tóth Piroska Anna (2016) városi (budapesti) gyermekfolklor-gyűjtésére hivatkozva feltűnik, hogy kiszorulnak a vidéki életre, állat- és növényvilágra utaló képek, ezzel is jelét adva a természettől való elidegenedésnek.

A gyermek- és diákközlőr kutatása eddig is sok nyelvi kincset hozott felszínre; az új technológiák pedig még újabb megfigyelési lehetőséget kínálnak. Mi ez az új közeg? Elmosódnak a valósághatárok. Egybefolyik offline és online, a hibrid viselkedés, kommunikáció (nyelv?) van kialakulóban. A folklor-jelenségek tekintélyes része átköltözött az online térbe, képek, írott-hangzó tartalmak olvadnak össze, felbukkant a folklor (folklorizmus) új formája, az internet- vagy e-folklor, de létezik a newslor (a különböző csatornákon terjedő, különféle műfajú folkloralkotások gyűjtőfogalma) kifejezés is. Közös jellemzőjük: a terjesztés (e-mail, sms, Facebook, Messenger, Viber). A szerző felfigyel bizonyos narratívumokra: Én, amikor..., Tudod, amikor... De hozzáteszem, igen gyakori például ez az elliptikus kezdés: Az érzés, amikor..., sőt névelő nélkül is: Érzés, amikor... (így lenne teljes értékű: Ugye te is ismered azt az érzést, amikor...).

A szerző által kiemelt területek: a halandzsza és a népetimológia alkotófolyamata. Megállapítja, hogy a világszerte (értsd, minden nyelvi kultúrában)

elterjedt halandzsza mélyreható folklorisztikai-nyelvi vizsgálata hiányzik. A halandzsza konkrét jelentés nélküli, ha művészi indíttatású, akkor abszurd (nonszensz) szöveg. Lám ebben is érintkezik gyermek és költő! De olybá tűnik, hogy a halandzsza sem egészen halandzsza. Fölfedezhetők benne bizonyos törvényszerűségek. Például hangutánzó fonémasorok, olyasmi, hogy a mély magánhangzók megterheltsége nagy, Benő Attilát (2004) idézve az onomatopoeitikus szövegek esetében a veláris hangok gyakorisága csökkenő sorrendben így néz ki: a, u, o, á. Meglepő és számomra is elgondolkodtató, hogy az álombeli kiáltások esetében is számos alkalommal ez a magánhangzók gyakorisági rendje. Vagyis van valamilyen rendszere a halandzsának, a szavak hangalakilag motiváltabb, expresszív hangsorokból építkeznek. A halandzsaszövegek fonetikai felépítése és esetleg onomatopoeitikus keletkezése első látásra felülírja az iskolás módon kezelt saussure-i hagyományt – vagyis a nyelvi jel kötelezően önkényes voltáról vallottakat. Pedig vitathatatlan, hogy a nyelvi jel szinkrón szempontból önkényes. Csak nem hangsúlyozzuk eléggé, hogy pusztán szinkrón szempontból! Mert történeti szempontból vitathatlanul nem az. A nyelvi jel történeti szempontból egészen biztosan motivált, akkor is, ha erre rájövünk, és akkor is, ha nem. De az emberben látenszen, tudat alatt ott van a hit és a vágy, hogy a dolgok motiváltak, valami valamiért az, ami, tehát ha nem tudjuk az okot, akkor kitalálunk okot. Ezt leginkább a népi etimológia (népetimológia) eszközével tesszük meg, magasabb szinten persze segítségünkre lehet a nyelvtörténet, a folklorisztika,

ehhez szolgáltat adalékot a szemiotika indexikalitás és ikonicitás fogalma, a pszichoanalitikus nyelvészet, valamint legújabbban a kognitív nyelvészet (viszszahozva a kutatásban már Fónagy Ivánék által az 1950-es években fölvetett, hangmetaforatesztekkel bizonyított hatásokat, vagy például a stilszták által sokszor leírt hangszimbolika jelenségét).

A népetimológia ösztönös szóalkotási mód, pl. kiejtéskönnyítés céljából, de ennél több is lehet. Pszichoanalitikus magyarázatként az ember örök vágya az értelmesítésre, s ez valódi antropológiai nyelvészeti téma! Humorként jelenik meg, hogy „gladiátorral” fűt (radiátor helyett), adja magát (és nemcsak a gyermekfolklórban) a „molyirtó” (a mojito névre), de a jelenség mélyén jóval több

van. Leírni is alig merem, de én pár év-tizede minden reggel Kofi Annant, az ENSZ (volt, azóta már meg is halt) főtitkárát emlegetem. (Ha esetleg nem világos, akkor a Kofi név a coffee szó hangtani egybeesése miatt.) Miért ez a szójáték?

A halandzsa és a népetimológia közötti kapcsolatot Tamás Ildikó alaposan árnyalja (a 148. oldalon), én egy kicsit más megközelítést is megengedek. Szinkrón szempontból vizsgálhatjuk magát az alkotást (halandzsa, népetimológia). Egy dinamikus vizsgálat az alkotásfolyamatban nyelvalkotó ösztönt, játékot, tudatosságot, tudatosítást (értelmesítést) stb. lát. Egy diakronikus felfogás a szövegváltozást (romlást) kutatja.

maga az alkotás (statikus, szinkrón felfogás):	halandzsaalkotás	nép(i)etimológias alkotás
alkotásfolyamat: motiváció, forrás (dinamikus felfogás):	nyelvalkotó ösztön, játék, tudatosság (folklór és irodalom)	naiv értelmesítés (esetleg a mélyén konkrét motiváció)
alkotásélet (diakronikus felfogás):	szövegváltozás (romlás)	

Kapcsolat lehet a nyelvkeletkezés és a hangutánzó fonémásorok között, hogy a halandzsa két mozzanatot foglal magában (tudatalatti szinten a nyelvalkotó játékos ösztönt és magasabb szinten a tudatosságot); a halandzsában pedig igenis megőrződhetnek reliktumok (zárványok), ezért ezek nyomozása nem hiábavaló, de az is lehet, hogy nem vezet sehová, megfejtetlen marad, mert egy ősi, mai logikánkkal nem megközelíthető nyelvalkotási módot tartalmaznak. Hamvas Béla írja, hogy a ma embere elvesztette a szimbolikus látásmód és nyelv iránti érzékenységét, másként: nem érti a korábbi korok nyelvét. De megmaradt bennünk – minden em-

berben – egyfajta folytonos motiváció (törekvés, igény, sürgetés) az értelmesítésre (népetimológia), valamint minden emberben öntudatlanul működik, hat a sémák, zenei minták, szerkesztési elvek (gondolatalakzatok) szabályrendszerre. Itt jelenik meg a (szervi) félrehallás is, de amellet van tudatos, humoros félrehallás is. A nonszensz, abszurd szövegek magasabb fokon, művészeti törekvésként, különösen az avantgárdban (futurizmus, dadaizmus, lettrizmus, Weöres Sándornál: „vakszöveg”) is felbukkannak, ennek nyilvánvaló oka valamiféle tudatos visszatérés a nyelvkeletkezéshez (a témához lásd: Balázs 2013, 2021a, b).

Elsőre úgy tűnik, hogy a gyermek a kultúrát és a nyelvet a felnőtteket utánózza, tőlük tanulva sajátítja-e el. Számomra – éppen a folklór- és nyelvi példák nyomán – egyértelmű a gyermek magával hozott kultúra- és nyelvelsajátító programja (vagyis a velünk születettség), amely az adott, konkrét kulturális közegehez képest tágabb lehetőségeket, kontextust kínál, s éppen ezeket tükrözik egyes, az adott kultúrából nem megmagyarázható jelenségek. A gyermekfolklór és vele együtt a gyermeknyelv a jungi értelemben vett (rejtett) kollektív tudatalatti, a gyermeket körülvevő aktuális ingerek, kontextusok és a magával hozott végtelenül szabad kreativitás világa. A gyermekfolklór és gyermeknyelv összeméri mivoltunk bizonyítéka. Tamás Ildikó az ilyen szemléletmódú (a magyar kultúrában sem gyökértelen) kutatás folytatására is utal, és én ebben nagy lehetőséget látok, különösen akkor, ha tudományszakjaink nem vonulnak elefántcsonttoronyba, önmagukba zárt szakmai kereteik közé.

Szakirodalom

- Alkotmány 1912. Hogyan halnak meg az emberek. *Magyar Nyelvőr* 288–9.
- Bachát László 1980. Az ifjúsági nyelv szó-készletének eredete. *Magyar Nyelvőr* 148–57.
- Balázs Géza 2013. „Az égő szótár”. Elemi formák feltalálása. *Magyar Nyelvőr* 423–34. http://epa.oszk.hu/00100/00188/00073/pdf/EPA00315_magyar_nyelvor_2013_4_424-434.pdf
- Balázs Géza 2021a. The Birth of the Language of Art. An artistic and linguistic approach. *Urania* 1/6–23. https://urania.szfe.hu/wp-content/uploads/2022/10/Urania_2021-01_ENG_p124_DOI.pdf <https://doi.org/10.56044/ua.2021.1.1.1.eng>
- Balázs Géza 2021b. *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet*. MNYKNT–IKU. Budapest. (IKU-monográfiák, 6.)
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok*. IKU. Budapest. (IKU-monográfiák, 10.)
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár. <https://doi.org/10.36240/etf-246>
- Hoffmann Ottó 1996, 1997. Szóalkotási módok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében. *Magyar Nyelvőr* 294–301, 290–309.
- Hrisztova-Gotthard Hrisztalina – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Vargha Katalin 2018. *A közmondásferdítések ma: Öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1959. Hogyan beszél a mai ifjúság? *Magyar Nyelvőr* 85–6.
- Tóth Piroska Anna 2016. *Városi gyermekfolklór*. PhD-disszertáció. ELTE BTK Néprajzi Intézet. Budapest.
- Voigt Vilmos 1983. A mai + budapesti gyermekfolklór kutatása. *Ethnographia* XCIV: 487–92.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem,
Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék,
Nagyvárad

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

BALÁZS GÉZA

SZÁZÖTVEN ÉVES A MAGYAR NYELVŐR

2022-ben lett 150 éves a Magyar Nyelvőr című folyóirat, a magyar nyelvi kultúra nagy hatású tudományos folyóirata. Igaz, még csak a 146. évfolyamot zárta, mert a második világháború alatt, 1941–1945. között nem jelent meg. Egy újságíró kis túlzással így ír róla: „A világ egyik legrégebbi eleven folyóirata a világ egyik legrégebbi eleven nyelvét – mint neve is mutatja – őrzi.” És 2022-ben zárta második évét a Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhelye, melynek több szalon futó nyelvstratégiai programjában kiemelt szerepet kap a 150 éves, 2022-ben teljesen megújult, nemzetközileg is jegyzett folyóirat.

150 éves a Magyar Nyelvőr. Forrás: [Kultura.hu/Bach Máté/PKÜ](https://kultura.hu/Bach-Mate/PKU)

A 2022 elején kinevezett szerkesztőség (Balázs Géza felelős szerkesztő, Minya Károly és Pölcz Ádám szerkesztők, a négy védnök, az ötfős nemzetközi, a 13 fős hazai szerkesztőbizottság) 4 számmal, angol nyelvű különszámmal, valamint a Nyelvőr 150 éves történetét bemutató kötettel mutatkozott be 2022. december 8-án a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ötpacsiirta szalonjában tartott rendezvényen. Balázs Géza – akit édesapja révén csaknem 50 éves kapcsolat fűz a laphoz – kiemelte, hogy a megújult lap a nyelvtudomány és a rokon tudományok teljességét képviseli, a megközelítésmódok, témák sokféleségét, mindig tekintettel a tudományos elvárásokra, egyszerűen az érdeklődő olvasóközönségre. A 2022. évi évfolyamban hangsúlyosabbá vált a teljes magyar kultúrára való kitékintés: vagyis az irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti, pszichológiai, szociálpszichológiai, antropológiai nyelvészet, stilsz-

tikai stb. témák megjelenítése. Néhány jellemző téma: a magyar dallamhangsúly, az Ómagyar Mária-siralom verselése, Gárdonyi Egri csillagok című regényének szövegváltozatai, a nemzet fogalma, moldvai csángó helynevek, írói nyelvművelés, ígéhirdetés szórványban, a félreértés nyelvtana, a tudománymetria tudományt korlátozó kérdései. A 150. év különlegessége, hogy a „normavilágosság” témáját feldolgozó angol nyelvű különszámmal is jelentkeztek, amelyben osztrák és magyar vezető jogászok, alkotmánybírók mondják el véleményüket a jogi nyelvhasználatról kapcsolatos elvárásokról.

A Magyar Nyelvőr történetének voltak fénykorai (Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Lőrincze Lajos szerkesztésében), volt áldozata (Simonyi Zsigmond), és voltak bátor nyelvészek, akik, amikor például az MTA lemondott a lapról, vállalták a folytatást (Balassa József, Beke Ödön). Tisztelet nekik, illetve annak a 3350 szerzőnek, aki a lap „dolgozótársa” volt (listájukat Gábor Adrienn gyűjtötte össze a 146 évfolyamból).

Amikor 1872-ben megindult, már a címe sem tetszett az ellenzőinek. Volf György kifogásolta, és a szerkesztőre, Szarvas Gáborral utalva személyeskedő módon „szarvas nyelvhibának” nevezte, szerinte ugyanis germanizmus a Nyelvőr, a helyes cím ez lenne: A Magyar Nyelv Őre. De a Magyar Nyelvőr megmaradt másfél évszázadon át, holott érték akadémiai és politikai támadások, az egyikbe belehalt a szerkesztő, Simonyi Zsigmond, újabban pedig még a bulvársajtó is nekiugrott.

A Magyar Nyelvőr 1872-ben egy szép közösségi gondolatot választott jelmondatául: „Együttesen működve tanítani s tanítva tanulni”. Az alapító Szarvas Gábort Simonyi Zsigmond követte. Kétségtelenül az ő szerkesztői tevékenysége idején (1895–1919) érte el a lap az első fénykorát. Simonyi is közösségi személyiség volt: „vetett, vetett, vetett, nem azért, hogy ő, hanem, hogy a tudomány és maga a magyar nyelv arasson” – írta róla Bárczi Géza. Rubinyi Mózes pedig így jellemezte: Nihil detestari, neminem laedere, sed intelligere (Semmit se ítélj, semmit se sérts, hanem érts meg mindenkit!)

Mégis Simonyi Zsigmond idejében történt az első nagy támadás. 1905-ben a Magyar Tudományos Akadémia megvonta a laptól a támogatást, 1919-ben pedig magát Simonyit is kikezdték: „Magyarságát, nemzethűségét vonták kétségbe annak, aki egész gazdag aratású életét szentelte a magyar nyelvnek, és a magyar tudomány történetében halhatatlan nevet biztosított magának. Halála mélyen megdöbbentette a kortársakat, nagyrészt azokat is, akiknek – talán akarva, nem akarva – részük lehetett benne...” – írta Bárczi Géza.

A két világháború között Balassa József tartotta fenn a lapot addig, amíg 1940-ben papírhíányra hivatkozva be nem tiltották. Lőrincze Lajos így értékelte: „Balassának a Nyelvőr megőrzése, a kevéssel való hűséges sáfárkodás volt tehát a legfőbb szerkesztői tiszte...” 1946-ban Beke Ödön indította újra a Nyelvőrt. Kniezsa István szerint: „Az a néhány esztendő (1946–1953), amikor szerkesztő volt, a Nyelvőr

újjászületésének és felvirágzásának a korszaka, és kitűnően tanúsítja, hogy Beke Ödön nemcsak kiváló tudós, élvezetes cikkek és tanulmányok szerzője, a magyar és a finnugor nyelvtudomány elsörendű bűvára és nem utolsósorban a magyar népnyelv roppant gazdag kincsesárának tökéletes ismerője és birtokosa, hanem rendkívül tevékeny és fáradhatatlan szerkesztő is, aki a folyóirat érdekében – szerkesztői apparátus nélkül, egyedül – a kutatók egész táborát mozgósította a folyóirat köré”. 1954-től Lőrincze Lajos idejében a lap a magyar nyelvi kultúra, nyelvművelés teljes területét átfogó, közönséget is megszólító orgánummá vált. Lőrincze Lajos halála után a Nyelvőr 1994–2021 közötti időszakára a nyelvműveléssel, a nagyközönséggel való szakítás és a szigorú, akadémiai tudományos normáknak való szolgálai megfelelés a jellemző. Így a Nyelvőr a többi tudományos és csak nagyon kevesekhez szóló, belterjes nyelvészeti lappá vált.

Ilyés Gyula 1976-ban így köszöntötte a 100. évfolyamot: „Büszkeségünk lehet, hogy a mi legszívósabb nyelv- – azaz ezek szerint eszmevédő, tisztító és továbbfejlesztő – és így néptudat-erősítő – üzemünk, a Magyar Nyelvőr, létének második évszázadába lép. Nagy pillanat ez nemzetünk életében – ahogy tudunk illenék –; érzek így magam is valami torokköszörülő ünnepiességet, hogy hangot váltsak, emelkedőre. De alázatosnak kell lennem, köznapian értéktudónak, ha azokra a férfiakra gondolok, akik ezt a küzdelmet megindították és szívósan vívták, gáncsoskodás közepette, sőt valóságos elgáncsolás után fölállva a földről; ha nem a sárból. Hisz voltak évek, amikor a mozgalomnak ténylegesen is – nyelvét vették; ezt példázza, hogy noha a folyóirat 1872-ben született meg, a századik évfolyamának megjelenését csak 1976-ban érte meg. Ötési sírba tétel után hozta létre hősi feladatvállalás. Eredményeink ráadásaképp olyan elődökkel hivatkozhatunk, mint Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Balassa József, Beke Ödön. Ők voltak a szerkesztők, egyaránt víva csatát a maradi akadémizmussal, és a nyegle szertelenséggel. De legfőképpen a felelőtlen közönnyel. Szerencsére mindenkor európai látókörű és tudású küzdőtársakat nevelve, szervezve maguk mellé. Részleges öndicséret árnyékolná be szavamat, ha a mai gárda munkáját méltatnám: a szerkesztő bizottságnak magam is tagja vagyok. Fejezhessem hát ki szellemi és irodalmi életünk elismerését és jókívánságait egy kicsit távolabbról – mint az Anyanyelvi Bizottság hálás elnöke!”

A Magyar Nyelvőr- és Kazinczy Műhely-est vendége volt Czopf Áron eszmetörténész, a Kommentár állandó munkatársa, aki a nyelv filozófiai megközelítéseiről, a szavakból épült városról (poliszról), a nyelv formálta társadalomról vázolta felfogását. Pölcz Ádám, a kétéves Kazinczy Műhely programigazgatója immár másodízben számolt be a nyelvstratégiai intézmény munkájáról. 2022-ben az anyanyelvek napján szinte valamennyi földrészről megszólaltattak magyarokat. A magyar nyelv hetén a Nemzeti Színházban a színház nyelvéről értekeztek. Sátoraljaújhelyen megszervezték az Élő magyaróra tábort magyartanároknak, szeptemberben a negyedik korrektorversenyt, amelyre a mai magyar sajtó minden szegletéből jelentkeztek elkötelezett korrektorok. Októberben Gárdonyi-konferenciával kapcsolódtak a ha-

talmas, MVM Dome-beli Egri csillagok előadáshoz. Novemberben a Nemzeti Színházban Petőfi kontra Kossuth címmel, „tiktokerekkel” felfrissítve megrendezték a 23. Kossuth-szónokversenyt. Az Élő magyaróra videófolyóirat számait Terdikné Takács Szilvia mutatta be: ezekben szó van a verselemzésről, a téves érvelésről, a hungaropesszimizmusról, Gárdonyi Gézáról, valamint a nyelvjárások mai helyzetéről (utóbbi hozta eddig a letöltési rekordot).

A Kazinczy Műhely és a Magyar Nyelvőr estjét színesítette Vas István Határozók és kötőszavak, valamint Bencze Imre Édes, ékes apanyelvünk című verse Marosvölgyi Gergely Radnóti- és Latinovits-díjas versmondó előadásában, valamint Pölcz Ádám zongorajátéka.

A reformkor tényleg nyomot hagy

Szónokok vették birtokba november 12-én a Nemzeti Színház Kaszás Attila termét. A 23. Kossuth-szónokverseny döntőjében 23 középiskolás és egyetemista fiatal mérhette össze szónoki képességét, a legjobbak pedig vitatkozásban is kipróbálhatták magukat.

Kossuth-szónokverseny. Forrás: Kultura.hu/Bach Máté/PKÜ

A szervezők a közösségi média követelményeiben is jártas, „korunk Petőfijeinek” megmozgatását tűzték ki az ideik, megújult verseny egyik céljává, míg a retorika elméletében jártasabb „Kossuthok” kezét sem szerették volna elengedni.

A Kossuth-szónokverseny célja a tapasztalatszerzésen túl az élményszerzés is. Ahogyan Rátóti Zoltán színművész, a bírálóbizottság elnöke személyes hangú köszöntőjében ki is emelte: egy ilyen rendezvény hatással lehet a fiatalok életében a későbbi szakmai pályájukra is, és felidézte, hogy saját elköteleződése a színészi pálya mellett szintén egy szónokversenynek volt köszönhető. A köszöntőszavak után az előre elkészített kötelező beszédek előadása következett. A versenyzők online elődöntő után vehettek részt a jelenléti döntőben, ahol reformkori témákat kellett három percen újragondolniuk: belebújhattak akár Széchenyi István mint podcastszereplő

vagy Petőfi Sándor mint napjaink kampányoló képviselőjelöltje, de akár egy modern kori, az Országgyűlésben szónokló Kossuth Lajos bőrébe is, és saját képükre formálhatták a reformkor jeles karaktereit. A legjobb hat versenyző részt vehetett a mindent eldöntő vitaforumon is, ahol a szervezők provokatív témákkal igyekeztek a fiatalok gondolatait előhívni: mit gondolnak vajon arról (pró és kontra), hogy a magyar mindig szerencsétlen nép volt; legyen-e megengedett a nőknek ugyanaz, ami a férfiaknak; vagy kegyes-e a kegyes hazugság. Az emberpróbáló feladatot a vitapartnerek jól, egymásra és a kapott kérdésekre is figyelve, példamutatóan oldották meg. A versenyzők felkészülésére szánt időben a Színház- és Filmművészeti Egyetem másodéves hallgatói egy interaktív egyetemi órájukra kalauzolták el a közönséget: az elődöntő témáira improvizáltak hétköznapi és humoros jeleneteket.

A verseny végén nemcsak a végső vitában részt vevők, hanem a döntőbe jutottak közül többen is örülhettek a zsűri és a támogató szervezetek értékes különdíjainak. A szónokverseny eredménye a következőképpen alakult: 1. helyezett: Búzás Balázs, 2. helyezett: Nagy Bence, 3. helyezett: Nánia Hanna. A zsűri különdíjasai Farkas András, Forgó Levente és Horhi Márta Dóra lettek. A Petőfi Kulturális Ügynökség influenszer-küldőjét Farsang Máté kapta. Küldőjét ajánlott fel továbbá a legjobb női szónoknak a Magyar Asszonyok Érdekszövetsége, melyet Molnár Panna vihett haza. A Tinta Könyvkiadó jóvoltából a leggazdagabb szókincsű szónokot is jutalmazta a zsűri – Vojth Laura személyében. És hosszú évek óta az is hagyomány a Kossuth-szónokversenyen, hogy a legszebb kiejtéssel beszélő versenyzőt is jutalmazza a bizottság. A díjat idén a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága ajánlotta fel, a zsűri döntése alapján pedig Rédlér Zalán kapta meg.

A versenyzők teljesítményét rangos szakmai zsűri értékelt, amely a díjkiosztón kiemelte a fiatalok bátorságát és kreativitását, és biztatta őket arra, hogy a humor és az önkifejezés egyéb eszközeivel is bátran merjenek élni. A bizottság elnöke Rátóti Zoltán Kossuth- és Jászai Mari-díjas színművész, a Színház- és Filmművészeti Egyetem (SZFE) rektora volt. A zsűri tagjai Aczél Petra nyelvész, egyetemi tanár (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem); Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (SZFE, Partiumi Keresztény Egyetem); Kiss Róbert Richard nyelvész, Prima Primissima díjas újságíró; Merényi Hajnalka irodalmár, egyetemi adjunktus (ELTE Tanító- és Óvóképző Kar), valamint Török Ádám tiktoker, a Dumaszínház standupos fellépője voltak. A zsűri munkáját Lócsi Tamás és Tóth M. Zsombor, az ELTE TÓK egyetemi adjunktusai segítették. Az online videók értékelésében Koltói Ádám főiskolai docens (ELTE), Dudás Róbert Gyula egykori versenyző is részt vett. A műsort és a vitát a PKÜ részéről Juhász Anna és a verseny szervezője, Pölcz Ádám vezették. Az esemény fővédnöke Vidnyánszky Attila, a Nemzeti Színház főigazgatója volt.

A Kossuth-szónokversenyt 1999-ben alapította Adamikné Jászó Anna, az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának akkori tanszékvezető főiskolai tanára, aki jelenleg az ELTE professor emeritusa. A verseny célja kezdetektől fogva az anyanyelvi kultúra,

az anyanyelvhasználat színvonalának emelése, a klasszikus és a modern retorika hagyományának terjesztése, a jövőendő értelmiségi generációk számára történő megismertetése volt. Ehhez újonnan kapcsolták hozzá a szervezők a vitakultúrát, amely napjainkban égetőbben kiált támogatásért, mint bármikor. A szónokverseny megrendezéséért köszönet a támogató intézményeknek: Petőfi Kulturális Ügynökség, Nemzeti Színház, Petőfi 200 emlékévk, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. A 23. Kossuth-szónokverseny is jól bizonyítja: a reformkor a mai generációkban is „nyomot hagy”. A szervezők szándéka szerint a verseny 2023-ban, a Petőfi-emlékévkben is folytatódik.

Pályázat szó- és szólásmagyarázatokra

A magyar nyelvtudományban korábban kedvelt terület volt az etimológia, de az utóbbi évtizedekben szinte teljesen megszűnt ez a műfaj a nyelvészeti lapokban. Ezért a Magyar Nyelvőr szerkesztősége pályázatot ír ki szó- és szólásmagyarázatokra (szófejtésekre). Lapunk várja elsősorban a magyar, de a magyar kultúrával és nyelvvel kapcsolatba hozható idegen szavak, frazeológiai kapcsolatok (beleértve: nevek, névtípusok) lehetséges nyelvtörténeti, jelentéstörténeti magyarázatait; értelemszerűen – ahol lehet – a már meglévő etimológiákra támaszkodva, azokat továbbfejlesztve, de a szerkesztőség nyitott az új elképzelésekre is. A szó- és szólásmagyarázatok elkészítésében az etimológiai módszertanból kell kiindulni (pl. Benkő Loránd – K. Sal Éva szerk.: Az etimológia elmélete és módszere. Az 1974. augusztus 22. és 24. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 89. Budapest, 1976), de a realitásból kiindulva egyéni ötletek is fölvetethők.

A 3000–10.000 karakternyi íráskövessék a Nyelvőr formai követelményeit (amennyiben az etimológia jellege igényli, ábra, fénykép csatolható az íráshoz).

A pályázatok beadása folyamatos. A szerkesztőség által felkért lektorok által javasolt etimológiákat a Magyar Nyelvőr folyamatosan közli, a megjelenésért honoráriumot fizet, és minden év végén ünnepélyes keretek között pénzjutalomban részesíti az év legjobb etimológiájának szerzőjét.

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ ÚJ VERSTANÁRÓL

A Magyar Nyelvőrben jelent meg Deák-Sárosi László (2022) tanulmánya *Dallamhangsúly a magyar versben* címmel. Az írás a szerző hamarosan megjelenő verstani monográfiájának lényegi összefoglalását adja.

A verstan témakörében az elmúlt évtizedekben nemigen születtek doktori értekezések, akadémiai székfoglalók, nagyobb lélegzetvételi publikációk. A téma viszonylagos népszerűtlenségét magyarázhatjuk az oktatásban betöltött csekély szerepével: a verselés mára egyetlen (akár elhagyható) műelemzési szemponttá minősült (a magyarórákon is, az érettségi vizsgán is). Magyarázhatjuk azzal, hogy a kortárs lírának csupán egy (s talán a kisebb) szelete a ritmikus vers. Ami évszázadokon keresztül evidencia volt (a vers attól vers, hogy valamilyen periodikusan változó formára épül), nagyjából száz éve már nem kézenfekvő. Találunk persze jó néhány költőt, köztük egészen fiatalokat is, akik bravúrosan alkalmazzák a szonett formáját, vagy hibátlan hexameteret írnak (egyesek csupán ujjgyakorlatként, mások parafráználak), mindenesetre többségében „formátlanított” versben nyilatkoznak meg. De akár alkotói oldalról a *tekhné* elsajátításához, akár elemzői oldalról a verselés felismeréséhez keres valaki irodalmat, arra a következtetésre juthat, hogy a nagy verstani rendszerek már meg vannak írva.

Tehát miért is kell, mi értelme ma új verstant írni? „A magyar verselés és verstan központi, mindmáig megoldatlan kérdése a versszöveg ritmikus megszólaltatása, még hozzá anélkül, hogy az az értelmi tagolás rovására menne. Másképp mondva a tét az értelmi és a pusztán metrikai hangsúlyok érvényre juttatása rossz prozódiai tagolás nélkül” – írja a szerző (Deák-Sárosi 2022: 333). Ennyire célzottan a versek megszólaltatóinak, előadóinak nem készült eddig verstani összefoglaló (mondhatni, az előadót kicsit kifejejtették a célközönségből). Deák-Sárosi verstanának további újdonsága az imponálóan terjedelmes hangzó példatár, amely érthetővé, kézzelfoghatóvá teszi az elméletet. A szerző által definiált háromszólamú vers „harmadik” aspektusa néma olvasással ugyanis nehezen érzékelhető. (E sorok írója, aki eddig – ha a versritmusból adódott – önkéntelenül még némán is skandálva olvasott, és így is azonnal felismerte, példának okáért, a mégoly rejtett daktilusos vagy jambikus lüktetést. Ezúttal viszont rákényszerült, hogy a dallamhangsúlyról leírtakat a példák hallgatásával és hangos olvasással értse meg).

A szerző mind az irodalomtörténet, mind a hozzá kapcsolódó verstani diskurzusok tekintetében is határvonalnak tekinti a XVIII–XIX. századot, amikortól már nem dallamra írták a verseket. Itt kezdődött a szövegvers korszaka, és itt kezd el a közönség elveszíteni a kapcsolatát a (tág értelemben vett) ritmussal, noha a szerzők számára még egyértelmű a vers és a zene szoros összefüggése. Mi több, Weöres Sándor (1939: 299) *A vers születésében* a zenei aspektust emeli elsőlegessé: „Kévszámú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek

dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat.” Tehát első lépésként a vers mögül eltűnt a „kottázható” dallam, a zenei formát azonban még tovább őrizte a hangsúly és az időmérték. Újabb stádiumnak tekinthető, amikor a szerző maga mond le a ritmusról. Hogy kellene-e legyen A VERSnek metrikai minimuma, itt nem térek ki rá (noha sokatmondó, hogy a szerző kizárólag metrikus verseket közöl a hangzó példatárban). Csupán tényként állapítom meg, hogy első hullámban a szövegvers megjelenése, később pedig az avantgárd, majd az azt követő különböző költői irányok hozták létre a zeneiségtől végleg elszakadt, élőbeszédre emlékeztető, prózához közelítő verset, és mindez előadói oldalról az értelmi előadásmód tendenciáját erősítette (az úgynevezett „szavalást”).

A szerző koncepciójának lényege, hogy az előadásban, megszólaltatásban a vers háromszólamúként hangozzon fel, amelynek meghatározói 1) hangsúly/hangerősség, 2) időtartam/időmérték, 3) hanglejtés/hangmagasság. A szerző ez utóbbiak szentel kiemelt figyelmet, amellyel a hagyományos verstanok alig, vagy egyáltalán nem foglalkoznak. Pedig a hangmagasság határozhatja meg az ütemhangsúlyok egymáshoz képest értelmezett hierarchiáját (de a hangsúlytalan szótagok egymáshoz való viszonyát is), vagyis a hangmagasságot ugyanolyan rangú versalkotó tényezőként kezeli, mint a hangsúlyt és az időtartamot. Ezzel – ha stílszerűen költőien akarok fogalmazni – visszaadja a versnek az elvesztett zenét, de úgy, hogy nem veszíti el az értelmi hangsúlyozás lehetőségét – sőt: éppen ezt biztosítja.

A szövegverssel és a formátlanított verssel nem csupán a vers zeneisége szorult háttérbe, hanem ezzel együtt valami a jelentésből is eltűnt, hiszen tagadhatatlan, hogy a forma is jelentéshordozó. Pedig versélményeink túlnyomó részét ma néma olvasással fogadjuk be. „»A vers az, amit mondani kell« – idézem a Kányádi Sándor által szintén idézett meglátást. A verset, a ritmikus verset valóban mondani vagy inkább előadni, recitálni kell, mert úgy jut érvényre a legjobban” – írja a szerző (2022: 335). Én pedig magyartanárként aggódva teszem fel a kérdést, hogy vajon a tanítás során minden verset felolvasnak-felolvastatnak-e. Milyen szerepet játszik a tanításban a vers zeneisége? Egy iskolás elemzési szemponttá szegényül (jó esetben), vagy akár szóba se kerül?

Abban a tekintetben, hogy a metrummal keletkezett szövegversek esetében jogunk van-e megfosztani a verset a ritmusától az értelmi „hangsúlyozás” javára, a szerző kérlelhetetlen. De abban is, hogy a vers értelmét a ritmusnak rendeljük alá. Mondjuk úgy, hogy az előadásmódban sem korlátlan az interpretációs szabadság, mint ahogy a műelemzésben-műértelmezésben sem. A tanulmány sajátos perspektívája onnan is magyarázható, hogy Deák-Sárosi László költő, s így nem pusztán elemzőként, hanem alkotóként is érintett a témában.

Az embernek lehet olyan érzése, hogy az előadóknak kínált recept túlságosan definiatív, különösen akkor, ha a dinamikus hangerőhangsúly és hangmagasság összefüggéseit ábrázoló táblázatot tanulmányozza, ám ez koránt sincs így. Az előadó ugyanis szabad kezet kap a prozódiai dallammenet meghatározásában, természetesen a magyar nyelv sajátos logikáján belül. A hangzó példatár egyik szövege, a *Szeptem-*

ber végén a recitáló előadásmód egyik olyan példája, amelyen keresztül a legteljesebben megérthető a szerző szándéka: az időmértékes lüktetés tökéletes érzékeltetése mellett a magyar nyelv logikájának megfelelő értelmi hangsúlyozás.

E verstani diskurzus folytatása, a további reflexiók a versek megszólaltatóira várnak.

Szakirodalom

Deák-Sárosi László 2022. Dallamhangsúly a magyar versben. *Magyar Nyelvőr* 333–49.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.333>

Weöres Sándor: A vers születése. [http://adattar.vmmi.org/cikkek/8498/hid_1964_07-08_02_](http://adattar.vmmi.org/cikkek/8498/hid_1964_07-08_02_weores.pdf)
weores.pdf (A letöltés ideje: 2022. 12. 29.)

Terdikné Takács Szilvia PhD
középiskolai tanár, szakértő
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely
E-mail: Takacs.Szilvia@petofiugynokseg.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4358-7038>

N. CSÁSZI ILDIKÓ

POSGAY ILDIKÓ (1947–2022)

2022. július 6-án életének 76. évében elhunyt dr. Posgay Ildikó, a Nyelvtudományi Intézet (jelenleg ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont) nyugalmazott tudományos főmunkatársa, osztályvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Posgay Ildikó fő kutatási területei az onomasztika, a dialektológia és nyelvföldrajz, valamint a szociolingvisztika (kontaktusnyelvészet, nyelviatitúd-kutatás) voltak. Tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének és az International Society of Dialectology and Geolinguistics nemzetközi szervezetnek, valamint az MTA köztestületének.

Az ELTE magyar–orosz szakán végzett, utána közvetlenül, 1970-ben lett a Nyelvtudományi Intézet munkatársa, ahol 38 éven át, egészen a nyugdíjba vonulásáig dolgozott. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében főállású kutatóként lehetősége volt a tudomány mélyebb művelésére. Kezdő kutatóként Kiss Lajos mellett részt vett a Földrajzi nevek etimológiai szótárának (FNESz.) munkálataiban. Kutatásvezetője szorgalmazására több helynév-etimológiai magyarázatot is elkészített (Kékes, Írott-kő, Dobogó-kő, Trianon), amelyek a megjelenő szótár szócikkeibe is beépültek. 1978 és 1985 között az Imre Samu vezette Regionális köznyelvi kutatások munkacsoport kutatójaként

végzett vizsgálatokat a Rábaközben, az archaikus sajátosságok fokozatosan redukálódása, a fiatal generáció köznyelvhez közelítő nyelvhasználata került előtérbe. A dialektológia iránt érdeklődő kutatóként Pápán végzett élőnyelvi gyűjtést, melynek eredményeit több tanulmányban is közreadta. Doktori értekezését is szülei szűkebb pátriája, a számára is oly kedves Rábacsanak személyeiveiről írta. 1990-től a nemzetközi együttműködés keretében készülő Kárpát nyelvátlasz (Obscsekarpatzskij dialektologicseskij atlasz, OKDA) magyar munkafolyamatait Balogh Lajossal koordinálta. A nemzetközi összefogással készült hétkötetes, interlingvális areális atlaszhoz adatokat gyűjtött több magyarországi kutatóponton, részt vett az adattár

anyagának összeállításában. A Kárpát nyelvatlasz magyar lexikai elemei című tanulmányában adott hírt a munkálatokról és a készülő atlaszkötetről, emellett érdekes példákkal illusztrálta a magyar átadó nyelvi szerepét néhány kontaktusnyelv (főként szlovák, ruszin, román) irányába. A 2001-ben megjelent orosz nyelvű OKDA 6. kötetének szerkesztési munkáit is végezte Balogh Lajos, valamint Bańcerowski Janusz mellett, mely lengyel, szlovák, ukrán, magyar, román, szerb, macedón, albán és horvát nyelvjárási adatokat tartalmazott.

A terepmunka tapasztalatai ráirányíthatták a figyelmét a magyarországi vagy határon túli nyelvjárással kapcsolatos nyelvhasználati kérdésekre. Családi kapcsolatai is erősítették férje, Szabó T. Ádám és apósa, Erdély nagy nyelvtudósa, Szabó T. Attila révén a kisebbségi (főként erdélyi) magyar nyelvhasználat iránti érzékenységét. Vizsgálta az erdélyi értelmiségiek szókincsét (Posgay 1996. „Engedjétek hozzám jönni a szavakat”. Szókincsvizsgálat az erdélyi értelmiségiek körében. *Magyar Nyelv* 206–9), az erdélyi névhasználatot (Posgay 1993. Névhasználati sajátosságok Erdélyben. *Hungarológia* 3. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 216–20), illetőleg a kisebbségi magyarok nyelvi purizmusát (Posgay 2007. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő könyv Péntek János tiszteletére* 2. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 4. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 194–9). A magyarországi köznyelvben is egyre inkább terjedő el kell menjek változó erdélyi regionális eredete mellett hozott fel érveket több tanulmányában (Posgay é. n., Kell tanítsuk? In: Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám szerk. *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, 2000. Budapest. 392–5).

1995-től az Élőnyelvi Osztály főmunkatársa, 2003-tól a Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Osztály vezetője volt.

A nyelvműveléshez kapcsolódó közel egy tucat publikációja mindegyikére jellemző a tárgyilagosság és az objektivitás, ezen alapelvek keretén belül maradvá fejti ki a véleményét a sokszor heves érzelmeket kiváltó kérdésekről is. A társszerkesztőként (Domonkosi–Lanstyák–Posgay 2007) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről* című, 2007-ben megjelent kötet (mely alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozók anyagát foglalja magában) a nyelvművelésről több évtizede folyó vitákhoz kívánt új szempontokkal kapcsolódni, megpróbálva közvetíteni a különböző nézetek képviselői között. A kötet írásai a beszélőknek a nyelvhasználat dolgaiban való segítségét és a nyelvi ismeretterjesztés fontosságát hangsúlyozzák.

Éveken keresztül vezette és irányította az Utónévbizottságot, amely az újonnan kérvényezett egyéni nevek véleményezését végezte. Napjaink névválasztási divatjáról így hiteles tájékoztatást tudott adni az érdeklődők számára (Posgay 2008. Névválasztási tendenciák a mai magyar utónévadásban. In: Bölskei Andrea – N. Császy Ildikó szerk.: *Név és valóság*. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 430–5). Részt vett a Helyesírási Bizottság munkájában, valamint *A magyar helyesírás szabályainak* 2015-re elkészült, legújabb kiadásának munkálataiban is.

1996-tól, szinte az egyetem megalakulásától a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének docense. Kollégákként 2003-tól nyugdíjazásáig tanítottunk együtt az egyetemen. Az egyetemi órákon a hallgatói neki is köszönhetően kerültek a nyelvészet vonzáskörébe. Ebben alapvető szerepe volt a személyiségének és az órákon tárgyalt nyelvészeti témák iránti lelkesedésének. Ez igaz volt nemcsak dialektológiai, névtani, szociolingvisztikai (határon túli magyar nyelvhasználattal foglalkozó) óráira, hanem a leíró nyelvészeti kurzusokra is. „Diákjai felé nyitott, segítőkész, közvetlen, a tanári hivatást valóban hivatásként megélt lelkiismeretes tanárként gondolhat rá tanítványai hosszú sora” – írja róla hajdani hallgatója, N. Fodor János, az ELTE egyetemi adjunktusa. Egykori károlis tanítványai közül Sólyom Réka is nyelvész lett, ma már a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

Posgay Ildikót 2022. július 22-én a Budaörsi újtemetőben szeretett férje, Szabó T. Ádám, erdélyi nyelvész, művelődéstörténész mellé helyezték örök nyugalomra.

N. Császi Ildikó

nyelvész, egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

E-mail: ncasziildiko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3159-533X>

A NYELVŐR POSTÁJA

Hogyan írjuk helyesen a *sejtetted* szót, ha múlt időben használjuk 'sugalltad' értelemben? Hasonlóképpen a *festettem* vagy a *festtettem* írásmód a helyes, ha a festést mással végeztetem el?

Az AkH. 40. szabálypontja a következő: „Ha *t* végű igéhez *-at*, *-et* vagy *-tat*, *-tet* képző járul, és ha a szó végi *t*-t mássalhangzó előzi meg (pl. *bont*), akkor *-at*, *-et*, ha magánhangzó (pl. *arat*), akkor *-tat*, *-tet* a képző. Tehát például: (új üveget) *bontat*, (szobát) *festet*, (vasat) *gyűjtet*, (erdőt) *irtat*, *sejteti* (vele); de: (búzá) *arattat*, (könyvet) *köttet*, (ablakot) *nyittat*, (kenyeret) *süttet*, *taníttatja* (a lányát).”

A szabály szerint tehát a kérdezett szó műveltető képzős alakja jelen időben: *festet*. Múlt időben egybeesik a kijelentő módú cselekvő és a műveltető igealak minden számban és személyben: *festtettem*, *festtetted*, *festtette*, *festettük*, *festettétek*, *festették*. Például: „Te *festtetted* ki a szobát, én nem akartam.” Jelentheti azt, hogy az E/2. személyű alany végezte a cselekvést, valamint azt is, hogy mással végeztette. Amennyiben az úgynevezett eszközlő határozó a műveltető ige fakultatív vonzataként szerepel a mondatban, akkor egyértelművé válik. Pl.: „*Megsejtette* vele a műfaj szépségeit.” A jelentése: 'sugallta neki'.

A magyar nyelv szövegmutató szótára alapján a következő igék tartoznak ide: *belejejt*, *elejt*, *elfelejt*, *ellejt*, *ereszt*, *fejleszt*, *fejt*, *hegeszt*, *kiejt*, *kifejt*, *kifelejt*, *körüljejt*, *leejt*, *lejt* (táncot) *megejt*, *megért*, *megfejt*, *megsejt*, *meneszt*, *metsz*, *(el)rejt*, *sejt*, *számfejt*, *szétfejt*, *végiglejt*. Csak tranzitív ige esetében jelentkezik a kétértelműség, intranszítív esetében ez nem történhet, mivel annak műveltető igealakja nincs, pl. *lejt* (a pálya). Volt olyan próbálkozás (sőt egyik írónk programot is hirdetett), hogy ezekben az esetekben legyen a műveltető képzős alak megkülönböztetendő a cselekvőtől: **festtettem* – *festtettem*, **festtetted* – *festtetted*, **festtette* – *festtette* stb. Azonban ezek a formák igen bonyolultak, a szöveggörnyezettel félreértés aligha adódik, a helyesírás szabályozói nem akarták nehezíteni a helyesírók dolgát. Az „*azt* a képet taval *festtettem*” mondat kétértelmű, a szöveggörnyezet azonban egyértelműsítheti, hogy én magam *festtettem*, vagy *festtével* készítetttem.

A következő összetett mondatokban a tagmondatok adják az egyértelműsítést: „Hosszú kötélén *eresztette le* magát, gyertyát vitt magával, és egy csengőt szerelt fel, amit ha meghúzna, azonnal húzzák fel a társai.” „Villa a következő hetekben valóban a hegyekbe húzódott, néhány száz emberét kisebb csoportokra osztotta, számos követőjét pedig hazaküldte, fegyvereiket *elrejtette* vagy elásatta, és azokkal a szavakkal búcsúzott tőlük, hogy amint a helyzet úgy hozza, számít rájuk.” (Ez utóbbi mondatban az *elásatta* műveltető ige is segít az értelmezésben.)

Az alábbi esetekben a szöveggörnyezet híján teljes a kétértelműség: „A módszert a magyar hatóság *fejlesztette* ki.” „A munkavállaló kedden az üzemben azt állította, hogy az igazgató más üzleti érdekei miatt *menesztette* a kollégáját.” (Érdekességként megemlítem, hogy a példamondatokat úgy találtam meg az internetes keresőben, hogy hibásan írtam be a szót: **fejlesztette*, **menesztette* stb.)

Az értelmezésben az eszközlő határozó segít: „Miután Higgins anyja *megértette vele*, hogy az úrilánnyá faragott Elizát nem lehet visszadobni régi környezetébe, nagy pénzüsszeggel segítette a lányt és férjét, hogy virágüzletet nyithassanak.” „Nem *sejtette velem* megsértődésének az okát, én meg magamtól ugyan rá nem jöttem.”

Az alábbi esetekben, a *-val*, *-vel* ragoz főnév lehet eszközlő határozó és társhatározó is: „A szomszédal *hegesztette meg* a kerítést.” „A barátjával *metszette le* a szőlőt.” Értelmezhető úgy is, hogy a szomszéd és az igei személyranggal kifejezett harmadik személyű alany együttesen végezte el a munkát mással: a szomszédal, a barátjával. Ő és a szomszéd, ő és a barátja.

Sokak állásfoglalása szerint helyesírásunkkal ellenkezik a **festette*, **rejtette*, **sejtette* újító írásmód, ugyanis a szövegösszefüggésből, az előzményből általában egyértelműen kiviláglik a hagyományosan írt forma műveltető jelentése. Ezért a főlősleges változtatás bonyolítóan, zavaróan hatna. Lényeges az is, hogy a kérdéses eset kevésszer, ritkán fordul elő. Olyankor gondos, figyelmes fogalmazással elkerülhető a kétértelműség.

A cselekvő és a műveltető ige alakai egybeesése csak a magas hangrendű igék múlt idejű alakjaira korlátozódik. Azon belül a magas hangrendűek közül csak az *e* magánhangzót tartalmazók sorolhatók a kétértelműek körébe, az *ö*-t tartalmazó már nem az előhangzó különbözősége miatt: *öntötte*, *öntette*. A mély hangrendű cselekvő és műveltető igék esetében nincs nehézség, bizonytalanság (pl. *tartotta – tartatta*, *hajtotta – hajtatta*).

(Zárójelben jegyezhetjük meg, hogy a Nyelvművelő kézikönyv a következőképpen vélekedik: „A helyesírási szabály ellenére a félreértés elkerülésének érdeke megokolhatja néha, hogy – kivételesen – magas hangú, mássalhangzó + *t* végű igék műveltető alakját is *-tet* képzővel írjuk. Pl.: a színész nemcsak *megértette*, hanem meg is *értette* a darab mondanivalóját; *megfestette* az író az arcképét, de: a művészszel *megfestette*; *sejtette* a veszélyt, de: *sejtette* velünk. A határozó ugyanis már jelzi az ige műveltető jellegét. Általában inkább igyekezzünk a mondat fogalmazásával elkerülni a kétértelműséget, hogy ne legyen szükségünk a szabálytalan írásmódra!” (Grétsy–Kovalovszky 1985: 229).

Horváth Péter Iván szerint a jelenség a homográfia vagy heterofónia körébe tartozik, az ugyanúgy leírt, de másként kiejtett szavak viszonyához. „Az angol dúskál az ilyenekben, pl. lead [líd] ’vezet’ ~ [led] ’ólom’; sow [szou] ’vet’ ~ [szau] ’koca’; wind [vind] ’szél’ ~ [vájnd] ’teker’. S a magyar? Nos, ahogy vesszük. Elvben csupán az egyek [egyek] ’táplálkozzak’ ~ [eggyek] ’egységesek’ tartozik ide. De gyakorlatilag az is, hogy (ök/ti) néztek, vagy sejtette ’sugallta’ és ’gyanakodott’, illetve szemét ’hulladék’ és ’látószervét’, meg több száz hasonló páros, mert ezeknek a második tagja nemcsak a tájnyelvekben, hanem sokszor még a köznyelvben is az ún. zárt [ë]-vel szólal meg. A helyesírás jelölhetné a különbséget (pl. sejtette ~ sejtette), de bizonyos – most mellékes – okokból nem teszi” (Horváth 2015: 132). Ez utóbbi megoldást H. Varga Márta is megemlíti: „Az *ë* hang valószínűleg változatosabbá, a fülnek kellemesebbé tenné a magyar nyelv hangzását, ám a köznyelvbe való beemelésére tett kísérletek eddig nem jártak sikerrel, az erőfeszítések nem hoztak ered-

ményt. Az érdekesség kedvéért közzéteszek egy listát, amelyen szereplő szavakban az e ~ ë használata jelentésbeli különbségeket juttat kifejezésre.” Ezek között szerepel a következő példa: 1. *sejtettem* = homályosan utaltam rá nekik (műveltető ige) 2. *sejtettem* = gondoltam, de nem voltam bizonyos benne. *Sejtettem* velük, hogy nem is *sejtettem* (H. Varga 2020: 131, 133).

A Magyar Nyelvőr 49. évfolyamában (1920-ban) Váró István írt a problémáról: „Sejtet. Egyik másik napilapunk felesleges pontoskodással két t-vel írja mássalhangzó után is a t végű igék műveltető képzős alakját: sejtette, elrejtette, kiirtatta, végrehajttatta, meggyújtatta stb. Bizonyosan az a szándék vezeti az írókat, hogy elkerüljék az egyformán írt, de nem egyformán ejtett alakok összetévesztését: sejtette és sejtette, elrejtette és elrejtette. Csakhogy a magyarban gyakoriak az ilyen egyformán írt alakok (mentem, mentem stb.); másrészt meg a mélyhangú igék mellett nincs is szükség erre a különbségtételre: végrehajttatta és végrehajtottta, meggyújtatta és meggyújtotta. Az a gondolat is vezetheti a kettős tt használóit, hogy a műveltető ige képzője -tat -tet, tehát a t végű igék mellett két t betűt kell írni. Csakhogy a műveltető képző igen gyakran -at et, sőt két mássalhangzón végződő igék mellett rendszeren így hangozik: fürdet, mondat, küldet stb. Tehát a kettős t írása egészen felesleges” (Váró 1920: 82).

Végezetül még egy gondolat. A kiejtés során jelezhetjük a különbséget a műveltető és a cselekvő ige között, például: „Nem *sejtette velem* megsértődésének az okát, én meg magamtól ugyan rá nem jöttem.” Tehát a *sejtette* szóban az első t-t ejtethetjük hosszabban, azonban figyelembe kell venni azt, hogy a t zárhang, és a hosszúsága irreális, tehát a zár időtartama a kétszer hosszabb, és nem a hangoztatása.

Szakirodalom

- Horváth Péter Iván 2015. *(Ny)elvi kérdések*. Inter Kht. – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 132.
 H. Varga Márta 2020. *Rendhagyó nyelvtörténet*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. Budapest
 Grétsy László – Kovalovszky Miklós 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 Papp Ferenc 1994. *A magyar nyelv szövegmutató szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 Váró István 1920. *Sejtet*. *Magyar Nyelvőr* 82.

Minya Károly

nyelvész, főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és

Irodalomtudományi Intézet

E-mail: minya.karoly@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

bushsávozik *ige, szóképzés, közlekedés*

Szabálytalanul a bushsávban közlekedik.

Ha valaki ott bushsávozik, nagyon figyeljen oda! Ha bush jön, inkább érdemes kiállni a járdára és elengedni.

megúszós *mn, szóképzés*

Könnyű, egyszerű, konfliktusmentes.

A kérdés hallatán szorongani kezdtem. Muszáj volt gyorsan válaszolnom valamit, de nem akartam pont erre a kérdésre felületes, megúszós választ adni.

meztelenruha (naked dress) *ang, tükörfordítás, divat*

Azok a ruhák, amelyek takarnak is meg nem is, és keveset hagynak a képzeletre. A megnevezés többféle ruhát jelent: vagy a bőrszínnel azonos, teljesen testhez feszülő ruha, vagy egy áttetsző anyag, amelyen csak bizonyos testtájak vannak takarásban, vagy bizonyos felületekre helyezett anyagdarabok, amelyek takarják, amit a viselőjük nem akar közszemlére tenni, de jelentheti a három kombinációját is.

Az énekesnő nem sokat bízott a képzeletre, pucérruhája szinte semmit sem takart a testéből. Ez talán az eddigi legmerészebb meztelenruha, amelyet az énekesnő valaha viselt.

monitornyak *fn, jelentéssűrítő összetétel, egészségügy*

Az előre helyezett fejtartásból fakadó, a túlzott számítógép- és telefonhasználat miatt kialakult testtartás.

A huszonévesek típusbetegsége lett a monitornyak és a kéztőalagút-szindróma.

napelempark *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A Naptól érkező energiát ipari mennyiségben villamos energiává átalakító fotovoltaiikus rendszer.

A felépülő napelempark jelentőségét jól mutatja, hogy megvalósulása után annyi villamos energiát lesz képes termelni, amellyel a megye teljes lakossági áramfogyasztásának csaknem fele fedezhető.

okosmaszk *fn, jelentéssűrítő összetétel, egészségügy, informatika*

Olyan maszk, amelybe egy ötforintos méretű érzékelőt rögzítenek egy mágnes segítségével. Ez nyomon követi, hogy hányszor lélegzünk egy perc alatt, hányat dobban a szívünk, és azt is, mióta van rajtunk a maszk. Ezenkívül az eszköz még arra is jó, hogy a kinyert adatokból megállapítsa, milyen a maszkot hordó egyén érzelmi állapota, vagy hogy éppen mennyire fáradt. Az érzékelő ugyanis egy applikációba továbbítja az adatokat, így a felhasználók az okostelefonjuk segítségével azonnal tudják ellenőrizni egészségi állapotukat.

Az okosmaszk a tiszta kommunikáció érdekében egy beépített mikrofont is tartalmaz, valamint egy erősítőt a viselője beszédének hangosításához.

online-osítás *fn, angol, szóképzés, informatika*

Digitalizáció; valaminek az internet, az infokommunikáció segítségével az online térben történő lebonyolítása.

A szó eredete, az „online-osítás” a pénztárgépekhez kapcsolódik, amikor a teljesen offline pénztárgépeket az egész országban le kellett cserélni az adóhatósághoz bekötött online pénztárgépekre.

rezsidémon *fn, jelentéssűrítő összetétel, pénzügyi*

A rezsiköltség emelkedése, valamint az ezzel kapcsolatos ijedség, félelemkeltés.

*Nehéz helyzetbe hozta a fürdőket a rezsidémon, sorozatos bezárások jöhetnek. Több létesítmény is lehúzhatja a rolót – legalábbis átmenetileg –, köztük még a nagyob-
bak is.*

rollerkáosz *fn, jelentéssűrítő összetétel, közlekedés*

Az elektromos rollerek szabályozatlan, ellenőrizetlen és veszélyes használata.

*Borzasztó fejfájást okozott nem keveseknek a terjedő rollerkáosz, ami a jó tulajdon-
ságai mellett az összevissza borogatott, út közepén felejtett eszközöket is magával
hozta.*

szkippel *ige, ang, szóképzés, bizalmas*

Kihagy, mellőz.

*Vannak olyan szavak, amelyeket egy felnőtt nő már „szkippel” az irodai levelekből.
Nyilvánvaló, hogy szmájlit sem teszünk a munkahelyi e-mailekbe.*

verspatika *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Olyan „gyógyszertár”, ahol pirulák helyett verseket adnak a „pácienseknek”.

*A verspatika ötletét Deborah Alma brit költő találta ki, aki maga tevékenykedik
„gyógyszerészként” az általa megálmodott létesítményben. A költő vallja, hogy az
által felírt versek segítenek a pácienseknek a stressz és a fáradság leküzdésében,
de a „megtört szíveket” is „gyógyítják”. A megfelelő gyógymód megtalálásához
konzultál is a páciensekkel, hogy a megfelelő, személyre szabott „kezelést” tudja
számukra felírni egy gondosan megválasztott költeménnyel.*

vízlábnym *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Megmutatja az adott termék előállításához közvetlenül és közvetetten elfogyasz-
tott (vagy beszennyezett) víz mennyiségét. A vízlábnym mint mutató alkalmazható
emellett egyénekre, közösségekre, üzleti szervezetekre, sőt nemzetekre stb. is. Ez
esetben azt tükrözi, hogy az adott egyén, közösség, üzleti szervezet, nemzet stb.
által elfogyasztott termékek és szolgáltatások előállításához mennyi vizet kellett fel-
használni.

*Könnyen kiszámolható, hogy egy egyszerű sajtos szendvicznek 211 liter a rejtett víz-
lábnyma. Egy kis adag sült krumplinak 250 liter! Ha eszel hozzá még egy kis sült
csirkét is, máris 600 literre ugrik a vízlábnym értéke.*